

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης, 'Η βελτίωση τῶν νέων ἀπαγορεύεται • **Κώστας Βούλγαρης**, 'Απ' τό '89 στό '99
• Άγγελος Έλεφάντης, 'Ο Συνασπισμός δέν πῆγε καλά • **Γιώργος Μαργαρίτης**, 'Η ἠδική τῶν «ἀξιῶν τῆς διεθνοῦς κοινότητας» • **Πασκάλ Μπониφάς**, Κίνδυνος! Τά κράτη πολλαπλασιάζονται • **Άριστοτέλης Τύμπα**, Γιά τά ἐξυπνα ὄπλα • **Εὐάγγελος Ι. Μανωλάς**, 'Η ἐφημερίδα καί ἡ διδασκαλία τῆς Κοινωνιολογίας στό Λύκειο • **Βάσω Κιντῆ**, Άριστείδης Μπαλιτᾶς, Τζέιμς Κόναντ, Άλήθεια ἢ ἐλευθερία; Μιά φιλοσοφική συζήτηση μέ πολιτικές προεκτάξεις • **Γιώργος Φουρτούνης**, Γιά τή φιλοσοφική στράτευση • **Νόρα Σκουτέρη - Διδασκάλου**, 'Η μεσογειακότητα τῆς «Μεσογείου» • **Κλαίρη Μισοτάκη**, Τό ὕφος μιᾶς μέρας μέ τό κλειδί τῆς Νίκης Άναστασία • **Κώστας Βούλγαρης**, Άπό τίς τελευταῖες ἐκδόσεις

Μηνιαία Ἐπιθεώρηση • Ἰούνιος 1999 • τεῦχος 65 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ίούνιος 1999
τεύχος 65 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα
Έτήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη
Έτήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες
Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146
αριθ. λογ. 403988-23
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Κέκροπος 2 Άθήνα 10558
τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσοχοΰ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Άγγελος Έλεφάντης, Η βελτίωση των νέων
άπαγορεύεται 5
Κώστας Βούλγαρης, Άπ' τό '89 στο '99 6

Άγγελος Έλεφάντης, Ο Συνασπισμός δέν
πήγε καλά 8
Γιώργος Μαργαρίτης, Η ήθική των «άξιων
της διεθνούς κοινότητας»10
Πασκάλ Μπονιάς, Κίνδυνος! Τά κράτη
πολλαπλασιάζονται13
Άριστοτέλης Τύμπας, Για τά έξυπνα όπλα16
Δρ. Εϋάγγελος Ι. Μανωλάς, Η έφημερίδα και
ή διδασκαλία της Κοινωνιολογίας στο Λύκειο20
Βάσω Κιντή, Άριστείδης Μπαλτάς, Τζέιμς Κόναντ,
Άλήθεια ή έλευθερία; Μία φιλοσοφική συζήτηση
μέ πολιτικές προεκτάσεις22
Γιώργος Φουρτούνης, Για τή φιλοσοφική στράτευση ...29
Νόρα Σκουτέρη - Διδασκάλου, Η μεσογειακότητα
της «Μεσογείου»36

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Κλαίρη Μιτσοτάκη, Τό ύφος μιās μέρας μέ τό κλειδί
της Νίκης Άναστασία42
Κώστας Βούλγαρης, Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις45

Φωτογραφία έξωφύλλου: Vincent van Gogh,
Wheatfield with Reaper.

Ἡ βελτίωση τῶν νέων ἀπαγορεύεται

Τό χειμῶνα πού πέρασε ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν μαθητῶν τῶν Λυκείων καί τῶν Γυμνασίων τῆς χώρας ἔζησε μέσα σέ ἀναβρασμό. Καταλήψεις, διαδηλώσεις, ὀργή. Γιατί, τό ὀνομαζόμενο ὑπουργεῖο Παιδείας δέν θέλησε ν' ἀλλάξει οὔτε κεραία ἀπό τή περιβόητη μεταρρύθμιση τῆς ἐκπαίδευσης πού ἐπέβαλε. Κι ἔρχονται τώρα οἱ πρῶτοι καρποί: τά φροντιστήρια γιγαντώθηκαν ὅσο ποτέ ἐνῶ προβλέπεται ὅτι ἕνας στούς πέντε ἢ ἕξι μαθητές τῆς Α' καί Β' Λυκείου θά μείνουν στήν ἴδια τάξη. Θά μείνουν στήν ἴδια τάξη ὄχι γιατί ἀπέτυχαν σέ τοῦτες τίς ἐξετάσεις ἀλλά γιατί, μέ τήν κατάργηση τῶν «μεταξισταστέων», τούς ἀφαιρέθηκε τό δικαίωμα καί ἡ δυνατότητα νά ξαναδοκιμάσουν καί νά ξαναδοκιμαστοῦν. Καταργήθηκε δηλαδή τό δικαίωμα νά βελτιωθοῦν. Ἕνας στούς πέντε στήν ἴδια τάξη ἀνεκλήτως, πού σημαίνει γιά μερικές δεκάδες χιλιάδες μαθητές ὀριστική ἀποχώριση ἀπό τίς σχολικές τάξεις καί ἔνταξη στίς τάξεις τοῦ χαβαλέ, τῆς καφετέριας, τοῦ χουλιγκανισμοῦ, τῆς ἀγγραμματοσύνης, τῆς ἀδίκης κατάρας πού θά ψάχνει ἀπεγνωσμένα γιά κάποιον ψευτομεροκάματο. Γιατί βέβαια ὅσοι τώρα μένουν στήν ἴδια τάξη, στή συντριπτική τους πλειοψηφία, προέρχονται ἀπό τίς κατώτερες κοινωνικές τάξεις, ἀπό ἐκεῖνες τίς τάξεις πού οὔτε τά μορφωτικά ἐφόδια οὔτε τά οικονομικά μέσα τῆς οἰκογένειας εἶναι τέτοια πού θά μπορούσαν νά βοηθήσουν τούς μαθητές. Δέν ἀντέχουν ὅλοι οἱ οἰκογενειακοί προϋπολογισμοί στά πρωτοκλασάτα φροντιστήρια καί τά πανάκριβα «ἰδιαιτερα».

Ἄλλά γιατί ὅλα αὐτά; Τόσο ἀνόητο εἶναι τό ὑπουργεῖο Παιδείας ὥστε νά μήν καταλαβαίνει ὅτι ἡ κατάργηση τῆς δεύτερης ἐξεταστικῆς δοκιμασίας αὐξάνει τή στρατιά τῶν ἀγγραμμάτων; Δέν γνωρίζει, αὐτό πού ἀπό πάντα ἦταν γνωστό, ὅτι ἡ ἐπανάληψη εἶναι μήτηρ πάσης μαθήσεως; Εἶναι τόσο ἐπιπόλαιο νά πιστεύει ὅτι αἰτία τῆς σχολικῆς ἀποτυχίας εἶναι ἡ «φυσική» ὀκνηρία τῆς ἐφηβείας ἢ τό ὅτι οἱ νέοι ἔχασαν τόν καιρό τους μέ τίς καταλήψεις καί τίς διαδηλώσεις, ἐνῶ θά ἔπρεπε νά στρωθοῦν στή δουλειά, ὅπως τούς νοθετοῦσε καί ὁ ἀρχιεπίσκοπος;

Ἀκόμη κι ἂν ἰσχύουν ὅλα αὐτά χρέος τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας θά ἦταν νά δώσει τή δυνατότητα στούς μαθητές νά βελτιωθοῦν, ἡ ἀποτυχία νά τούς κάνει νά θελήσουν τήν ἐπιτυχία, νά προαχθοῦν, νά μήν ἐγκαταλείψουν πρόωρα τό σχολεῖο. Ἡ ἐγνωσμένη ὅμως, μέσα στήν πρακτική του, πρόθεση τοῦ Ὑπουργείου εἶναι αὐτό ἀκριβῶς πού συμβαίνει: νά μειωθεῖ ὅσο τό δυνατόν ὁ σχολικός πληθυσμός πού διεκδικεῖ μιά θέση στά ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα, στά ΑΕΙ καί ΤΕΙ τῆς χώρας. Ὡστε, κάτι ἐξ αἰτίας τῆς δημογραφικῆς μείωσης τοῦ σχολικοῦ πληθυσμοῦ καί κυρίως χάρη στό δρακόντειο ἐξεταστικοκεντρικό σύστημα πού ἐπέβαλε, τό ὅποιο ἐπιπλέον δέν μπορούν νά παρακολουθήσουν οἱ ἀσθενέστερες τάξεις, οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ Λυκείου νά εἶναι περίπου ὅσοι καί οἱ θέσεις στά ΑΕΙ-ΤΕΙ τῆς χώρας. Ὡστε, ἀφοῦ δέν μπορεί διότι δέν θέλει νά ἀναμορφώσει τά Πανεπιστήμια γιά νά μπορούν νά δεχθοῦν ὅσο τό δυνατό περισσότερους φοιτητές, μειώνει τόν ἀριθμό ἐκείνων πού φτάνουν μπροστά στίς πύλες του. Χέρι πονάει χέρι κόβει. Αὐτή εἶναι ἡ «φιλοσοφία» του, πού θά ἔλεγε καί τό ἴδιο. Καί εἶναι ταξικότητα αὐτή ἡ φιλοσοφία ἐκτός ἀπό βαθιά ἀντιδραστική.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἵστερόγραφο: Σοβαρές μελέτες, διεθνῶς καί στόν τόπο μας, ἔχουν δείξει ὅτι τό μεγαλύτερο ποσοστό ναρκομανῶν καί νεανικῆς ἐγκληματικότητας προέρχεται ἀπό τούς νέους πού ἐγκαταλείπουν πρόωρα τό σχολεῖο. Καί εἶναι φυσικό ἂν τό καλοσκεφτοῦμε: τό σχολεῖο ὄχι μόνο μορφώνει ἀλλά καί προστατεύει καί ὀργανώνει τή ζωή καί παρέχει μιά κοινότητα ἔνταξης. Ἄλλιως ὅμως σκέφτεται τό ζήτημα τό Ὑπουργεῖο Παιδείας. Ἡ βελτίωση τῶν νέων ἀπαγορεύεται.

'Απ' τό '89 στό '99

Ἡ κατάρρευση τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» συμπαρέσυρε, ὡς ἦταν φυσικό, ἄκριτους ὑποστηρικτές καί σφοδρούς κατακριτές του, ὅλους ὅσοι ὀρίζονταν «σέ τελευταία ἀνάλυση» ἀπό τήν Ἀριστερά. Ὅπως δὲν ἐγγράφονται στήν «πρόοδο», ὅπως καί νά τήν ὀρίσουμε αὐτή. Κατά τή δεκαετία πού μεσολάβησε καί, πιστεύω, μέσα στόν ἀπόηχο αὐτῆς τῆς κατάρρευσης, σημειώθηκε ἕνας ριζικός ἐπαναπροσδιορισμός τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς σκέψης, πού διαπιστώθηκε σέ ὄλο του τό εὖρος στήν κρίση τοῦ Κόσσοβο. Οἱ ἀντιθέσεις καί οἱ διαχωριστικές γραμμές ἄλλαξαν δραματικά, ἔτσι πού λίγα μόνο πράγματα θυμίζουν τό πρῖν τοῦ '89 τοπίο. Ἄλλαξε καί ἡ Ἀριστερά καί νέοι διαχωρισμοί γίνονται πλέον, ἐπί ἐρωτημάτων εἴτε πραγματικά καινούργιων, εἴτε πού θεωροῦντο λυμένα μέχρι τώρα. Ἡ νατοϊκή ἐπιδρομή στή Γιουγκοσλαβία ἀνέδειξε τά νέα δεδομένα, ἤρθε νά βάλει τή σφραγίδα της καί νά κατοχυρώσει «κανόνες» γιά τήν νέα ἐποχή, στήν ὁποία ἤδη εἰσήλθαμε.

Καί στά καθ' ἡμᾶς τά πράγματα ἔχουν ἀλλάξει, μᾶλλον μέ βραδεῖς ρυθμούς κατά τήν προηγούμενη δεκαετία ἀλλά καταλυτικά μέσα στόν πόλεμο, ὅσο καί ἂν κάποιες διαχωριστικές γραμμές παραμένουν σταθερές. Γιά παράδειγμα, πολλοί ἀντιεθνικιστές καί ἀντιλαϊκιστές τοῦ πρόσφατου παρελθόντος μετατρέπονται σέ ἀπολογητές τοῦ ΝΑΤΟ, ἐνῶ, στήν ἀντίπερα ὄχθη, ἀχραιφνεῖς «πατριωτικές» καί ἑλληνοκεντρικές πολιτικές περιλαμβάνει στό ψηφοδέλτιο τοῦ ΚΚΕ, σηματοδοτώντας νέες συγκλίσεις. Κατά τή γνώμη μου, στό ἀμέσως προσεχές μέλλον, θά κυριαρχήσει καί ἴσως ἐπικαλύψει τά πάντα μία ἀντίθεση παλιά, πού ὅμως ἀποκτᾶ νέα χαρακτηριστικά καί ἐνσωματώνει τά καινούργια δεδομένα. Ἀπό τή μία τό ἐθνοκεντρικό μέτωπο, πού θά ἐμφανιστεῖ πιά διευρυμένο καί ἐπιθετικό, σχεδόν καθαρά ἐθνικιστικό, πού ἐπιπλέον θά μονοπωλεῖ καί θά ἐντάσσει τόν κοινωνικό ριζοσπαστισμό καί ἀπό τήν ἄλλη ὁ ἐκσυγχρονιστικός «ρεαλισμός», πού θά γίνεῖ ἀκόμα πιά κυνικός καί ἀπολογητικός, στυγνά συντηρητικός, πού θά διαχειρίζεται καί θά διεκδικεῖ κατ' ἀποκλειστικότητα κάθε εὐρωπαϊκή προοπτική. Ὁ δρόμος, γιά ὅσους ἀριστερούς «ἀντιστέκονται ὡς Εὐρωπαῖοι», πάλι θά εἶναι στενάχωρος, ἴσως λιγότερο μοναχικός, γιατί ὄντως ὑπάρχει μιά μορφή ἐπιστροφῆς στήν πολιτική, ἀλλά μᾶλλον πιά δύσκολος. Στρατηγικά πιά δύσκολος καί σέ κλίμακα εὐρύτερη. Καί ἀκόμα, περισσότερο δυσβάσταχτος «ψυχολογικά».

Ἡ στάση τῆς εὐρωπαϊκῆς διάνοησης ὅλους μᾶς ἐξέπληξε, ἀλλά μέχρι στιγμῆς δέν ἔχει ὑπάρξει κάποια πειστική ἐξήγηση. Ἡ ἀπώλεια κάθε «ὀργανικότητας», ἡ σχεδόν ὀλοσχερῆς ἐξάρτησή της ἀπό τά διάφορα πρότζεκτ καί ἄλλα ἀνάλογα, ἀκυρωτικά ἢ καί νοσηρά δέν ἐρμηνεύουν παρά μόνο ἐλάχιστα τό φαινόμενο καί κυρίως «δικαιώνουν» κατατεθειμένες ἐπιφυλάξεις. Ἄν ὅμως οἱ στιγμές εἶναι ὄντως ἔτσι πού τίς περιγράφουμε, ἕνα ἀπό τά πρῶτα πράγματα πού ἐπισύρουν εἶναι ἡ τροποποίηση τῆς σχέσης μας μέ τό παρελθόν. Διεκδικοῦνται ἢ ἀπορρίπτονται κομμάτια του, ἐγκαταλείπονται βεβαιότητες καί ἐργαλεῖα σκέψης ἢ ἐπικαιροποιοῦνται ἄλλα πού ἔμεναν στήν ἀφάνεια. Ὅπως δὲν ἐπὶ τό παρελθόν ξαναδιαβάζεται, τουλάχιστον σέ κάποιες κρίσιμες πλευρές του. Ἄν, γιά παράδειγμα, τά ἀνθρώπινα δικαιώματα ὑπῆρξαν γιά πολλά χρόνια ἡ σημαία τοῦ καπιταλιστικοῦ στρατοπέδου ἀπέναντι στόν «ὑπαρκτό» καί ἡ κατάρρευση τοῦ τελευταίου ἔδωσε εὐρεία νομιμοποίηση στή νατοϊκή «κουλούρα», δέν σημαίνει πῶς εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξουν καί ἄλλες προσεγγίσεις, μὴ κυριαρχούμενες ἀπό τή φιλελεύθερη ρητορική ἢ πῶς δέν ὑπάρχει τέτοιο πρόβλημα. Γιά νά τό πῶ ἀλλιῶς: ἡ Ἀριστερά δέν πρέπει νά ἀρθρώσει

ἕναν ἀπό κάθε ἀποψη δικό της λόγο ἐπί τῶν δικαιωμάτων; "Αν λοιπόν αὐτά συμβαίνουν σήμερα, ὁ μόνος τρόπος γιὰ νά κατανοήσουμε τά φαινόμενα εἶναι νά τά παρακολουθήσουμε ἐκ τοῦ σύνεγγυς, νά συμμετάσχουμε σέ αὐτό τό γίγνεσθαι. Δέν ἔχουμε ἄλλωστε καί ἄλλες ἐπιλογές, παρά τήν ἀπομόνωση καί τήν αὐτάρχεια, πού δέν εἶναι ἴσως κατ' ἀνάγκη καί πάντα κακές, ἀλλά σίγουρα ἐντελῶς ἀκατάλληλες γιὰ νά κατανοήσουμε ὅ,τι συμβαίνει, γιὰ νά ὑπάρξουμε σήμερα. Μά καί ἐμεῖς, ὅλοι μας, ἀλλάζουμε. Μέ ρυθμούς πού λιγότερο ἢ περισσότερο ἀκολουθοῦν τήν πύκνωση τοῦ χρόνου, σίγουρα ἀλλάζουμε. Φαίνεται στίς ἀπόψεις μας, στά ἐπιχειρήματά μας, στό ὅτι συζητάμε πράγματα πού πρίν κατ' οὐσίαν δέν μᾶς ἀπασχολοῦσαν.

Τό μανιχαϊστικό σκηνικό, πού στήνεται σέ εὐρεία κλίμακα ἀπ' ὅσους βολεύονται καί ἐπενδύουν σ' αὐτό, ἐπιτρέπει νά ταυτίζεται ὁ βαλκάνιος ἐθνικολαϊκισμός μέ τόν ρατσισμό, νεοαποικιακές βλέψεις νά νομιμοποιοῦνται, ἱστορικές εὐθύνες νά ἀποχρεώνονται, ὁ ἐθνικισμός νά βαπτίζεται ἀντιϊμπεριαλισμός. Γι' αὐτό καί εἶναι ἐπείγουσα προτεραιότητα ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς διαδικασίας διαλόγου καί ἐπικοινωνίας μεταξύ ὅσων ἀριστερῶν «ἀντιστέκονται ὡς Εὐρωπαῖοι», ὄχι τόσο ὡς δικτύου πολιτῶν πού ἀσφυκτιοῦν ἀπό τήν ἔλλειψη εὐρωπαϊκοῦ δημόσιου χώρου, ὅσο ὡς πολιτικές ἀπόψεις ἀριστερῶν πού δέν ταυτίζονται μέ τίς κυριαρχοῦσες, πού λειτουργοῦν στά πλαίσια τῶν ἐθνικῶν ἀντιθέσεων ἀλλά καί δέν θέλουν νά ἀπορροφηθοῦν ἀπ' αὐτές. "Αν μιὰ τέτοια προσπάθεια μέχρι τώρα ἦταν εὐχὴ καί ἀγαθή πρόθεση, ὁ πόλεμος τήν ἀνέδειξε ὡς ἀναγκαιότητα μά καί ὡς ἀμυδρὴ δυνατότητα. "Ἐστω καί ἂν διαφωνοῦμε ἀκόμα καί στόν τρόπο πού τίθενται στά ἔρωτήματα, γιατί ἐκτός ἀπ' τίς διαφορετικές καταβολές μᾶς καθορίζει καί ἡ θέση τῆς συγκεκριμένης γωνιάς τῆς Εὐρώπης στήν ὁποία ὁ καθένας ὑπάρχει. Μά ἡ συμφωνία ἢ ἡ διαφωνία μας, στό ἂν οἱ δρόμοι τῆς Ἀριστερᾶς εἶναι εὐρωπαϊκοί ἢ ἀντίθετα ἐπανεθνικοποιοῦνται, δέν παράγει τακτικές συγκλίσεις ἢ ἀποκλίσεις, ἀλλά στρατηγικές ἀναφορές. Γι' αὐτό ἡ συζήτηση πρέπει νά συνεχισθεῖ.

Κώστας Βούλγαρης

4
ΦΕΣΤΙΒΑΛ
ΑΝΤΙΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ
9, 10 & 11 ΙΟΥΛΙΟΥ '99

νομιμοποίηση
ὅλων των μεταναστών
ανοιχτά σύνορα
γιὰ τους πρόσφυγες

ΛΟΦΟΣ
ΚΟΛΩΝΟΥ

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΙΚΟ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ & ΑΝΤΙΡΑΤΣΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ

Ο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΛΑ

του Άγγελου Έλεφάντη

Ο Συνασπισμός δεν πήγε καλά στις τελευταίες εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο. Προκύπτει διά γυμνού οφθαλμού, παρόλο βέβαια που κατάφερε να επανεκλέξει τους δύο αξίους ευρωβουλευτές του Άλεκο Άλαβάνο και Μιχάλη Παπαγιαννάκη.

Τό ποσοστό ψήφων που έλαβε, 5,15%, αν δεν ανατραπούν οι τάσεις, για τις επόμενες βουλευτικές εκλογές είναι εξαιρετικά δυσόσιον· υπάρχει κίνδυνος ακόμη και κοινοβουλευτικού αποκλεισμού του ΣΥΝ, δεδομένου ότι το όριο του 3% που απαιτεί ο εκλογικός νόμος για την εκλογή βουλευτών κάθε άλλο παρά μπορεί να θεωρηθεί δεδομένο. Ούτως ή άλλως, η λαϊκή έμπιστοσύνη περιορίσε τον ΣΥΝ στα «μικρά κόμματα», μια δευτερεύουσα πολιτική δύναμη στον χώρο της Άριστερας. Διότι είναι σαφές πλέον ότι το ΚΚΕ ξεπέρασε τη στασιμότητά του και εμφανίζεται ως η πρωταγωνιστική δύναμη της Άριστερας.

Κι ωστόσο ο Συνασπισμός είναι το πιο ευρωπαϊκό ελληνικό κόμμα. Η ευρωπαϊκή του πολιτική, χωρίς να θεωρεί την Ε.Ε. «αγέλαδα για άρμεγμα» αλλά και χωρίς να την αντιμετωπίζει σαν τον επί της γης παράδεισο, έχει ξεκαθαρίσει, ήδη από την εποχή του ΚΚΕ έσωτερικού, ότι η Ελλάδα δεν μπορεί παρά να είναι ένταγμένη στην Ευρώπη κι ότι εντός της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης καλείται ν' αναζητήσει το μέλλον της. Γιατί, λοιπόν, τό εκλογικό σώμα και ιδιαίτερα οι πάσης φύσεως Έλληνες άριστεροι δεν αναγνωρίζονται στον ΣΥΝ και θέλγονται από άλλες σειρήνες;

Άκούγονται και λέγονται πολλά για την άποτυχία του ΣΥΝ: όπως η σαρωτική δύναμη του δικομματισμού που δεν επιτρέπει τις πολιτικές αποχρώσεις, τά λάθη στην εφαρμογή της πολιτικής γραμμής, μία όρισμένη διγλωσσία του ΣΥΝ που από τή μία προβάλλει τήν ευρωπαϊκή προοπτική και από τήν άλλη διολισθαίνει προς τή λαϊκιστική συνθηματολογία, ότι ταυτίζεται μέ τή νεοφιλελεύθερη οικοδόμηση της Ε.Ε. όπως τή θέλησε και τήν επέβαλε τό Μάαστριχτ και τό Άμστερνταμ, ότι στον πόλεμο του ΝΑΤΟ κατά της Γιουγκοσλαβίας ταυτίστηκε μέ τόν Μίλοσεβιτς, ότι ρέπει συνεχώς προς τό ΠΑΣΟΚ και δεν πολιτεύεται ως αυτόνομη άριστερή δύναμη κ.λπ. Οι εξηγήσεις αυτές, που στό έσωτερικό του κόσμου της ανανεωτικής Άριστερας και των ψηφοφόρων του ΣΥΝ παίρνουν συχνά μορφή ισχυρών άλληλοαιτιάσεων αλλά και δημιουργούν έσωτερικούς κλονισμούς, παρά μίαν όρισμένη δόση αλήθειας που έχουν, κατά τή γνώμη μου δεν εξηγούν τήν ύστερηση του Συνασπισμού. Η βαθύτερη αίτια είναι ότι ο ΣΥΝ είναι «θύμα» μιάς αντικειμενικής αντίφασης που θά προσπαθήσω νά περιγράψω.

Έτυχε τήν προεκλογική περίοδο νά ακούσω από άριστερούς αυτού του χώρου τόν ακόλουθο συλλογισμό: «Ευρώπη, ποιά Ευρώπη; Η Ευρώπη βομβαρδίζει τό Βελιγράδι!» Τό γεγονός όμως ότι ή συστατική του ΝΑΤΟ Ευρώπη βομβαρδίζει τό Βελιγράδι άποτυπωστικά της μίαν είδεχθή για τά αισθήματα του κόσμου σφραγίδα, ή ίμπεριαλιστική στήν κυριολεξία Ευρώπη, συνοδεύεται και μέ άλλες εξίσου άπαράδεκτες πολιτι-

κές και κοινωνικές ιδιότητες που κάνουν ώστε αυτήν τήν Ευρώπη ό κόσμος νά μήν τή θεωρεί δική του, ή «ευρωπαϊκή ταυτότητα» νά γίνεται μιά ταυτότητα που δεν θά τήν ήθελε δική του. Γιατί όλος ό κόσμος ξέρει ότι ή Ε.Ε. είναι ή Ευρώπη των 22 εκατομμυρίων άνεργων, των 50 εκατομμυρίων φτωχών, των εκατοντάδων χιλιάδων άστέγων, ότι στήν Ε.Ε. τό πάνω χέρι έχει ή άνεξέλεγκτη Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα που οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις τή θέλησαν άνεξέλεγκτη, ότι Ευρώπη είναι ό χώρος της άσύδοτης ελεύθερης άγοράς, δηλαδή της άσυδοσίας του κεφαλαίου, ότι τό κοινωνικό κράτος περιορίστηκε στό έλάχιστο, ότι ό σύγχρονος ευρωπαϊκός πολιτισμός, παρά τίς περί του αντίθετου ρητορείες, τελεί υπό τήν ήγεμονία του βορειοαμερικάνικου πολιτισμού. Όλοι βλέπουν ότι παρά τίς σοσιαλδημοκρατικές ή κεντροαριστερές κυβερνήσεις στήν Ευρώπη επικρατεί ή πολιτική του νεοφιλελευθερισμού, ότι τό μανιφέστο Σρέντερ - Μπλέρ είναι ό ουσιαστικός πλοηγός του ευρωπαϊκού σκάφους, ότι οι άριστερές ευρωπαϊκές δυνάμεις έχουν περιθωριοποιηθεί (καμιά σαρανταριά ευρωβουλευτές επί συνόλου 630). Στις καταστάσεις αυτές, που έχουν για τά καλά ριζώσει στον ευρωπαϊκό χώρο, χωρίς από τήν άλλη μεριά νά φαίνονται πουθενά τάσεις ανάκαμψης, μπορεί νά προσέσει ό οίσοδηποτε, και πολύ περισσότερο ό πολιτής άριστερης ιστορίας και παιδείας, κι άλλα στοιχεία που κοσμούν τήν εικόνα της Ευρώπης: τήν τρομακτική άποχή από τά ευρωπαϊκά πολιτικά δρώμενα (σχεδόν τό 50% κατά μέσον όρο των Ευρωπαίων δεν ψηφίζουν), τά κοτόπουλα, τίς αγελάδες και τίς διοξίνες που έθεσαν πλέον σέ άμεσο κίνδυνο ακόμη και τή διατροφική εμάρεια των Ευρωπαίων —στό πιο πλούσιο μέρος του κόσμου οι άνθρωποι δεν έχουν πιά τί νά φάνε—, τό πολεοδομικό χάος, τήν ήθική άπορρόθμιση, τήν εγκληματικότητα, τά ναρκωτικά, τήν καταστροφή ίθαγενών πολιτισμών και τήν ταχεία φολκλοροποίηση των ύπολειμμάτων τους. Ποιά Ευρώπη, λοιπόν, που επιπλέον βομβαρδίζει τό Βελιγράδι και ως στρατός κατοχής εισβάλλει στό Κόσοβο;

Αυτή ή περιγραφή της Ευρώπης, που δεν έχει τίποτε τό έξωπραγματικό, δικαιώνει ένα γενικότατο άντιευρωπαϊκό πνεύμα, που πάει πολύ πέρα από τόν κόσμο της Άριστερας, προσβάλλει εξίσου τόν κόσμο του ΠΑΣΟΚ και της Ν.Δ. Η απάντηση που δίνεται από πολλούς είναι ή προτίμηση προς τό ΚΚΕ, που είχε ξεκαθαρίσει από πάντα τούς λογαριασμούς του μέ τήν Ε.Ε., γιατί αυτό καταγγέλλοντας τήν Ευρώπη των μονοπωλίων θέλει ή Ελλάδα νά φύγει από τήν Ε.Ε. Τό λαϊκιστικό - έθνικιστικά κηρύγματα του ΔΗΚΚΙ έχουν κι αυτά τήν άπήχησή τους, όπως επίσης και τά διάφορα «μικρά κόμματα», κινήσεις, οργανώσεις κ.λπ. που βρίσκονται κι αυτά στον άστερισμό του άντιευρωπαϊσμού. Άλλά και τό λευκό και, κυρίως, ή άποχή (περίπου 30% σέ τούτες τίς εκλογές) στό ίδιο πνεύμα κινούνται. Οι άνθρωποι άπέχουν γιατί αυτή ή Ευρώπη δεν είναι δική τους, δεν αισθάνονται ότι μπορούν νά περι-

μένουν κάτι από την Ευρώπη και γι' αυτό απορρίπτουν όλα τα κόμματα κι αυτόν τουτό τον θεσμό του Ευρωκοινοβουλίου. Έτσι ο Συνασπισμός, πού έχει σαφέστατη ευρωπαϊκή στόχευση και είναι ενσωματωμένος, ψυχή τε και σώματι, στο ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα, εγκαθίσταται, δομικά θά'ελεγα, πάνω στην αντίφαση: ο ευρωπαϊσμός του έρχεται σε άναντιστοιχία προς τον άντιευρωπαϊσμό του άριστερο-λαϊκού κόσμου. Κι επειδή εκείνα τά παλιά περί «Ευρώπης τών εργαζομένων», μπροστά στη Νατοϊκο - φιλελεύθερη θύελλα ακούγονται όλο και περισσότερο σαν παλιά νεοσταλγική μελωδία χωρίς άξιοπιστία, όλο και περισσότεροι ψηφοφόροι του ΣΥΝ εγκαταλείπουν τό σκάφος. Ίδιως οι εκ του παλαιού ΚΚΕ προερχόμενοι, πού είχαν διαμορφωθεί ιδεολογικά μέ βάση τή βουλγακία «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ τό ίδιο συνδικάτο», τώρα βλέπουν νά «δικαιώνονται» και έπιστρέφουν στην παλαιά τους έστία: στην έστία του λαϊκισμού και του άντιδυτικισμού του ΚΚΕ, σε έναν ιδιόμορφο πατριωτικό έπαρχιωτισμό.

Γιατί τό ΚΚΕ απορρίπτοντας τήν Ε.Ε. προβάλλει μιά γραμμή άπόδρασης είτε προς τό πουθενά είτε προς κάτι τό άπροσδιόριστο, «δικό μας», άνατολικό, βαλκάνιο, αυτόνομο, εκεί όπου συναντιόμαστε μέ τούς βομβαρδιζόμενους Σέρβους, τούς παραγκωνισμένους Ρώσους, τούς δυναστευόμενους Κούρδους και γενικώς μέ όλους όσους δέν μετέχουν τής ιμπεριαλιστικής Δύσης. Λέω γραμμή άπόδρασης γιατί αυτά πού λέει τό ΚΚΕ δέν έχουν καμία πολιτική και κοινωνική άγκύρωση, άπλως άποφεύγουν τό μικρό ποτήρι τής πραγματικότητας και προσπαθούν νά διατηρήσουν τήν ιδεολογική καθαρότητα, άναγκαίο όρο για τήν πολιτική άυτοσυντήρηση και περιχαράκωση του ΚΚΕ. Θά'ελεγα ότι τό ΚΚΕ άνατροφοδοτεί όσο μπορεί μιά λαϊκιστική φαντασίωση πού φτάνει ως τά όρια τής πολιτικής άπομονώσεως τών πάντων, ως τά όρια ενός έθνικιστικού άπομονωτισμού, άνάδελφου και έπαρχιώτικου τύπου. Και γι' αυτό «τά βρίσκει» μέ ίέρακες καθαρού έθνικισμού και άντιδυτικισμού ως ο Ζουράρις και ή Κανέλλη, άν κι αυτοί δέν είναι παρά ή κορυφή του παγόβουνου και βροντώδη ήχια ιδεολογικής δεισιδαιμονίας.

Κι από κοντά οι άλλοι μύθοι, εκείνοι πού σαγήνευαν εκ γενετής τήν άνανεωτική Άριστερά, από τήν εποχή τής κομμουνιστικής της φάσης μέχρι σήμερα: τά πλατιά μέτωπα, οι ευρείες συνεργασίες και τώρα τό καλό ΠΑΣΟΚ του Σημίτη. Πώς τάχα αυτοί πού κλήθηκαν νά ψηφίσουν τό ψηφοδέλτιο Δαμανάκη - ΠΑΣΟΚ στις πρόσφατες δημοτικές εκλογές, τώρα, πού μάλλιστα κινδυνεύει ο Σημίτης και ο Καραμανλής καλπάζει προς τήν έξουσία, νά μήν στραφούν προς τό ΠΑΣΟΚ;

Διότι και σε τούτες τις ευρωεκλογές υπήρξε τό φαινόμενο άριστεροί νά ψηφίζουν ΠΑΣΟΚ. Ή πίεση προς αυτή τήν κατεύθυνση θά είναι άποπνικτική στις βουλευτικές εκλογές.

» **Α**ν έτσι έχουν τά πράγματα, είναι μοιραίο ο ΣΥΝ νά συμπιεσθεί άκόμη περισσότερο; Είναι σίγουρο ότι θά συμπιεσθεί άν δέν καταφέρει νά διαχειρισθεί σωστά τήν άντικειμενική άντίφαση πάνω στην όποια βρίσκεται. Ο ΣΥΝ πρέπει νά πείσει τόν έαυτό του και τόν κόσμο του ότι ή Ελλάδα άνήκει άντικειμενικά και υποκειμενικά στην Ε.Ε. Δέν μπορεί και δέν πρέπει ν' άποδράσει άπ' αυτήν. Άνήκει δομικά στην Ευρώπη ως Ιστορία, πολιτισμός, πολιτικό σύστημα, οικονομία. Μέ μιά λέξη ως κοινωνία, αλλά και ως γενική βούληση παρά τά περί του άντιθέτου πού υπαγορεύει ο πατριωτικός έπαρχιωτισμός, ο έλληνοκεντρισμός και ο έθνικισμός. Ή βαλκανική της ιδιαίτερότητα δέν άναίρει τήν ευρωπαϊκή της είδη, όπως ή ιδιαίτε-

ρότητα π.χ. τής Κρήτης δέν άναίρει τόν έλληνικό της χαρακτήρα στο πλαίσιο του έλληνικού έθνους - κράτους. Κι όπως ή Κρήτη δέν μπορεί ούτε θέλει νά κόψει στον ώμο τόν έαυτό της και ν' άποδράσει από τήν Ε.Ε. είτε γιατί είναι όρθόδοξη ενώ ή Ευρώπη είναι καθολικο-προτεσταντική είτε γιατί οι Ευρωπαίοι είναι λογοκρατούμενοι όρθολογιστές ενώ έμεις είμαστε «σημερινοαρχαιοέλληνες» είτε γιατί αυτοί έχουν μονοπώλια· ενώ έμεις δέν έχουμε μονοπώλια; Δέν άναστενάζει και ή Ελλάδα στο χρηματιστήριο, όπως κι όλοι οι Ευρωπαίοι; Δέν είναι ο ίδιος, ο «ένιαϊος» ευρωπαϊκός καπιταλισμός πού όργανώνει (άποδιοργανώνει) όλες τις ευρωπαϊκές κοινωνίες; Άφού λοιπόν ή Ελλάδα βρίσκεται στην Ευρώπη, μέσα στην Ευρώπη καλούνται και οι άριστεροί νά παλέψουν για τήν άνατροπή τών δύμορφων χαρακτηριστικών τής Ευρώπης. Θά πρόσθετα ότι οι δυνάμεις τής άνανεωτικής Άριστεράς είναι οι μόνες στην Ελλάδα πού άυτοεπιστρατεύονται έναντιόν και τών μονοπωλίων και του πατριωτικού έπαρχιωτισμού. Κι άπ' αυτή τήν άποψη ή άνανεωτική Άριστερά θά μπορούσε νά δώσει μιά μεγάλη προοπτική στον έλληνικό λαό, εκείνη πού του άνοίγει νέους όρίζοντες και οικοδομεί τά μεγάλα κινήματα.

Ο μολογώ πως είμαστε μακριά νυχτωμένοι, τό μέτωπο τών ευρωπαϊκών άριστερών - σοσιαλιστικών δυνάμεων είναι άναίμικο, σχεδόν άνύπαρκτο: μιά έτερόκλητη ευρωπαϊκή ομάδα 40 βουλευτών στο Ευρωκοινοβούλιο. Άλλά, ίσως, δέν έχουμε συνειδητοποιήσει οι άριστεροί ότι έχουμε ήττηθεί, ότι επί μιά εικοσαετία δεχόμαστε συντριπτικά πλήγματα, ότι τό όρθοπόδιμα θά είναι μιά μακρά και σκληρή διαδικασία και μέ άντιπάλους πανίσχυρους σε όλα τά επίπεδα.

Στην Ευρώπη - μπροντέλο πού βρογγίκε από τούτες τις εκλογές: άνατριχιαστική άποχή πού άναίρει τις δάσεις του δικαιοπολιτικού της συστήματος, τά κόμματα πού βρίσκονται στην κυβέρνηση νά έχουν δεχθεί συντριπτικά κατάγματα, τό Λαϊκό (δεξιό) Ευρωπαϊκό Κόμμα νά γίνεται πρώτη δύναμη στο παρόν Ευρωκοινοβούλιο, οι στρατοί της νά κατέχουν τό Κόσοβο και ν' άπειλούν μέχρι τελικής έξοντώσεως τή Γιουγκοσλαβία, οι οικολόγοι, πλην Γαλλίας, νά έχουν ύποστει νίλα —και στη Γαλλία νά έπιβραβεύονται οι πολεμοκάπηλοι οικολόγοι—, τόν Μπερλουσκόνι πρώτο κόμμα, στη Γαλλία 6,8% τό ψηφοδέλτιο «Κυνήγι - ψάρεμα - ζωή» (νεοβιταλιστές, άκροδεξιό), ο Καραμανλής κουμπώνοντας και ξεκουμπώνοντας τό σακάκι του πρώτο κόμμα, στην Ίσπανία δράμα, σ' αυτή λοιπόν τήν Ευρώπη οι γραμμές τής άπόδρασης όχι μόνο δέν ίσχύουν πρακτικά αλλά άποπροσανατολίζουν.

Γιά νά μήν συμπιεσθεί άκόμη περισσότερο ο ΣΥΝ και για νά άναπτυχθεί πρέπει νά διαχειρισθεί σωστά τήν άντικειμενική άντίφαση πάνω στην όποια βρίσκεται. Γιατί ή άντίφαση αυτή μπορεί νά τόν καταστρέψει ή άντίθετα νά τόν ζωογονήσει. Άπό τή μιά μεριά δηλαδή νά καταπολεμήσει τις ιδεολογίες τής άπόδρασης και του έπαρχιωτισμού πού παρουσιάζονται μέ τό ένδυμα ενός άριστερου ριζοσπαστισμού. Κι από τήν άλλη νά εγκαταλείψει τή σαγήνη πού άσκει ή προοπτική συνεξουσίας μέ τό ΠΑΣΟΚ. Γιατί τό ΠΑΣΟΚ άποτελεί δομικό στοιχείο τών πολιτικών δυνάμεων, φερώνυμων άριστερών - σοσιαλιστικών, πού άποδομούν και άποδιοργανώνουν τήν Ευρώπη. Γιατί ή Ένωμένη Ευρώπη ή θά είναι δημοκρατική - σοσιαλιστική ή θά είναι χρηματιστηριακή.

Χρηματιστηριακή είναι. Άλλά στη ζωή τών κοινωνιών τίποτε δέν είναι μοίρα.

Η ΗΘΙΚΗ ΤΩΝ «ΑΞΙΩΝ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ»

του Γιώργου Μαργαρίτη

(α) Ἡ σωστή ἔθνοκάθαρση

Κάθε καλόπιστος, ἔστω και μὴ ειδικός, ἀναγνώστης τῆς «συμφωνίας» πού ὑπαγορεύθηκε στό Βελιγράδι ἀπό τούς συνασπισμούς τῶν ἰσχυρῶν, θά ἐπεσήμανε ἀμέσως τὰ προβλήματα καί θά μπορούσε νά μαντέψει μέ ἀκρίβεια τίς ἐξελίξεις. Τά προβλεπόμενα στό κείμενο δέν ἔκαναν καθόλου μνεία γιά τήν προστασία τῆς σερβικῆς ἢ τῆς τσιγγάνικῆς ἢ κάθε μὴ ἀλβανικῆς (μουσουλμανικῆς) μειονότητας στό Κόσσοβο. Ἀντίθετα μάλιστα, ἡ ἀπαίτηση γιά ἄμεση ἀναχώρηση τῶν σερβικῶν δυνάμεων, μέχρι καί τοῦ τελευταίου σώματος δημόσιας ἀσφάλειας, δημιουργοῦσε ἕνα κενό ἐξουσίας τό ὁποῖο θά ἦταν ἀδύνατο νά καλυφθεῖ ἀπό τὰ τεθωρακισμένα ἢ τούς ἀλεξιπτωτιστές τοῦ ΝΑΤΟ. Ὅχι μόνο ἐπειδή πρόκειται γιά στρατιωτικές δυνάμεις ἐξειδικευμένου ρόλου — στό ὁποῖο δέν συγκαταλέγονται διοικητικές ἢ ἀστυνομικές λειτουργίες — ἀλλά καί ἐπειδή ἡ σύνθεση, ἡ προετοιμασία καί ὁ προσανατολισμός τους στρεφόταν πρὸς τήν ἀντιμετώπιση τοῦ γιουγκοσλαβικοῦ στρατοῦ (παρά τὰ περὶ «εἰρηνοποιῶν» διαφημιζόμενα). Ἡ πολιτική δέ διοίκηση τῆς περιοχῆς ἀργεῖ πολύ ἀκόμα.

Τό ἀποτέλεσμα ἦταν λοιπόν ἀναμενόμενο. Στή θέση τῆς καταγγελομένης «ἐθνικῆς ἐκκαθάρισης» τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Κόσσοβου, τό ΝΑΤΟ ἐπέβαλε τήν κατά τή γνώμη του σωστή «ἐθνική ἐκκαθάριση», ἐκείνη τῶν Σέρβων καί τῶν ὑπόλοιπων χριστιανικῶν μειονοτήτων.¹ Καθώς δέ τό κενό ἐξουσίας πού δημιουργήθηκε δέν φαίνεται ἐπαρκές γιά νά συμπληρωθεῖ ἡ πλήρης ἐξαφάνιση κάθε ἐθνικῆς ἢ πολιτισμικῆς ομάδας πλὴν τῆς ἀλβανικῆς (καί τῆς μικρῆς τουρκικῆς), ὁ UCK ἀνέλαβε δράση μέ τίς εὐλογίες τοῦ ΝΑΤΟ. Γιατί πῶς ἄλλως νά χαρακτηρίσουμε αὐτήν τή «συνεργασία» πού ὁμολογεῖται ἀπό τούς στρατιωτικούς διοικητές τοῦ ΝΑΤΟ, αὐτή ἡ ἄρνηση ἐφαρμογῆς τῶν συμφωνιῶν περὶ ἀφοπλισμοῦ τοῦ UCK, αὐτό τό παιχνίδι μέ τίς λέξεις, «ἀποστρατιωτικοποίηση», «πολιτικοποίηση», πού ὁμως ἀφήνει ἄθικτο τόν ὄπλισμό ἀλλά καί τή συγκρότηση

τῶν ἀτάκτων αὐτῶν - ἐμπλουτισμένων μέ κάθε εἶδος φανατικῶν (ἰσλαμιστῶν) καί μισθοφόρων.

(β) Ἡ ἐγκληματολογία στήν ἄγρια δύση

Τό ἰδεολογικό περίβλημα τῆς ἐπιθυμούμενης ἀπό τό ΝΑΤΟ ἐθνικῆς ἐκκαθάρισης τοῦ Κόσσοβου, εἶναι ἡ πλήρης ἀπαξίωση τῆς ταυτότητας τοῦ Σέρβου. Ἀνατρέχοντας στίς πλέον σκοτεινές σελίδες τοῦ ἀμερικανικοῦ Φάρ Οὔεστ, ὁ πρόεδρος Κλίντον ἀνακοίνωσε περὶχαρῆς τήν ἐπικήρυξη τοῦ Μιλόσεβιτς γιά πέντε ἑκατομμύρια δολάρια. Ἡ ἐπικήρυξη ἦρθε ὡς κορωνίδα ἀνάλογων ἐνεργειῶν, ἀπό τήν παραπομπή στό δικαστήριο ἐγκλημάτων πολέμου ὡς τήν ἐκτεταμένη πτωματολογία τῶν ἡμερῶν. Παραβλέποντας τό γεγονός ὅτι ἡ ἐκλογή Μιλόσεβιτς εἶχε γίνει ἀπό τόν λαό τῆς Γιουγκοσλαβίας κάτω ἀπό τή σκέπη διεθνῶν παρατηρητῶν, πού ποτέ δέν κατήγγειλαν τήν ὅλη διαδικασία ὡς ἀπαράδεκτη καί ἄκυρη, ἡ ὅλη διεργασία κτίζει ἕνα πολιτικό καί διπλωματικό σκηνικό: οἱ μὴ ἀποδεχόμενοι τόν νεοφιλευθερισμό, τήν νέα τάξη καί τήν ἡγεμονία τῶν ΗΠΑ, εἶναι ποινικῶς κολάσιμοι ἐγκληματίες. Στεροῦνται δηλαδή τῶν πολιτικῶν τους δικαιωμάτων καί ἐξοβελίζονται ἀπό τό πρόσωπο τῆς γῆς, ἀπό τή διεθνή νομιμότητα. Κατά συνέπεια, οἱ συμφωνίες μαζί τους, οἱ συνθήκες, οἱ κανόνες, οἱ ἀρχές, μποροῦν νά ἐρμηνευθοῦν μονόπλευρα ἀπό τούς ἀντιπάλους τους. Εἶναι προφανές ὅτι οἱ ΗΠΑ καί τό ΝΑΤΟ δέν δεσμεύονται ἀπό τούς ὅρους πού ὑπαγόρευσαν καί συμφώνησαν μέ τόν Μιλόσεβιτς γιά τόν τερματισμό τοῦ πολέμου καί θεωροῦν αὐτονόητο δικαίωμά τους νά λειτουργοῦν ἔξω ἀπό αὐτούς.

Ἡ στέρηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τοῦ νόμιμου ἡγέτη μᾶς χώρας, στερεῖ τήν χώρα αὐτή καί ὀλόκληρο τό λαό τῆς ἀπό τό δικαίωμα πολιτικῆς ἀντιπροσώπευσης. Εἶναι τό πρῶτο στάδιο τοῦ ρατσισμοῦ. Τό δεύτερο καί πιό ἐξειδικευμένο

εἶναι ὁ ἄνισος τρόπος ἀντιμετώπισης τοῦ συνόλου τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς χώρας καὶ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ἐχουμε γυρίσω πολὺ πίσω: στὴν Ἰνδία τοῦ περασμένου αἰῶνα, οἱ Ἄγγλοι ἀποικιοκράτες, στὸ ὄνομα τῆς τάξης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, θανάτωναν ἀτιμώρητα, περίπου φυσιολογικά, δεκάδες χιλιάδες ἀνθρώπους σὲ ἀντίποινα γιὰ κάποια ἐξέγερση τῶν Ἰνδῶν ἢ γιὰ κάποιους φόνους λευκῶν ἀποίκων. Αὐτὸ δὲν ἦταν ἔγκλημα, τὸ ἀντίθετο μάλιστα — ὡς ἐγκληματίες χαρακτηρίζονταν καὶ καταδικάζονταν ἀπὸ τὰ καθῶς πρέπει βρετανικά δικατήρια τὰ ἴδια τὰ θύματα, οἱ σφαγιαζόμενοι Ἰνδοί.

Ἱστορικά γνωρίζουμε καὶ στὴν δική μας χώρα αὐτὴν τὴν τέχνη τῆς ποινικοποίησης. Μετὰ τὰ Δεκεμβριανά, στὶς ἀρχές τοῦ 1945, πλῆθος πτώματα εἶχαν παραταχθεῖ σὲ κεντρικά σημεία τῆς Ἀθήνας ὡς «χειροπιαστὲς ἀποδείξεις» τῶν ἐγκληματικῶν προθέσεων καὶ τῆς ἐγκληματικῆς φύσης τῶν κομμουνιστῶν. Ἡ πτωματολογία ἦταν ἡ εἰσαγωγή πού ἐπέτρεψε στὴ συνέχεια τὴν ἀδυσώπητη νομικὴ ἢ τρομοκρατικὴ καταδίωξη τῶν ἀριστερῶν τῆς χώρας μέχρι τὴν πολιτικὴ ἐξουθένωσή τους ἢ τὴ φυσικὴ τους ἐξόντωση.⁴ Στὴν ὅλη δὲ ὑποκατάσταση τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὴν ἐγκληματολογία, τὸ κύριο χαρακτηριστικό — πού ἀποκαλύπτει καὶ τὴν οὐσία τοῦ ζητήματος — εἶναι ἡ ἄνιση κατανομή εὐθυνῶν. Ὅταν ἕνας πιλότος τοῦ NATO σκοτώνει ἕκατὸ ἀμάχους (προστατευόμενους ἀπὸ τὸ NATO Ἀλβανούς μάλιστα), τότε τὸ ἔγκλημα ἀπαλείφεται μὲ μία ἀπλή προφορικὴ ἔκφραση συγγνώμης: σόρρυ! Πρόκειται βλέπετε γιὰ καλοπροαίρετο ἔγκλημα ἐνὸς φορέα τοῦ πολιτισμοῦ ἐναντία σὲ ἀμφίβολη ἀξία ζωῆς ἀνθρώπων. Τὰ κακοπροαίρετα, πού κινητοποιοῦν τὰ διεθνή δικαστήρια βρίσκονται μόνον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν «υπανηρώπων».

(γ) Ἡ συντριβὴ τῆς κοινωνίας

Ἡ ἐπίμονη παραπληροφόρηση τῶν ἀμερικανικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης, δὲν μπόρεσε νὰ ἀποκρύψει τὴν πραγματικὴ διάσταση τοῦ πολέμου. Τὸ NATO, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ λήξη τῶν ἐπιχειρήσεων, ἔσπευσε νὰ δηλώσει — αἰφνιδίως — ὅτι οἱ ἐπιθέσεις τῆς ἀεροπορίας του ἔχουν συντριψοῦν τὸν γιουγκοσλαβικὸ στρατὸ, ἔχουν καταστρέψει ἕκατὸ χιλιάδες πυροβόλα καὶ τεθωρακισμένα, ἔχουν προκαλέσει 5.000 νεκροὺς στρατιῶτες καὶ ὅτι, τίς τελευταῖες ὥρες τοῦ πολέμου, ἕνα καὶ μόνον B-52 ἐφόνησε καὶ σακάτεψε σὲ ἕνα πέρασμά του, 800 Γιουγκοσλάβους στρατιῶτες. Παράξενη ἐπιμονὴ σ' ἕνα ζήτημα πού ὡς τότε ὅλοι θεωροῦσαν προβληματικὸ καὶ ὅλοι δέχονταν ὅτι ἡ ἐξάρθρωση τοῦ ἀντίπαλου στρατοῦ δὲν εἶχε ἐπιτευχθεῖ ἀκόμα.

Οἱ ἀνακοινώσεις καὶ οἱ θριαμβολογίες αὐτές ἔσπευσαν νὰ προλάβουν τίς ἀποκαλύψεις πού ἡ διακοπή τῶν ἐπιχειρήσεων θὰ προκαλοῦσε. Πραγματικά, ὅταν οἱ βομβαρδισμοὶ σταμάτησαν ἡ κοινὴ γνώμη εἶδε στὶς τηλεοράσεις τὸν Γιουγκοσλαβικὸ στρατὸ νὰ ἀναχωρεῖ πρακτικὰ ἄθικτος ἀπὸ τὸ Κόσσοβο. Μὲ τὰ τεθωρακισμένα του, τὰ φορητὰ του, τίς συστοιχίες τῶν πυραύλων του, μὲ ἐπάρκεια καυσίμων (δὲν παρατηρήθηκε ρυμούλκηση ὀχημάτων ἀπὸ ἄλλα, πρακτικὴ πού ἐπιβάλλει ἡ ἔλλειψη καυσίμων) καὶ, προπαντὸς μὲ φαντάρους ἐνθουσιώδεις πού, ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν φαίνονταν ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τίς σαρωτικὲς ἀπώλειες πού τὸ NATO ὑποστήριζε ὅτι εἶχαν. Τὸ πλῆρον ἀπίστευτο εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιο τῆς Πρίστινα ἀπογειώθηκαν γιουγκοσλαβικά πολεμικά ἀεροπλάνα γιὰ νὰ μετασταθμεύσουν στὴ Σερβία.

Τὸ ἐρώτημα πού προφανῶς προκύπτει εἶναι τὸ τί ἀκριβῶς βομβάρδιζαν τὰ Νατοϊκά ἀεροπλάνα στὶς χιλιάδες ἐπιθετικὲς ἐξόδους τους. Μία μόνον λογικὴ ἀπάντηση ὑπάρχει καὶ αὐτὴν θέλησε θριαμβολογώντας νὰ ἀνατρέψει ἡ προπαγάνδα τοῦ NATO. Οἱ γιουγκοσλαβικὲς ἐνοπλεις δυνάμεις δὲν ἦταν ὁ βασικὸς στόχος τοῦ νατοϊκοῦ πολέμου. Οἱ ἐπιδρομὲς στρεφόντουσαν εὐθέως κατὰ τῆς κοινωνίας καὶ ὄχι κατὰ τοῦ στρατοῦ. Τὸ ἠθικὸ τῶν πολιτῶν ἦταν ὁ στόχος, οἱ οικονομικὲς τους ὑποδομές, ἡ ἐργασία καὶ ἡ εὐημερία τους, καὶ ὄχι οἱ «πραϊτωριανοὶ τοῦ Μιλόσεβιτς». Ἐνα εἶδος εὐκόλου πολέμου, ὅσο εὐκόλες μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ ἐπιθέσεις τῶν σύγχρονων στρατῶν ἐναντίον ἀμάχων. Καὶ ἕνα εἶδος ἠθικῆς στηριγμένης στὴν τιμωρία τῶν υπανθρώπων, στὴ συλλογικὴ εὐθύνη καὶ σὲ ὅλες τίς σκοτεινὲς παραδόσεις τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ τοῦ ρατσισμοῦ.

(δ) Ἡ εἰσαγωγή στὴν βαρβαρότητα

Οἱ πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς ἀντιλήψεις τῶν ΗΠΑ καὶ τοῦ NATO στὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Γιουγκοσλαβίας ἐμπεριέχουν σημαντικὲς γιὰ τὸ μέλλον τοῦ κόσμου μας ἐπιλογές. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές γεννιοῦνται καὶ λειτουργοῦν μέσα σὲ ἕνα βαρὺ ἰδεολογικὸ πλαίσιο πού ἐμπεριέχει τὴν ταξινόμηση τῶν ἀνθρώπων σὲ ἄνισα πεδία ἀξιῶν, πού διασφαλίζει τὸ δικαίωμα τῶν ἀνώτερων νὰ ποδηγετοῦν ἢ καὶ νὰ ἐξοντῶνουν ἀτιμώρητα τοὺς κατώτερους, πού ἀνακαλεῖ «ἀξίες» πού διέπρουν ἀνὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀποικιοκρατίας ἢ στὴν ἀκμὴ τοῦ δυτικοῦ ρατσισμοῦ. Πρόκειται γιὰ τὴν εἰσαγωγή στὴν βαρβαρότητα.

Καλὸ εἶναι νὰ τὸ γνωρίζουμε αὐτὸ σὲ μία χώρα πού «ἀνήκει» ἄνευ ὁρίων καὶ ὄρων στὴν (ἀμερικανικὴ) Δύση καὶ πού δείχνει νὰ ἐκπλήσσεται (;) κάθε φορὰ πού καλεῖται νὰ ἀποδώσει σπονδὲς στὶς ἀξίες τῆς κυρίας Ὀλυμπιάιτ. Ὅταν δηλαδὴ πιέζεται σὲ νὰ ἀντιμετωπίζει τοὺς ἴδιους τοὺς πολίτες τῆς ἐξῶ ἀπὸ συνταγματικὰ καὶ δημοκρατικὰ πλαίσια στὸ ὄνομα τῆς ἀμερικανικῆς σταυροφορίας κατὰ τῆς τρομοκρατίας. Καλὸ εἶναι ἐπίσης νὰ γνωρίζουμε σὲ τί ἀκριβῶς μετέχουμε καὶ συνεισφέρουμε ὅταν σπεύδουμε νὰ μετᾶσχουμε στὴν κατοχὴ τοῦ Κόσσοβου.

Αὐτὰ, γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν ἀπορίες καὶ ἐκπλήξεις ἀργότερα!

1. Ἐπιμένουμε στὴ γενίκευση χριστιανικῶν καὶ μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν τοῦ Κόσσοβου γιὰ τὴν αὐτὴ ἡ διάκριση συνοψίζει καλύτερα τὸν κατὰ τὸ NATO μανιχαϊστικὸ χωρισμὸ τῶν πολιτισμικῶν ἢ ἐθνικῶν ομάδων τῆς περιοχῆς. Οἱ ἐπιφανειακὲς καὶ ἀδιάφορες ὡς πρὸς τὰ οὐσιαστικὰ προβλήματα ἀναλύσεις τοῦ NATO — γι' αὐτοὺς τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ συντριβὴ τῆς Σερβίας, ὄχι ἡ τύχη τῶν πληθυσμῶν τοῦ Κόσσοβου — παραγνωρίζουν τὸ γεγονός ὅτι οἱ χριστιανοὶ Ἀθιγγανοὶ (λαὸς πρὸς ἐξόντωση κατὰ τὸν Χίτλερ) εἶναι 3% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς, ἐνῶ ἄλλες χριστιανικὲς ομάδες ἄλλα 3%. Ὑπάρχουν δὲ καὶ οἱ δηλώνοντες Γιουγκοσλάβοι, μεικτὲς οἰκογένειες κυρίως. Αὐτὲς οἱ ομάδες πληρώνουν ἐπίσης τὸν Νατοϊκὸ ἀντι-σερβικὸ ρατσισμό.

2. Εἶναι φυσικὰ ἄλλο πράγμα νὰ δεχθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ ΕΛΑΣ τῶν Δεκεμβριανῶν ἦ ἔστω, οἱ Σέρβοι τοῦ Κόσσοβου κάθε ἄλλο παρά ἄγιοι ἦταν, καὶ ὁμήρους ἐπίασαν καὶ ἐκτελέσεις ἔκαναν. Σὲ ἕνα ἀνελέητο πόλεμο ἦταν τόσο ἀνελέητοι ὅσο καὶ οἱ ἀντίπαλοί τους, ὅσο ὁ πόλεμος ὁ ἴδιος ἀπαίτουσε. Προφανῶς ὁμως ὅτι δὲν εἶναι οἱ ἀποκλειστικοὶ ὑπεύθυνοι γιὰ τὰ πτώματα. Καὶ ἀκόμα προφανέστερο ὅτι δταν ἡ ἐγκληματολογία ὑποκαθιστᾶ τὴν πολιτικὴ, τότε ὑποκρύπτεται ἡ ἀδικία καὶ ἡ πρόθεσις τῶν νικητῶν νὰ συντριψοῦν τοὺς νικημένους.

ΚΙΝΔΥΝΟΣ! ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΠΟΛΛΑΠΛΑΣΙΑΖΟΝΤΑΙ

του Πασκάλ Μπονιφάς

Οι πυρηνικές δοκιμές της Ινδίας και του Πακιστάν έθεσαν εκ νέου στο πρώτο επίπεδο της διεθνούς επικαιρότητας τό πρόβλημα του πολλαπλασιασμού των ατομικών όπλων. Άλλά, παράλληλα προς αυτή τή στρατηγική πρόκληση, ήδη παλαιά, αναδεικνύεται μιá άλλη, ίσως πολύ πιό επικίνδυνη για τή διεθνή σταθερότητα: ό πολλαπλασιασμός των κρατών.

Ο κατακερματισμός του πλανήτη είναι καθολικός και ύπερβαίνει τούς διαχωρισμούς Νότου/Βορρά ή Άνατολής/Δύσης. Είναι θεαματικός στις πολυεθνικές δημοσπονδίες, πού ήταν ή ΕΣΣΔ και ή πρώην Γιουγκοσλαβία. Όστόσο, ή διασπαστική τάση είναι γενική από τό Κεμπέκ ως τήν Σρί-Λάνκα, από τήν Κίνα ως τό Άνωμένο Βασίλειο. Άγίζει επίσης τήν Άφρική, όπου ή ρεαλιστική άρχή της διατήρησης των συνόρων, πού κληρονομήθηκαν από τήν εποχή της άποικιοκρατίας, ύποχώρησε μιá πρώτη φορά, τό 1993, με τήν άναγνώριση της Έρυθραίας και είναι πιθανό ότι θά ύποχωρήσει άλλη μιá φορά μπροστά στις πολιτικές και έθνικές εντάσεις στη Σομαλία, τή Σενεγάλη, τήν Άγκόλα, τό Κογκό, τήν Λιβερία, τό Ντζιμπουτί, και άκόμη σε καμιá δεκαριά άλλα κράτη.

Είναι πιθανό ότι στα επόμενα χρόνια τό ξέσπασμα του κρατικού πολλαπλασιασμού θά ενισχυθεί άκόμη περισσότερο κι ότι θά πλήξει ορισμένες χώρες πού θεωρούνται άκόμη ως άδιαμφισβήτητα ενωμένες. Η πιό πυκνοκατοικημένη, ή Κίνα, ένδεχομένως άποδειχθεί ή λιγότερο μονολιθική άπ' όσο θεωρείται. Οι περιφερειακές της έπαρχίες, χωρίς νά μιλάμε για τό Θιβέτ, έδω και καιρό προσδοκούν τήν άνεξαρτησία. άκόμη και στην περιοχή των Χάν οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις θά μπορούσαν νά προκαλέσουν μιá άποσχιστική δυναμική.

Η Ινδία ύφίσταται επίσης άποσχιστικές πιέσεις. Στα σύνορα με τό Πακιστάν οι Σίκς επιδιώκουν τή δημιουργία ενός άνεξάρτητου Καλιστάν. Στα πόδια των Ίμαλαίων προετοι-

μάζεται ή άπόσχιση του Γκούρκα και στο Κασιμίρ ή Ινδική κυβέρνηση αντιμετώπιζει ένα Ισλαμικό άυτονομιστικό κίνημα έδώ και δεκαετίες.

Η Ινδονησία με τά 18.000 νησιά της και τά 200 εκατομμύρια κατοίκους της —και άνάμεσά τους 500 έθνοτικές ομάδες— θά μπορούσε επίσης νά γνωρίσει άποσχιρήσεις. Ξεκινάμε κατ' άρχήν με τό άνατολικό Τιμόρ. Δέν άποκλείεται ή χώρα νά διασπαστεί σε πολλά κράτη πού τό καθένα του έλπίζει νά γίνει νέα Σιγκαπούρη.

Στή Βραζιλία, οι κάτοικοι των πλούσιων περιοχών του Νότου παραπονούνται ότι πληρώνουν για τόν φτωχό βορρά και ορισμένοι είναι έτοιμοι νά άπαλλαγούν από περιοχές πού τοποθετούνται βορείως του Ρίο Τζανέιρο.

«Η άπόσχιση», έξηγγεί ό άρχηγός ενός κινήματος πού είναι στρατευμένο υπέρ της διάσπασης της Βραζιλίας, «είναι ό μόνος δρόμος πού επιτρέπει στη Βραζιλία νά άποσπαστεί από τήν καθυστέρηση της».

Ο άναπτυγμένος βορράς του Μεξικού, δημοκρατικός και σχετικά πιό πλούσιος, έρεθίζεται με τόν φτωχό Νότο, πλειοψηφικά Ινδιάνικου και δλοένα και περισσότερου βίαιου. Η έξέγερση των Σιάπας γεννήθηκε άπ' αυτήν τήν κατάσταση και τρέφεται από τίς οικονομικές στερήσεις. Τά μεξικάνικα πολιτικά κόμματα έν μέρει άντικατοπτρίζουν αυτό τό χάσμα: τό Κόμμα της Έθνικής Δράσης, φιλελεύθερο και συνδεδεμένο με τούς επιχειρηματικούς κύκλους, κυριαρχεί στο Βορρά ενώ στο Νότο τό κρατικό Θεσμικό Έπαναστατικό Κόμμα έχει τίς καλύτερες επιδόσεις του.

Στή Ρωσία, τά άποσχιστικά κινήματα δέν περιορίζονται μόνο στην Τσετσενία. Άν στην περιοχή αυτή οι θρησκευτικές και έθνικές άντιλήψεις είναι κυρίαρχες, ή κατάσταση είναι τελείως

Pascal Boniface είναι διευθυντής του Ίνστιτούτου Διεθνών και Στρατηγικών Σχέσεων (IRIS), Παρίσι. Τό παρόν κείμενο δημοσιεύτηκε στον Monde Diplomatique, Νοέμβριος 1998

διαφορετική στο υπόλοιπο της Όμοσπονδίας. Για παράδειγμα, ή δημοκρατία της Τούβα, στα μογγολικά σύνορα, σφετερίστηκε τό δικαίωμα νά εξασφαλίσει τήν άμυνα τής επικράτειάς της, ενώ τό Ταταρσταν και τό Μπασκορτοσταν υπέγραψαν σύμφωνα φιλίας και συνεργασίας με τήν Άμπχαζία, μιά αυτόνομη περιοχή τής Γεωργίας πού κι αυτή προέκυψε από τόν διαμελισμό τής Σοβιετικής Ένωσης.

Οί μεγάλες χώρες δέν είναι οί μόνες πού όφείλουν νά άναμετρηθοῦν με άποσχιστικά κινήματα. Στόν Ειρηνικό όκεανό ή Νέα Γουϊνέα αντιμετώπιζει τήν πιθανότητα νά χάσει τό πελώριο δουνό τοῦ χαλκού πού άποτελεί ή νήσος Μπουγκενβίλ. Χωρίς νά θίξουμε τίς εθνικιστικές εδαισθησίες τών κατοίκων της είναι φανερό ότι οί έπιφυλάξεις τους νά μοιρασθοῦν τόν πλούτο τοῦ νησιού με τούς πολίτες τής Νέας Γουϊνέας — λιγότερο πλούσια αυτή— είναι ένας από τούς κύριους λόγους τής άποσχιστικής δραστηριότητας. Μπορούμε νά υποθέσουμε επίσης ότι ή έπιθυμία τοῦ Σουδάν νά χειραφετηθεί από τό Χαρτούμ δέν βασίζεται μόνο πάνω σε λόγους εθνικούς (Άφρικάνοι έναντίον Άράβων) και θρησκευτικούς (χριστιανοί και άνιμιστές έναντίον μουσουλμάνων) αλλά επίσης στο γεγονός ότι ό πετρελαϊκός πλούτος τής χώρας τοποθετείται στο Νότο.

Όστόσο, ακόμη μιά φορά, επικαλοῦνται εθνοτικές και εθνικές διαφορές γιά νά εξηγήσουν ένα φαινόμενο στο όποιο ή θέληση νά πετύχουν μιά μεγαλύτερη ευημερία είναι, όλοφάνερα, ή βαθύτερη αίτία.

Άκόμη και στή Δυτική Εὐρώπη, σύμβολο τής στρατιωτικής ασφάλειας, τής οικονομικής ευημερίας και τής έδαφικής άκεραιότητας, φαίνεται ότι τό κίνημα τών άποσχίσεων μπαίνει σε ενεργεια. Οί αριθμοί μιλοῦν από μόνοι τους: τό 1923 ή Εὐρώπη αριθμοῦσε 23 κράτη πού άντιστοιχοῦσαν σε 18.000 χιλιόμετρα συνόρων. Τό 1998 τά κράτη είναι 50 με 40.000 χιλιόμε. κοινά σύνορα. Τί θά γίνει σε δέκα χρόνια;

Οί άποσχίσεις άπειλοῦν τήν ειρήνη

Τά κράτη συγκροτήθηκαν στή διάρκεια πολέμων. Ό αριθμός τών πολιτικών ενότητων στήν Εὐρώπη από 500 πού ήταν τό 1500 μ. Χ. πέρασε σε λίγες δεκάδες στίς αρχές τοῦ 20ου αιώνα, καθόσον τίς περισσότερες από αυτές τίς άπορρόφησαν με τή βία πολύ ευρύτερα πολιτικά σύνολα. Σήμερα τό φαινόμενο άντιστρέφεται: οί σύγχρονοι πόλεμοι άπορρέουν όχι από τήν προσπάθεια ένοποίησης τών κρατῶν αλλά από τόν κατακερ-

ματισμό τους· όχι από τη δούληση οικοδόμησης μεγάλων αυτοκρατοριών αλλά εξ αίτιας της βαλκανοποίησης του κόσμου. Οί αποσχίσεις είναι ή πιό μεγάλη απειλή για την ειρήνη.

Οί αποσχίσεις δέν έχουν νά κάνουν τίποτε μέ τούς πολέμους τής ανεξαρτησίας. Βέβαια και οι δυό έχουν τό κοινό τήν κατάφαση μιās ταυτότητας πού συχνά καταπιέζεται στό πλαίσιο ενός ευρύτερου κρατικού συνόλου. Ώστόσο ή κύρια δικαιολόγηση τών αποσχίσεων δέν είναι ή υπεράσπιση μιās ταυτότητας πού απειλείται αλλά μάλλον ή θέληση «διαχωρισμού» από τούς άλλους, ώστε μόνοι νά εκμεταλλευτούν τά πλούτη τής χώρας πού έως τώρα ήταν «άδικα μοιρασμένα». Στίς περισσότερες περιπτώσεις οί ριζες τών αποσχιστικών προσδοκιών δέν βλάστησαν μέσα στην άσυγκράτητη επιθυμία έλευθερίας αλλά περισσότερο μέσα στην πεποίθηση ότι ή ευημερία είναι πιό εύκολο νά εξασφαλισθεί, σ' αυτούς τούς δύσκολους καιρούς, στό πλαίσιο μιās μικρής πολιτικής οντότητας παρά μέσα στην άπεραντοσύνη ενός ευρύτερου συνόλου. Αυτή ή πεποίθηση ώθηγε για παράδειγμα τούς Σλοβένους νά εγκαταλείψουν τήν γιουγκοσλαβική όμοσπονδία. Ο κατακερματισμός τής ΕΣΣΔ σέ μεγάλο βαθμό ξεηγείται από τή φροντίδα τών Σλάβων νά μή φορτώνονται τό βάρος τών Δημοκρατιών τής Κεντρικής Άσίας.

Μιά γενική τάση αναδεικνύεται στόν κόσμο: ό ανταγωνισμός τών μικρών μεγεθών μέ τήν έλπιδα νά περάσουν από τό μάτι τής βελόνας πού οδηγεί στην οικονομική ευημερία. Παντού εύχονται τό κράτος νά ξεφορτωθεί από τά άνώφελα βάρη, δηλαδή από τίς περιοχές πού φαλκιδεύουν τό 'Ακαθάριστο Έθνικό Προϊόν.

Οί Τσέχοι, πιό πλούσιοι, για νά ξεφορτωθούν τούς Σλοβάκους έπιασαν τήν εθνικιστική ρητορεία. Παλιότερα οί σλοβακικές διεκδικήσεις στην καλύτερη περίπτωση θά άγνοούνταν και στη χειρότερη θά καταστέλλονταν σκληρά. Η επιθυμία ίσοκατανομής του πλούτου θά θεωρούνταν ως προσβολή τών τσέχικων συμφερόντων και όλεθρια για τήν ένότητα και τή δύναμη του κράτους. Ένώ λοιπόν παλιότερα ή γεωγραφική ευρύτητα θεωρείτο έγγυηση μιās μεγαλύτερης άκτινοβολίας στό διεθνές επίπεδο, τό τσεχοσλοβακικό διαζύγιο άποδεικνύει ότι δέν έπιζητείται πλέον ή ισχύς· αντίθετα θεωρείται εμπόδιο στην ευημερία.

Τό παράδειγμα τής Ούγγαρίας, μολονότι αντιπροσωπεύει μιάν αντίστροφη κατάσταση σέ σχέση μέ εκείνη τής Τσεχοσλοβακίας, επιβεβαιώνει αυτή τήν τάση. Άν ή Ούγγαρία έχει εγκαταλείψει κάθε ιδέα άλυτρωτισμού² αυτό όφείλεται κυρίως σέ λόγους οικονομικούς: Οί Ούγγροι όνειρευόταν νά ένωθούν μέ τήν Ευρωπαϊκή Ένωση πράγμα πού είναι άσύμβατο μέ τό οικονομικό φορτίο πού θά άποτελοΰσε ή συμπερίληψη στην Ούγγαρία τών ουγγρικών μειονοτήτων τής Ρουμανίας και τής Γιουγκοσλαβίας, φτωχότερες αυτές. Η άναζήτηση τής οικονομικής άποτελεσματικότητας έπνιξε τό όραμα τής Μεγάλης Ούγγαρίας, παρόλο πού δέν εξαφανίστηκαν οί ρητορικές δονήσεις για τό ζήτημα αυτό.

Τό ίδιο φαινόμενο έμφανίζεται στα τέσσερα σημεία του πλανήτη. Έμπρός στό προηγούμενο τής γερμανικής έννοποίησης, πού τό έξωφρενικό της κόστος σημάδεψε τά πνεύματα όλου του κόσμου, οί Νοτιοκορεάτες εγκατέλειψαν τήν ιδέα μιās ταχείας έννοποίησης τής κορεατικής χερσονήσου, μολονότι άποτελεί μέρος τών επίσημων προτεραιοτήτων. Τό έπιχείρημα πού προβάλλεται είναι άτράνταχτο: άν ή βαθύπλουτη Δυτική Γερ-

μανία έχει τόσο πολλές δύσκολίες νά χωνέψει τήν Άνατολική Γερμανία, πώς ή Ν. Κορέα θά τά καταφέρει νά χωνέψει τήν Β. Κορέα, δεδομένου ότι αυτή ή τελευταία είναι άκόμη πιό άρτηριοσκληρωτική από τήν Άνατολική Γερμανία;

Στή Β. Ίταλία ή Λέγκα Λομπάρντο άπέκτησε τή δημοτικότητα της προβάλλοντας τό όραμα άποχωρισμού από τό Νότο τής χώρας, τόσο άκριδοΰ και άντιπαραγωγικού. Στόν ΧΙΧ αιώνα ή ιταλική ένότητα, πού έθεσε τέρμα στις επώδυνες διακρίσεις τής Χερσονήσου, έγινε δεκτή ως παράγοντας άνάπτυξης και μέσο για τήν κατάκτηση ενός καθεστώτος πιό ύψηλοΰ στη διεθνή σκηνή.

Στήν Ίσπανία, είναι στις δυό πιό εκδιομηχανισμένες και πλούσιες περιφέρειες (Καταλονία και Χώρα τών Βάσκων) πού αναπτύσσεται πιό έντονα ό ρεζιοναλιστικός εθνικισμός. Οί καταλανικές και βασκικές διεκδικήσεις στην πραγματικότητα άπευθύνονται λιγότερο προς τή Μαδρίτη και περισσότερο προς τίς φτωχές περιοχές τών Άστούριας, τής Άνδαλουσίας και Έστρεμαδούρας, στις όποιες τά εθνικιστικά αισθήματα είναι άσθενή.

«Η κόλαση είναι οί άλλοι» θά μπορούσαν νά διακηρύξουν οί ύποψήφιοι άποσχίσεων όλου του κόσμου, στην επιθυμία τους νά ξεφορτωθούν τίς φτωχές περιοχές τής χώρας τους, υπεύθυνες για τή μείωση του κατά κεφαλή ΑΕΠ. Μερικές φορές ή πλειοψηφία επιδιώκει νά απαλλαγεί από μιá μειοψηφία πού τή θεωρεί άντιπαραγωγική. Σέ άλλες περιπτώσεις είναι ή μειοψηφία πού έλπίζει νά βελτιώσει τή θέση της εγκαταλείποντας τή φτωχή πλειοψηφία. Και στις δύο περιπτώσεις ή λύση περνάει μέσα από τό «ρίξιμο» τών ανεπιθύμητων, ώστε νά κερδίσουν μεγαλύτερη ευημερία.

Ο διασπαστικός παράγοντας πού δρā πάνω στα άτομα (οί πλούσιοι είναι όλο και λιγότερο άλληλέγγυοι τών φτωχών) άφορα εξίσου και τούς λαούς. Τά θέλητρα του πλούτου, ό διαγκωνισμός για τήν ευμάθεια και ή ξεφρενη επιδίωξη τών άγαθών τής κατανάλωσης φαίνεται ότι έγιναν οί νέες κινητήριες δυνάμεις τής ιστορίας. Η δόξα, ή εθνική περηφάνεια, τό συλλογικό εύ ζήν, τό συλλογικό συμφέρον, ή δύναμη ισχύος, παραχωρούν τή θέση τους σέ ύλιστικές θεωρήσεις, άκόμη κι όταν από καιρού εις καιρόν μερικά κινήματα μοιάζουν νά σκώνουν τό λάβαρο. Δέν πρόκειται ώστόσο παρά για προπέτασμα καπνού.

Πολύ συχνά, ό εθνικισμός και ή πολιτιστική έγγύτητα δέν χρησιμοποιοΰνται παρά μόνον για νά καλύψουν καλύτερα τά έν στενή έννοία οικονομικά συμφέροντα.

Ο κόσμος εισήλθε στην εποχή του πολλαπλασιασμού τών κρατών και τών αποσχιστικών έξτρεμισμών, αλλά επίσης και μέ τρόπο ίσως πιό προφανή, εισήλθε στην εποχή τών στρατηγικών πού άποβλέπουν τήν προστατευτική θαλωρή του μικρόκοσμου τής χρυσαιδίας.

1. Βλ. Ignacio Ramonet, *Geopolitique du chaos*, Galilée, 1977. Έλλ. μεταφρ. εκδόσεις Πόλις.

2. Άλυτρωτισμός: Πολιτική θεωρία εθνικιστών πού διεκδικούν γειτονικά έδάφη, τοποθετούμενα στην άλλη πλευρά τών συνόρων, μέ πρόσχημα ότι τά έδάφη αυτά κατοικούνται από πληθυσμούς πού κατέχουν τά ίδια γλωσσικά, θρησκευτικά ή έννοτικά χαρακτηριστικά.

ΓΙΑ ΤΑ ΕΞΥΠΝΑ ΟΠΛΑ: Παρατηρήσεις από την ιστορία της τεχνολογίας

του Τέλη Τύμπα

Τρεῖς αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸ ἀεροδυναμικὸ τῶν ἔξυπνων ἀεροσκαφῶν τύπου Στέλθ, τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης κεφαλαιοκρατικῆς στρατιωτικῆς τεχνολογίας, τὰ πολεμικὰ δῆγματα ἐκτοξεύονταν ἀπὸ καὶ πρὸς τὸ ἀεροδυναμικὸ τῶν ἔξυπνων κάστρων τύπου Βωμπάν. Ὁ διάσημος Σεμπασιάν ντέ Βωμπάν ἔκανε ὄνομα ὡς μηχανικὸς προτείνοντας, ἀνάλογα μὲ τὴν περίστασι, ἢ μιὰ ἔξυπνη ὀχυρωματικὴ τεχνολογία ἢ μιὰ ἔξυπνη πολιορκητικὴ τεχνολογία γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσή της. Ἡ ἀντίφασι αὐτὴ μᾶλλον δὲν διαφέρει καὶ πολὺ ἀπὸ αὐτὴ τῆς περιπτώσεως ἐνὸς Στέλθ, γιὰ νὰ παραχθεῖ ἡ ἀξία τοῦ ὁποίου πρέπει οἱ Ἕλληνες ἐργάτες νὰ συναινέσουν, νὰ δουλέψουν παράγοντας ὑπεραξία ὥστε νὰ τὸ ἀποκτήσει ἡ νατοϊκὴ Ἑλλάδα γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει ἰσόρροπα τὸ Στέλθ τῆς νατοϊκῆς Τουρκίας, οἱ ἐργάτες τῆς ὁποίας πρέπει νὰ συναινέσουν ἀντίστοιχα γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἡ νατοϊκὴ Τουρκία ἕνα Στέλθ ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει ἰσόρροπα τὸ Στέλθ τῆς νατοϊκῆς Ἑλλάδας.¹

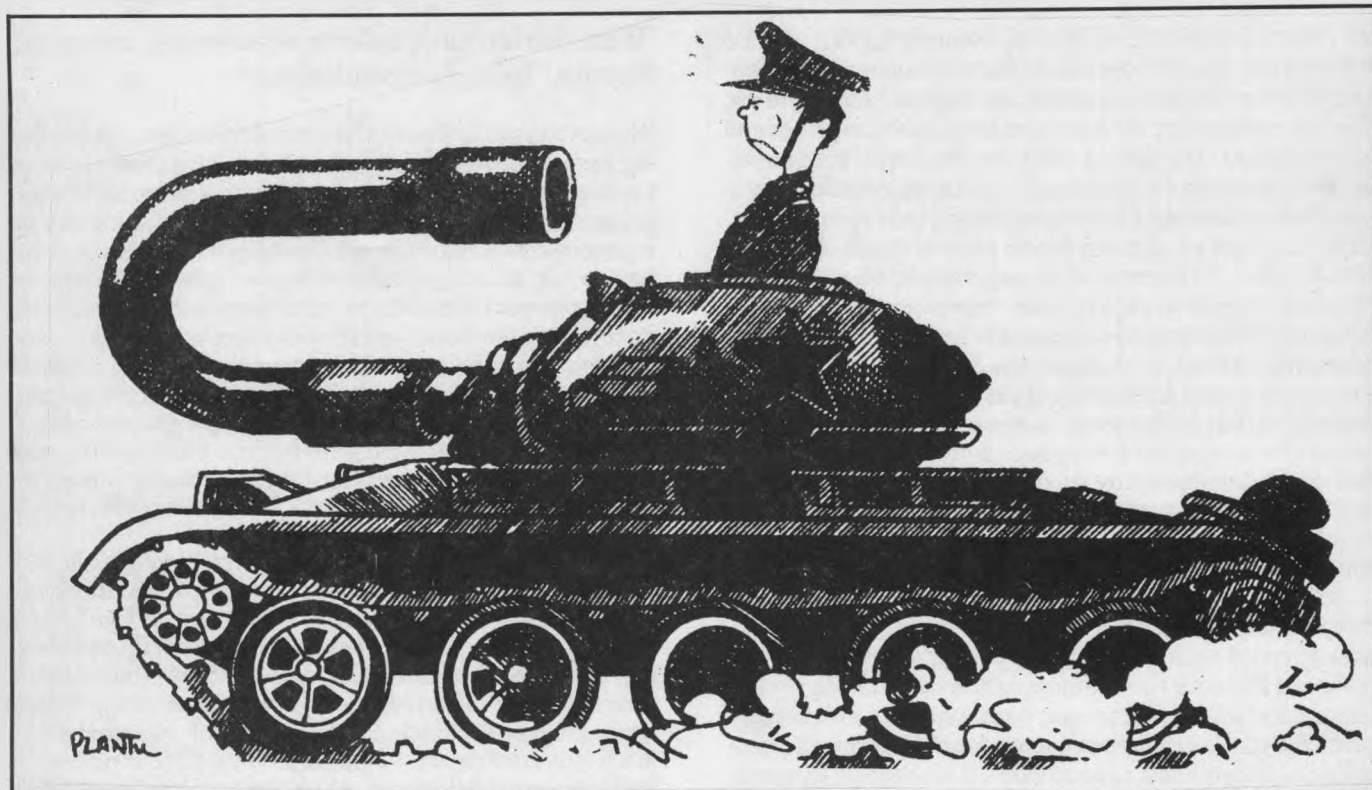
Ἐνα κάστρο πάντως, εἶχε ἤδη προειδοποιήσει ὁ Μακιαβέλι ρίχνοντας «ἕνα φῶς διαπεραστικό» στὴν ἀπαρχὴ τῶν κεφαλαιοκρατικῶν κοινωνιῶν, δὲν ὑπερασπίζει ἐξωτερικὰ μιὰ πόλη χωρὶς τὴν ἐσωτερικὴν συναίνεση τῶν ὑπῆρκῶν στὸν ἡγεμόνα της. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ σοφὸς Ἴταλὸς κατέθετε ἔτσι μιὰ πρωτοποριακὴ φιλοσοφικὴ τοποθέτηση γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ κοινωνικοῦ διὰ τῆς ἰδεολογικῆς διαμόρφωσης τῆς συστατικῆς του σύγκρουσης, ὥστε αὐτὴ νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀπουσιάζει ὡς τέτοια. Ἡ ἀναφορά του, ὁμως, σὲ κάστρα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τολμήσουμε νὰ προτείνουμε ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ πρότασι ἐμπεριέχει ἐπιπλέον καὶ μιὰ ἱστορικὴ ἐκτίμησι γιὰ τὴν ἰδιαίτερη σημασία πού θὰ μπορούσε νὰ ἀποκτήσει ἡ ἰδεολογία τῆς ἔξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας γιὰ τὴν ἐπίτευξι κοινωνικῆς ἡγεμονίας στοὺς αἰῶνες πού θὰ ἀκολουθοῦσαν.²

Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ ἐκτίμησι τοῦ σοφοῦ Ἴταλοῦ ἔχει κατὰ τὴ γνώμη μας ἐπιβεβαιωθεῖ. Ἡ ἡγεμονία τῆς ἰδεολογίας τῆς ἔξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας ἔχει ἔκτοτε ἀποδειχθεῖ συστατικὴ τῶν κεφαλαιοκρατικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν ὡς τέτοιων. Ἡ ἡγεμονία αὐτὴ εἶναι μιὰ περίπτωσι τῆς γενικότερης ἡγεμονίας τῆς ἰδεολογίας τῆς ἔξυπνης τεχνολογίας στὴν ἱστο-

ρία τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαιοκρατικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Τὰ ἔξυπνα ὄπλα τῶν στρατῶν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ ἔθνους-κράτους παράγονται, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀδιαχώριστα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπὴ τεχνολογία: τὴν ἔξυπνη ἀτμομηχανὴ τοῦ 18ου αἰῶνα (τέτοια ὑποτίθεται ὅτι ἦταν αὐτὴ τῆς ὑψηλῆς σέ σχέσι μὲ ἐκείνη τῆς φυσικῆς πίεσης), τὴν ἔξυπνη ἠλεκτρογεννήτρια τοῦ 19ου αἰῶνα (τέτοια ὑποτίθεται ὅτι ἦταν αὐτὴ τῆς ἐναλλασσόμενης σέ σχέσι μὲ αὐτὴ τῆς συνεχοῦς τάσης), τὸν ἔξυπνο ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ τοῦ 20οῦ (τέτοιος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι αὐτός τῆς ψηφιακῆς σέ σχέσι μὲ αὐτόν τῆς ἀναλογικῆς πληροφόρησης).³

Ἄς περιοριστοῦμε ἀμέσως στὴν περίπτωσι τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ τῶν ΗΠΑ, ἡ ὁποία καὶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἰδιαίτερα. Δὲν ὑπάρχει (γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ὑπάρχει γιὰ τὴν ἱστορικιστικὴ ἰδεολογία) ἀπόστασι ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀγροτικῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας ἐξαιτίας τῆς ἀπώλειας τῆς ἡγεμονίας τοῦ τρόπου παραγωγῆς κρατικῶν ὄπλων ἀπὸ ἐξειδικευμένους τεχνίτες-ὄπλουργούς μέχρι τὴν ἡγεμονία τοῦ τρόπου παραγωγῆς ὄπλων ἀπὸ ἀνεξιδεύτους ἐργάτες σὲ μιὰ δημοκρατία σάν καὶ αὐτὴ πού παράγεται διὰ τῆς κύλισῆς της στὴν ταιλορικὴ-φορντικὴ ἀλυσίδα παραγωγῆς. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ μετάβασι τῶν ΗΠΑ στὴν κεφαλαιοκρατία εἶναι συνώνυμη μὲ τὴν ἐπικράτησι τῆς ἰδεολογίας τῆς ἔξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας. Ἡ ἐπικρατοῦσα τοποθέτησι, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία μόνο ἡ σημερινὴ τεχνολογία εἶναι ἔξυπνη, εἶναι, θὰ δοῦμε ἕνα παράδειγμα στὴ συνέχεια, ἕνα ἱστοριογραφικὸ ἰδεολόγημα ἀπαραίτητο γιὰ νὰ ἀναπαράγεται καὶ νὰ διευρύνεται τὸ κεφάλαιο διὰ τῆς ἀνανέωσης καὶ διεύρυνσης τῆς ἰδεολογίας τῆς ἔξυπνης τεχνολογίας γενικά, ἀλλὰ καὶ εἰδικά, διὰ τῆς ἰδεολογίας τῆς ἔξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κράτους στὴ στρατιωτικὴ του μορφή.⁴

Τὸ νὰ ἀνατρέχουμε στὸν Μακιαβέλι δὲν ἀρκεῖ προφανῶς γιὰ μιὰ ταξικὴ (ἐσωτερικὴ, ἐνδοκοινωνικὴ μὲ τὴν ἔννοια τῆς σύγκρουσης ἐντὸς μιᾶς κοινωνίας) ἐρμηνεία τοῦ πολέμου πέραν τῆς ἐμπειριστικῆς του ἐρμηνείας ὡς μιὰ ἀταξικὴ (ἐξωτερικὴ, ἐξωκοινωνικὴ μὲ τὴν ἔννοια τῆς σύγκρουσης ἐκτὸς μιᾶς κοινωνίας) σύγκρουσι κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Ὑποδοθη-

ὅμως, νομίζουμε, στό νά μήν ἀποκλείουμε τή δυνατότητα μιᾶς τέτοιας ἐρμηνείας ἐκ τῶν προτέρων. Μπορεῖ γιά παράδειγμα ὁ Μακιαβέλι νά μήν ἀρκεῖ γιά τήν παραγωγή μιᾶς ταξικῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ πού φαινομενικά παρουσιάζεται ὡς ἐξωτερική σύγκρουση τῶν ΗΠΑ μέ τή Γιουγκοσλαβία (σήμερα) καί τό Ἰράκ καί τό Βιετνάμ (στό σχετικά πρόσφατο παρελθόν). Ὑποδοθηῶ ὅμως, ἐλπίζουμε, στό νά μήν ἀποκλείουμε ἐκ τῶν προτέρων τή δυνατότητα ἐρμηνείας τοῦ πολέμου τῶν ἡμερῶν μας ὡς ἀδιαχώριστου ἀπό τόν ταξικό πόλεμο στό ἐσωτερικό τῶν ΗΠΑ.⁵

Μιά τέτοια ἐρμηνεία δέν εἶναι οὔτε εὐκόηη ἀλλά οὔτε καί δεδομένο ὅτι θά παραχθεῖ. Ἄν μάλιστα οἱ ἀριστεροί (διεθνῶς ἀλλά καί στήν Ἑλλάδα) συνεχίσουμε νά ἀναπαράγουμε ἀνθρώριμα τήν ἀταξικὴ ἐρμηνεία τοῦ πολέμου ὡς ἐξωτερικὴ σύγκρουση κοινωνικῶν σχηματισμῶν (ΗΠΑ ἐναντίον Γιουγκοσλαβίας, ἡγεμόνας ΗΠΑ ἐναντίον ἡγεμόνα Γιουγκοσλαβίας), τότε ἡ πιθανότητα μιᾶς τέτοιας ἐρμηνείας προβλέπεται ἐξαιρετικά περιορισμένη (καθὼς ἐπιπλέον, ἐξ' ὀρισμοῦ, μιᾶ τέτοια ἐρμηνεία δέν μπορεῖ νά παραχθεῖ ἀτομικά ἀλλά μόνον ἀναπόσπαστα ἀπό τή συλλογικὴ διαδικασία ἀνατροπῆς τῆς ταξικῆς ὀργάνωσης τοῦ κοινωνικοῦ). Τό μόνο λοιπόν τό ὄποιο ἐπιδιώκεται στό ὑπόλοιπο αὐτοῦ τοῦ κειμένου εἶναι ἡ συμβολή στήν ἀνανέωση τῆς ἐμπιστοσύνης στήν πρόταση τοῦ Μακιαβέλι, στό νά μήν ἀποκλείεται δηλαδή ἐκ τῶν προτέρων τό ἐνδεχόμενο ἐρμηνείας τῆς τρέχουσας πολεμικῆς σύγκρουσης ὡς ταξικῆς. Τέλος, μέ δεδομένο τό ὅτι ἀγνοοῦμε τήν ἱστορία τῆς πολεμικῆς τεχνολογίας στή Γιουγκοσλαβία, ἀναλαμβάνουμε ἐδῶ τό ὄποιο ἐρμηνευτικό κόστος ἀπό τόν περιορισμό τῶν παρατηρήσεῶν μας μόνο στήν περίπτωση τῶν ΗΠΑ.

Γιά τό σκοπό αὐτό συνδυάζουμε στή συνέχεια κάποιες ἐπιλεγμένες παρατηρήσεις ἀπό τήν ἱστορία τῆς τεχνολογίας τῶν πρόσφατων δεκαετιῶν, ὅπως αὐτές συνδέονται μέ τήν ἰδεολογία τῆς ἐξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας στίς ΗΠΑ. Ὁ συνδυασμός αὐτός μᾶς ἐπιτρέπει μᾶλλον νά ἰσχυρίζομαστε ὅτι ἡ μορφοποίηση - παρουσία ἐνός ἐξωτερικοῦ τῶν ΗΠΑ ἐχθροῦ (ἡ Γιουγκοσλαβία, τό Ἰράκ, τό Βιετνάμ, ἡ Ἰαπωνία) παράχθηκε ἱστορικά διά τῆς ἀπομορφοποίησης - ἀπουσίας κάποιου ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ τῶν ΗΠΑ. Κατά τή γνώμη μας, ἡ ἀπουσία αὐτῆ ἐπιτεύχθηκε διά τῆς ἰδεολογίας τῆς ἐξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας.

Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐξυπνης τεχνολογίας: Χιροσίμα

Πολύ χαρακτηριστικά, ἡ ἰδεολογία τῆς ἐξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας ἐμπλέκεται στήν πιό ἀντιπροσωπευτικὴ κατά τή γνώμη μας στιγμή τῆς ἱστορίας τῆς πολεμικῆς τεχνολογίας τῶν ΗΠΑ, αὐτὴ τῆς ρίψης τῆς πρώτης ἀτομικῆς βόμβας. Ἡ ἀτομικὴ βόμβα πού ἐρίξαν οἱ ΗΠΑ στή Χιροσίμα ἦταν τό ἀντίθετο μιᾶς ἐξυπνης βόμβας, καθὼς δέν εἶχε καί πολλή σημασία τό ἂν θά κατέληγε, ὅπως καί κατέληξε, νά ἐκτραγεῖ 800 δλόκληρα πόδις μακριά ἀπό τό στόχο. Γιά κάθε ἄλλη ρίψη βόμβας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μιᾶ τέτοια ἀνακρίβεια θά κατέληγε σέ ἀποτυχία. Σέ μιᾶ ἐκρηξη ὅμως ἰσοδύναμη ἐκείνης δώδεκα καί μισοῦ τόνων TNT, τί ρόλο νά παίξει ἡ ἀκρίβεια; Ἡ ἀνακριθῆς ρίψη δέν σήμαινε καί πολλά γι' αὐτοῦς πού ἐγιναν ὀλοκαύτωμα στό ἔδαφος, καθὼς δέν στάθηκε ἱκανὴ νά ἀποτρέψει τό θάνατο μιᾶς ὀλόκληρης πόλης.⁶

Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει νά ἀναδείξουμε δέν εἶναι ἡ σχετι-

κά γνωστή ιστορία της μή ξυπνης ατομικής βόμβας, αλλά ο συνδυασμός της με τη σχετικά άγνωστη ιστορία της ανυπαρξίας ξυπνων βομβών, τις οποίες και υπέθετε η ιδεολογία της ξυπνης τεχνολογίας της άμεσως προηγούμενης περιόδου του Μεσοπολέμου. Σύμφωνα μ' αυτή την ιδεολογία, ένας συγκεκριμένος σκοπευτικός μηχανισμός για αεροπορικό βομβαρδισμό (Norden bombsight) εκείνης της εποχής ήταν τόσο ξυπνος, ώστε να μπορεί να ρίξει μια βόμβα μέσα σε βαρέλι από ύψος 10.000 πόδια. Ο ξυπνος αυτός μηχανισμός θα καθιστούσε επομένως δυνατό το στρατιωτικό - τεχνολογικό δόγμα της έπιλεκτικής έξόντωσης των έξωτερικών κακών - ένοχων (οι εκάστοτε Μιλόσεβιτς), τη σωτηρία των έξωτερικών - καλών - αθώων (οι εκάστοτε Κοσοδόροι) και την προστασία των έσωτερικών - καλών (οι εκάστοτε Άμερικανοί στρατιώτες). Προκύπτει έτσι ως τραγικά αντιφατικό τό ότι οι πιλότοι του Enola Gay «χρησιμοποίησαν τον πιο ακριβή σκοπευτικό μηχανισμό που αναπτύχθηκε ποτέ για τη ρίψη όπλων που απαιτούσαν τη μικρότερη σκοπευτική ακρίβεια συγκριτικά με κάθε όπλο του μέχρι τότε κόσμου».⁷

Η ιδεολογία όμως, όπως είναι γνωστό, ορίζεται διά του να επιτρέπεται μία πράξη παρά την αντιφατικότητά της. Μία δολοκλήρη γενιά της αμερικανικής εργατικής τάξης κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου διαμορφώθηκε υιοθετώντας την ιδεολογικοποίηση του πολέμου ως αποτέλεσμα ενός αφηρημένου έξωτερικού επιθετικού μανιχαϊσμού (ο εκάστοτε Μιλόσεβιτς) και εργάστηκε περισσότερο και έντονότερα (παράγοντας δηλαδή και έκτακτη και έντακτη υπεραξία) για να τον πολεμήσει διά της ξυπνης τεχνολογίας που υποτίθεται ότι θα απέφερε αυτή η εργασία.⁸

Και να σκεφθεί κανείς ότι η ιδεολογία της ξυπνης τεχνολογίας στην περίπτωση του σκοπευτικού μηχανισμού ήγεμόνευσε μέσα σε μία έντονότατη κοινωνική κρίση, αποδιδόμενη στην κεφαλαιακή υπερσυσσώρευση που προκλήθηκε από την ξυπνη τεχνολογία του προηγθέντος ταιυλορισμού - φορντισμού! Μήπως όπως και η έμπιστοσύνη στην ταιυλορική - φορντική τεχνολογία δεν ήταν αντίστοιχα άδικαιολόγητη καθώς, λογικά, η υπερσυνκέντρωση κεφαλαίου στά τέλη του δέκατου ένατου αιώνα (άμεσως δηλαδή πριν την τεχνολογία του ταιυλορισμού - φορντισμού) θα έπρεπε να είχε καταστήσει ανεπιβίβους τις «αθώες αντιλήψεις» περί τεχνολογικής προόδου που κυριάρχησαν κατά τον 19ο αιώνα. Τέτοιες, όμως, προφανώς αντιφατικές αντιλήψεις έξηγούνται λογικά μόνο αν αρχίσουμε να κατανοούμε την τεχνολογία και «ως υλική πραγματικότητα αλλά και ως παράγοντα ιδεολογικών μετασχηματισμών».⁹

Τά αποτελέσματα ήταν τραγικά. Η αμερικανική εργατιά συναίνεσε στο να διαμορφωθεί ως τέτοια στο πλαίσιο ενός στρατιωτικού - βιομηχανικού συμπλέγματος διευρυμένης συσσώρευσης κεφαλαίου, χωρίς όμως να γλιτώσουν πολλοί από τους καλούς του έσωτερικού (Άμερικανοί) τό μακελειό στά θέατρα του πολέμου αλλά και χωρίς να διαχωριστούν οι αθώοι της Χιροσίμα από τους κακούς στο πλαίσιο της ξυπνιάδας του Norden bombsight. Τη «λεπτή κόκκινη γραμμή» μεταξύ έλεγχομένου κεφαλαίου (ΗΠΑ) και ανεξέλεγκτου (δολοκλήρωτικού) κεφαλαίου (Ίαπωνία) δεν την χάραξε τελικά, τό είδαμε τόσο άριστουργηματικά στην πρόσφατη ταινία του Μάλικ, κανέναν ξυπνον σκοπευτικό μηχανισμό αλλά τό αίμα της στρατευμένης αμερικανικής εργατίας.

Ή άπούσα ιστοριογραφία της τεχνολογικής άποτυχίας: Βιετνάμ, Ίράκ, Γιουγκοσλαβία...

Ήγεμονεύει μία ιστοριογραφία που άπομονώνει την ιστορία της έφεύρεσης ενός πολεμικού μηχανισμού από την ιστορία της διαμόρφωσης του μηχανισμού διά της χρήσης του. Γνωρίζουμε κατά συνέπεια τό πώς υποτίθεται ότι θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν οι εκάστοτε πολεμικοί μηχανισμοί ανεξάρτητα από τό πώς τελικά χρησιμοποιήθηκαν. Άπουσιάζει έτσι, ως ιστοριογραφικά ανεπιθύμητο, αυτό που μεσολαβεί μεταξύ της έπιτυχίας της ιδεολογίας του ξυπνου σκοπευτικού μηχανισμού πριν από τον πόλεμο και της άποτυχημένης χρήσης του κατά τη διάρκεια του πολέμου. Άπουσιάζει δηλαδή η ιστοριογραφία της τεχνολογικής άποτυχίας. Η ιστοριογραφική αυτή άπουσία δεν έξηγείται παρά μόνο διά του ότι έξηγεί τη χωρίς σχετική δυσκολία ανανέωση της ήγεμονίας της ιδεολογίας της ξυπνης τεχνολογίας και στην περίοδο που άκολουθεί τη ρίψη της ατομικής βόμβας.¹⁰

Η άπουσία αυτή έξηγεί δηλαδή τη νέα ήγεμονία της ξυπνης πολιτικής τεχνολογίας όπως αυτή καταλήγει στην έναρξη του πολέμου των ΗΠΑ με τό Βιετνάμ. Δεν έξηγείται βέβαια η πλήρης διάψευση της προσοδοκίας νίκης διά των ξυπνων βομβών και του κατά Μακναμάρα «ήλεκτρονικού πεδίου μάχης» στον πόλεμο με τό Βιετνάμ. Δεν έξηγούνται επομένως ούτε τά εκατομμύρια αθώα παιδιά του Βιετνάμ που «τρώγανε σκουπίδια» (αν κατάφεραν να επιζήσουν από τις ξυπνες βόμβες που σκότωναν άδιακρίτως), αλλά ούτε και τό δυσανάλογα ύψηλο ποσοστό των βετεράνων του Βιετνάμ στην στρατιά των σημερινών Άμερικανικών άστέγων.¹¹

Η ιστοριογραφική αυτή άπουσία έξηγεί επίσης την ανανέωση της ήγεμονίας της ιδεολογίας της ξυπνης πολεμικής τεχνολογίας, όπως αυτή καταλήγει στην πολεμική τεχνολογία του πολέμου των ΗΠΑ με τό Ίράκ. Δεν έξηγείται όμως ότι οι 50 από τους 800 στόχους που χτυπήθηκαν ως στρατηγικής στρατιωτικής σημασίας δεν ήταν τέτοιοι. Δεν έξηγείται τό ότι τά Στέλθ άποδείχθηκαν δύσχρηστα, ευάισθητα στην κακοκαιρία και άνακριβή στο 40% των περιπτώσεων αλλά ούτε και τό ότι η τηλεόραση μάς παρουσίασε έντυπωσιακές σκηνές έπιτυχίας από ένα 7% ξυπνων βομβών, σπανίως όμως σκηνές από τό μαζικό μακελειό Ίρακινών στρατιωτών αλλά και πολιτών. Δεν έξηγείται τέλος τό ύψηλο ποσοστό και των βετεράνων του πολέμου του Ίράκ στη στρατιά των σημερινών Άμερικανικών άστέγων. Κι άς σημειώσουμε έδώ τό ότι δεν έξηγείται γιατί ο ίδιος ήγεμόνας υπήρχε στο Ίράκ, όταν αυτό ήταν προνομιακός πελάτης της αμερικανικής πολεμικής τεχνολογίας (πριν από τον πόλεμο), αλλά και τό ότι ο κακός - ένοχος αυτός ήγεμόνας επιβίωσε του πολέμου, σε αντίθεση με πολλούς από τους καλούς - αθώους υπηκόους του.

«Πεθαίνει δύσκολα το παλιό όνειρο της τεχνολογίας που θα καθιστούσε τον πόλεμο τόσο τρομακτικό ώστε να μην άποτελεί καταφύγιο κανέναν ή τόσο τεχνολογικό ώστε να διεξάγεται άποκλειστικά από μηχανές». Αυτό διαπιστώνει ένας πολύ πιο μπαρουτοκαπνισμένος στη μελέτη της ιστορίας αυτού του ονείρου συνάδελφος, σχολιάζοντας τό έμφανιζόμενο σήμερα ως άπολύτως νέο τεχνολογικό - στρατιωτικό δόγμα περί ρομποτοποίησης του πολέμου, αντικατάστασης δηλαδή του Άμερικανού στρατιώτη από μία ξυπνη πολεμική κυβερνομηχανή.¹²

Η ιδεολογία πρέπει πράγματι να πεθαίνει δύσκολα. Πώς

άλλωώς νά ἐξηγήσουμε ὅτι μὲ τὰ ἴδια Στέλθ βομβαρδίζεται πλέον ἡ εὐρωπαϊκὴ Γιουγκοσλαβία; Πῶς ἄλλωώς νά ἐξηγηθεῖ ὁ ἐν ἐξελίξει παραμερισμός (γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά) τῆς τεχνολογικά (ὑποτίθεται) ἐπιτεύξιμης διάκρισης μεταξύ κακῶν (Μιλόσεβιτς) καὶ ἀθῶων (πού καταλήγουν νά εἶναι αὐτοὶ πού σκοτώνονται μαζικά); Πῶς ἄλλωώς νά ἐξηγηθεῖ ὁ προλετάριος - φαντάρος ἀπὸ τῆ μειονότητα τῶν ΗΠΑ (ἀπ' ὅ,τι εἶδαμε μᾶλλον ἔχουν γεμίσει τὰ Βαλκάνια ἀπὸ Γκονζάλες καὶ Ραμίρεζ), οἱ ὅποιοι συλλαμβάνονται (σήμερα) καὶ ἴσως σκοτωθοῦν (προσεχῶς) γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Κοσσοβάρου καὶ Σέρβου μικρογεωργικηνοτρόφου ὥστε νά μπορέσει καὶ αὐτός, ξεριζωμένος ἀπὸ τῆ γῆ καὶ τὰ ζῶα του, νά ἀπολαύσει μὲ τῆ σειρά του τὴν ἐλεύθερη πώληση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης ὡς προλετάριου στοὺς μακάδρια ἀδημονοῦντες συσσωρευτές ὑπεραξίας (καὶ ἡ πῶ ἐπιπόλαιη ματιά στά οἰκονομικά ἐνθετα τοῦ ἀστικοῦ Τύπου πείθει γιὰ τὴν αἰτία τῆς ἀδμονίας τῶν καπιταλιστῶν) — Ἀμερικανούς καὶ Γιουγκοσλάβους, Ἕλληνες καὶ λοιποὺς Εὐρωπαίους.

1. Γιὰ μιὰ εἰσαγωγικὴ τοποθέτηση τοῦ Βωμπάν (Vauban) στὴν ἱστορία τῆς μηχανικῆς σχέσης προτείνουμε τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Eugene S. Ferguson στὸ *Engineering and the mind's eye* (MIT Press, Boston, Massachusetts, 1992). Γιὰ μιὰ εὐρύτερη ἐρμηνεία του ἀπὸ τῆ σκοπιά τῆς διανοητικῆς ἱστορίας, τὰ ἀντίστοιχα σχόλια τοῦ Armand Mattelart στὸ *L'Invention de la Communication* (La Decouverte, Paris 1994). Γιὰ τὴν ἀντίφραση τῆς ἐπιδιώξεως μιᾶς στρατιωτικῆς τεχνολογικῆς ἰσορροπίας μεταξὺ Ἑλλάδας καὶ Τουρκίας παραπέμπουμε στὸ σχετικὰ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη «Στὸ τέρας τῆς "μετὰ δεκαετίας ἀκολουθούμενης πολιτικῆς" ... γιὰ τὸν ἐναέριο χῶρο, τὰ 10 ν.μ. καὶ μερικὰ ἄλλα στερεότυπα» (*Ὁ Πολίτης* (Δεκαπενθήμερος), τεύχος 48, Παρασκευή 13 Φεβρουαρίου 1998, σελίδες 14-17).

2. Γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ πρόταση τοῦ Μακιαβέλι ὡς ἐπιδεχόμενη ἀνάγκης ὑπὲρ τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐπηρεαστήκαμε ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Λουί Ἄλτουσερ, *Ἡ μοναξιά τοῦ Μακιαβέλι* (ἐκδόθηκε μαζί μὲ τὸ κείμενο *Ὁ μετασχηματισμός τῆς φιλοσοφίας*, *Ὁ Πολίτης*, Ἀθήνα 1992 — τὰ περὶ «διαπεραστικοῦ φωτός» ἀπὸ τῆ σελίδα 54 αὐτοῦ τοῦ βιβλίου).

3. Γιὰ ἓναν διεξοδικότερο σχολιασμό τῆς παραδειγματικῆς περιπτώσεως τῆς ἱστορικῆς σχέσεως ἀναλογικῆς καὶ ψηφιακῆς ὑπολογιστικῆς τεχνολογίας παραπέμπουμε στὸ κείμενό μας «From analog to digital and back: the ideology of intelligent machines in the history of the electrical analyzer» (*IEEE Annals of the History of Computing*, τόμος 18, ἀριθμὸς 4, 1996, σελίδες 42-48).

4. Γιὰ νά πᾶμε ἀπὸ τὸ ζευγάρι ἀγροτικὴ ἀμερικανικὴ δημοκρατία καὶ προκεφαλαιοκρατικὸς τρόπος παραγωγῆς ὄπλων στὸ ζευγάρι ἀστικὴ δημοκρατία καὶ κεφαλαιοκρατικὸς (ταυλορικὸς - φορντικός) τρόπος παραγωγῆς ὄπλων, ἀρκεῖ κατὰ τὴ γνώμη μας νά συνδυάσουμε τὴν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου τοῦ Merrit Roe Smith, *Harpers Ferry Armony and the new technology: the challenge of change* (Cornell University Press, Cornell, New York 1977), μὲ αὐτὴ τοῦ βιβλίου τοῦ David A. Hounsell, *From the American System to mass production: the development of manufacturing technology in the United States, 1800-1932* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 1984).

5. Γιὰ μιὰ κριτικὴ στὴν ἐμπειριστικὴ ἐρμηνεία τοῦ πολέμου ὡς μέρους μιᾶς φαινομενικῆς διαδικασίας παγκοσμιοποίησης ἀντὶ ὡς συστατικοῦ τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ ἔθνους - κράτους ὑπάρχουν καὶ τὸ μεταφρασμένο βιβλίο τῶν Ἰμμανουέλ Βαλεροστάν καὶ Ἐτιέν Μπαλιμπάρ, *Φιλὴ, Ἔθνος, Τάξη: οἱ διαφορούμενες ταυτότητες* (μετάφραση: Ἀγγελὸς Ἐλεφάντης καὶ Ἐλένη Καραφάτη, *Ὁ Πολίτης*, Ἀθήνα 1991 — μιὰ γενικὴ ἱστορικὴ προσέγγιση τῆς ἀνάγκης συνδιαμόρφωσης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ ἔθνους-κράτους καὶ τῆς ἀστικῆς τάξεως) ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσφατο βιβλίο τοῦ Γιάννη Μηλιού, *Θεωρίες γιὰ τὸν παγκόσμιον*

καπιταλισμό: κριτικὴ προσέγγιση (Κριτικὴ, Ἀθήνα 1997 — μιὰ ἱστορικὴ προσέγγιση τοῦ ἴδιου θέματος ἐπικεντρωμένη στὴ διαμάχη πού προκάλεσε καὶ προκαλεῖ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μαρξισμοῦ).

6. Τὰ περὶ τῆς ἀτομικῆς δόμβας τῆς Χιροσίμα καὶ τοῦ σκοπευτικοῦ μηχανισμοῦ πού χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ ρίψη τῆς ἀναφέρονται στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Stephen L. McFarland, *America's Pursuit of Precision Bombing, 1910-1945* (Smithsonian Institution Press, Smithsonian, Washington, D.C., 1995). Τὸ ζήτημα τοῦ ἀν' ὑπάρχει ἓνας τεχνικός ὁρισμός τῆς ἔννοιας ἀκρίβεια γενικά καὶ σκοπευτικὴ ἀκρίβεια εἰδικὰ πραγματεύεται ὁ Donald Mackenzie στὸ *Inventing accuracy: a historical sociology of nuclear missile guidance* (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1990) καὶ ὁ M. Norton Wise (ἐκδότης) στὸ *The values of precision* (Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1995). Τὸ βιβλίο τοῦ MacKenzie διαβάζεται καὶ ὡς τὸ συμπλήρωμα τοῦ βιβλίου τοῦ McFarland μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ὅτι τὸ ἓνα βιβλίο ἀναφέρεται στὴν ἐποχὴ τῆς προετοιμασίας καὶ πρώτης χρήσεως πυρηνικῶν ὄπλων ἐνῶ τὸ ἄλλο στὴν ἱστορία τῆς ἀκρίβειας τὴν ἐποχὴ τῆς διαδεδομένης πλέον ἀνάπτειξης πυρηνικῶν ὄπλων.

7. Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι ἀπὸ τὴν σελίδα 5 τοῦ βιβλίου τοῦ MacFarland (προηγούμενη ὑποσημείωση).

8. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα διαμόρφωσης τοῦ τεχνολογικοστρατιωτικοῦ αὐτοῦ δόγματος, σχετιζόμενο μάλιστα μὲ τίς ἀπώπειρες τοῦ θεμελιωτῆ τῆς κυβερνητικῆς Nobert Wiener νά ἐφεύρει ἓναν ἐξυπνο σκοπευτικὸ μηχανισμό (στὴν περίπτωσή αὐτὴ γιὰ ἀντιαεροπορικὴ ἀμυνα), περιγράφει ὁ Peter Galison στὸ «The ontology of the enemy: Norbert Wiener and the cybernetic vision» (*Critical Inquiry*, τόμος 21, ἀριθμὸς 1, 1994, σελίδες 228-266). Τὸ ἴδιο θέμα θίγεται γενικότερα καὶ ἀπὸ τὸν Andy Picketing, στὸ «Cyber history and the World War II regime» (*Perspectives on Science*, τόμος 3, ἀριθμὸς 1, 1995, σελίδες 1-48), τὴν N. Katherine Hayles στὸ «Boundary disputes: homeostasis, reflexivity, and the foundations of cybernetics» (*Configurations*, τόμος 2, ἀριθμὸς 3, σελίδες 441-467) καὶ τὸν Paul Edwards στὸ *The closed world: computers and the politics of discourse in Cold War America* (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1996).

9. Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι τοῦ Bruce Sinclair ἀπὸ τὸν Bruce Sinclair (ἐκδότης), *New perspectives on technology and american culture* (American Philosophical society library, Publication Number 12, Philadelphia, Pennsylvania, 1986, σελίδα viii). Γιὰ τὸ στρατιωτικὸ - βιομηχανικὸ τεχνολογικὸ σύμπλεγμα ἡ πῶ γνωστὴ ἐργασία εἶναι αὐτὴ τοῦ David Noble μὲ τίτλο *American by design: science, technology, and the rise of corporate capitalism* (Knopf, New York, New York, 1977).

10. Μιὰ ἀντιπροσωπευτικὴ περίπτωση τῆς ἱστορίας τοῦ στρατιωτικοβιομηχανικοῦ συμπλέγματος κατὰ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο περιγράφεται ἀπὸ τὸν David Noble στὸ *Forces of production: a social history of industrial automation* (Oxford University Press, New York, New York, 1984). Παίρνουμε μιὰ σαφὴ ἐνδειξὴ τῆς νέας ἡγεμονίας τῆς ἰδεολογίας τῆς ἐξυπνης τεχνολογίας κατὰ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο καὶ ἀπὸ τὸ ἄρθρο γιὰ τίς οὐτοπικὲς προσδοκίες ἀπὸ τὴν εἰρηνικὴ χρήση τῆς πυρηνικῆς ἐνέργειας τοῦ Steven L. Del Sesto τὸ ὅποιο δημοσιεύθηκε μὲ τὸν τίτλο «Wasn't the future of nuclear energy wonderful?» (στὸ βιβλίο *Imagining tomorrow: history, technology, and the American future*, Joseph J. Corn (ἐκδότης), MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1986, σελίδες 58-76) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ David E. Nee, *American technological sublime* (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, κεφάλαιο 9).

11. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν τεχνολογία τῶν πολέμων μὲ τὸ Βιετνάμ καὶ τὸ Ἰράκ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Carroll Pursell στὸ *White heat: people and technology*, University of California Press, Los Angeles 1994 (κεφάλαιο 6).

12. Ἡ διαπίστωση ἀνήκει στὸν Carroll Pursell (προηγούμενη ὑποσημείωση, ἀπὸ τῆ σελίδα 167). Περισσότερα γιὰ τὸν ἀποκαλούμενο μεταμοντέρνο ρομποτοποιημένο κυβερνητοπόλεμο ὑπάρχουν στὸ βιβλίο τοῦ Chris Herbals Gray, *Postmodern war: the new politics of conflict* (Guilford Press, New York, New York, 1997).

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ ΛΥΚΕΙΟ

του Δρ. Ευάγγελου Ι. Μανωλά

Σίγουρα δέν θά ὑπάρχει δάσκαλος τῆς κοινωνιολογίας πού νά μὴν ἔχει κάποια στιγμή χρησιμοποιήσει τὴν ἔφημερίδα ὡς βοήθημα στό ἔργο του. Ὅμως, τό πόσο συστηματικά χρησιμοποιεῖται ὁ ἡμερήσιος τύπος γιά τή διδασκαλία τῆς κοινωνιολογίας εἶναι κάτι πού ἐξαρτᾶται ἀπό πολλούς παράγοντες: ἀπό τόν ἐθνουσιασμό καί τήν ἐπινοητικότητα τῶν ἐκπαιδευτικῶν, ἀπό τό ἂν ἡ χρήση τοῦ ἡμερήσιου τύπου ἐντάσσεται στίς ἐξεταστικές ἀπαιτήσεις τοῦ μαθήματος, ἀπό τό ἂν ἡ χρήση τῆς ἔφημερίδας προωθεῖται ἀπό τό ἐπίσημο σχολικό ἐγχειρίδιο, ἀπό τή βαρύτητα πού ἔχει ἡ κοινωνιολογία στό πρόγραμμα τῶν μαθημάτων.

Ἀπό τό Σεπτέμβριο τοῦ 1998, πιθανότατα ὡς μέρος τῆς πρόσφατης μεταρρύθμισης στή Μέση Ἐκπαίδευση, τό μάθημα τῆς κοινωνιολογίας ἀναβαθμίστηκε καί πάλι μιά καί, μετά ἀπό 5 χρόνια, ἐπανῆλθε ὡς ἐξεταζόμενο μάθημα στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις γιά τήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση (ὡς μάθημα ἐπιλογῆς). Ἡ κοινωνιολογία, ἐπίσης, ἐπέκτησε νέο ἐγχειρίδιο καί εἶναι ἡ πρώτη φορά πού σχολικό ἐγχειρίδιο Κοινωνιολογίας, ἀπό τά τρία πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τό 1983 μέχρι σήμερα, ἐπίσημα προωθεῖ, κυρίως ὑπό μορφή ἐρωτήσεων - ἀσκήσεων στό τέλος μερικῶν κεφαλαίων, τή χρήση ὑλικοῦ ἀπό τόν ἡμερήσιο τύπο.

Ἄν καί εἶναι σίγουρα θετικό ὅτι προωθοῦνται τέτοιου εἴδους δραστηριότητες, π.χ. ἀνάλυση στατιστικῶν στοιχείων ἀπό τόν Τύπο, ἐντούτοις τό νέο βιβλίο δέν ὑποδεικνύει τρόπους χρησιμοποίησης τῆς ὕλης τῆς ἔφημερίδας. Στόχος αὐτοῦ τοῦ ἀρθροῦ εἶναι νά καλύψει αὐτά τά κενά ἀλλά καί, γενικότερα, νά προτείνει κάποιους τρόπους χρησιμοποίησης τοῦ ἡμερήσιου τύπου εἴτε μέσω πρωτοβουλιῶν τοῦ δασκάλου εἴτε μέσω ἐνσωμάτωσης τῆς ἔφημερίδας στό σχολικό ἐγχειρίδιο.

Ἡ κοινωνιολογία εἶναι ἓνα ἀπό τά μαθήματα τά ὁποῖα εἶναι εὐκολότερο νά τροφοδοτηθοῦν ἀπό τήν ὕλη τοῦ ἡμερήσιου Τύπου μιά καί τά κοινωνικά ζητήματα εἶναι ἀνάμεσα στά θέματα πού ἡ ἡμερήσια ἔφημερίδα, τουλάχιστον ὅπως ἐμφανίζεται σήμερα, καλύπτει περισσότερο. Ἡ πληθώρα τῶν «νέων» πού μᾶς παρέχονται καθημερινά ἀπό τόν Τύπο εἶναι ἓνα ἀνεκτίμητο ὑλικό πού δέν πρέπει νά πάει χαμένο.

Ἡ ἐπικαιρότητα ἀσκεῖ, ἐπίσης, μιά μαγνητική ἔλξη.¹ Τό ὑλικό πού περιέχει ἡ ἔφημερίδα ἐπειδή εἶναι «πραγματικό» εἶναι καί πιό ἐνδιαφέρον γιά τούς μαθητές. Τούς δημιουργεῖ κίνητρα γιά μάθηση καί ἰσχυροποιεῖ τήν αὐτοπεποίθησή τους δταν διαπιστώνουν ὅτι εἶναι δυνατόν νά τό κατανοήσουν.²

Πολλές φορές τά ἀρθρα πού δημοσιεύονται στόν ἡμερήσιο Τύπο, εἰδικά ὅταν αὐτά γράφονται ἀπό κοινωνιολόγους, πε-

ριέχουν παραδείγματα κοινωνιολογικῆς γλώσσας ὅπως αὐτή χρησιμοποιεῖται στήν πράξη. Κατ' αὐτό τόν τρόπο ἡ ἔφημερίδα παρέχει στούς μαθητές εὐκαιρίες ἐξοικείωσης μέ τήν κοινωνιολογική ὀρολογία ἀλλά καί τίς διάφορες τεχνολογίες διατύπωσης τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψης.

Ἡ μελέτη ὑλικοῦ πού περιέχεται στίς ἔφημερίδες μπορεῖ νά βοηθήσει τούς μαθητές νά γίνουν περισσότερο ἀνεξάρτητοι μελετητές. Ἐξασκοῦνται στό νά κάνουν προβλέψεις, νά χρησιμοποιοῦν λεξικά κλπ.³

Ἐπίσης, σημαντικός λόγος γιά χρήση τοῦ ἡμερήσιου τύπου στό λύκειο ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ ἔφημερίδα ἐνθαρρύνει τή συμμετοχή, τή σύγκριση,⁴ τήν ὁμαδική συζήτηση, τήν ὑπευθυνότητα, τήν κρίση, τή φαντασία, τή λήψη συνετῶν ἀποφάσεων.

Ἡ ἔφημερίδα μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ μέ πολλούς τρόπους γιά τή διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς κοινωνιολογίας. Ὑλικό ἀπό τόν ἡμερήσιο Τύπο μπορεῖ νά χρησιμεύσει ὡς ἐρέθισμα γιά τήν ἀνάπτυξη ἢ συζήτηση κάποιου θέματος, ὡς βασικός κορμός γιά τή διδασκαλία ἑνός κεφαλαίου ἢ/καί θεματικῆς ἐνότητας, ὡς ἐργαλεῖο ἐλέγχου τοῦ βαθμοῦ ἀφομοίωσης κάποιου κεφαλαίου, κεφαλαίων καί θεματικῶν ἐνοτήτων, ἢ ὡς ἐργαλεῖο ἀνάπτυξης τῆς κριτικῆς ἰκανότητας τῶν μαθητῶν.

Ἡ ἔφημερίδα μπορεῖ νά προσφέρει πανίσχυρα ἐρεθίσματα γιά τήν ἀνάπτυξη ἢ συζήτηση κάποιου θέματος. Ἀξίζει νά παραθέσει κανεῖς ἀποσπάσματα ἀπό κάποιο ἄρθρο γιά τή μάστιγα τῶν ναρκωτικῶν:

Ἔνας νεκρός τήν ἡμέρα... Ὅτι καί πάλι οἱ σταυροφορίες μας μάταιες πῆγαν. Ὅτι τόσος ντόρος ραδιοτηλεοπτικός, τόσα δημοσιεύματα καί διαφημιστικά σπότης, τόσες ἐκδηλώσεις, τόσες καμπάνες, τόσες ἐξαγγελίες ἀρμοδιῶν, τόσες «ἀστυνομικές ἐπιτυχίες», τόσες καταδικαστικές ἀποφάσεις, τέτοια κοσμοπλημμύρα ἐγκλειστων «γιά ὑποθέσεις ναρκωτικῶν» στίς φυλακές τῆς ἐπικράτειας... δέν ἔφραξαν τόν σκοτεινό ἐκεῖνο δρόμο πού ὀδηγεῖ ἀπό τήν περιπέτεια τῆς ἐξάρτησης στό τελεσίδικο τοῦ θανάτου, ἐνός θανάτου φρικτοῦ καί μοναχικοῦ, μέσα στίς βρωμιές μιᾶς οἰκοδομῆς, στό παγκάκι μιᾶς ἄθλιας συνοικιακῆς πλατείας, στήν τουαλέτα μιᾶς προσφυγικῆς παράγκα...

Τί εἶναι ναρκωτικά; Ποιές οἱ ἐπιπτώσεις τους στήν υγεία τοῦ ἀνθρώπου; Γιατί ὀδηγοῦνται οἱ ἄνθρωποι στή χρήση τοξικῶν οὐσιῶν; Ποιές θεωρητικές προσεγγίσεις ὑπάρχουν γιά νά ἐξηγήσουν τήν ἀποκλίνουσα συμπεριφορά; Ποιές ἀπ' αὐτές μποροῦν νά ἐξηγήσουν καλύτερα τό φαινόμενο τῆς τοξικομανίας;

Ποιές δυνατότητες θεραπείας υπάρχουν; Ποιές στρατηγικές πρόληψης πρέπει να εφαρμοστούν για την αντιμετώπιση του προβλήματος;⁶

Η έφημερίδα μπορεί να χρησιμεύσει ως βασικός κορμός για τη διδασκαλία ενός κεφαλαίου ή/και θεματικής ενότητας εφόσον, για παράδειγμα, χρησιμοποιούνται άρθρα που παρουσιάζουν συνοπτικά τις απόψεις μεγάλων στοχαστών της κοινωνιολογίας και τη σχέση τους με σύγχρονα ζητήματα και προβλήματα. Οί έφημερίδες δημοσιεύουν συχνά τέτοια άρθρα όπου αναλύονται οι βασικές θέσεις π.χ. του Μάρξ, του Βέμπερ, ή του Ντγκεμ, καθώς και η σχέση των απόψεων των στοχαστών αυτών με την καθημερινή ζωή.⁷ Ο διδάσκων πρέπει, βέβαια, στη περίπτωση αυτή, εάν αυτό απαιτείται, να κάνει τη σχετική σύνδεση ή και συμπλήρωση με την αντίστοιχη ύλη στο σχολικό έγχειρίδιο.

Η έφημερίδα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο έλεγχου του βαθμού άφομοίωσης κάποιου κεφαλαίου και θεματικών εννοιών. Και σ' αυτή την περίπτωση είναι σημαντικό τὰ άρθρα που επιλέγονται να είναι σύντομα και περιεκτικά. Για παράδειγμα, σέ άρθρα που δημοσιεύτηκαν πρόσφατα στον ήμερησιο Τύπο αναφέρεται ότι τὰ μέσα μαζικής ενημέρωσης συντηρούν την ανισότητα της γυναίκας.⁸ Πώς; Πόσο; Μέ ποιούς τρόπους; Γιατί; Έδω μπορεί να ζητηθεί από τους μαθητές να αναφερθούν σέ συγκεκριμένες διαφημίσεις, κινηματογραφικές ταινίες ή ακόμη και σέ τηλεοπτικές συζητήσεις στις οποίες συμμετέχουν και γυναίκες και ν' αναλύσουν πώς κατά τη γνώμη τους υποδαμιάζεται ή θέση της γυναίκας. Πόσο συχνά γίνεται αυτό; Έχει κατά τη γνώμη τους υπάρξει βελτίωση όσον αφορά τό θέμα της παρουσίας της εικόνας της γυναίκας τὰ τελευταία χρόνια; Άν ναι, πόση; Υπάρχει χώρος για περισσότερη ευαισθητοποίηση στο θέμα αυτό;

Όσον αφορά στο γιατί τὰ μέσα μαζικής ενημέρωσης συντηρούν τις σεξουαλικές ανισότητες μπορεί να ζητηθεί από τους μαθητές να συσχετίσουν τὰ συγκεκριμένα άρθρα αλλά και τις παρατηρήσεις που μόλις έκαναν επ' αυτού του θέματος με τὰ κεφάλαια του σχολικού έγχειριδίου που ασχολούνται με τον έγκοινωνισμό του άτομου, τις κοινωνικές ανισότητες, τὰ μέσα μαζικής ενημέρωσης και την κοινωνιολογική έρευνα.⁹

Η έφημερίδα μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας του μαθητή. Αντιπροσωπευτική περίπτωση έδω αποτελεί ή ανάλυση στατιστικών στοιχείων και ιδιαίτερα αυτών που στηρίζονται στην κοινή λογική και που μπορεί λόγω παράδοσης ή συνθηγιών παθητικής άποδοχής να έχουν έδραιωθεί στο μυαλό των μαθητών ως αναμφισβήτητες αλήθειες.

Για παράδειγμα, στατιστικός πίνακας που δημοσιεύτηκε πρόσφατα στον Τύπο επί συνόλου έρωτηθέντων 5.316 ατόμων και στο έρώτημα «ή TV καταστρέφει τὰ παιδιά μας» οί άπαντήσεις ήταν: 35,8% «συμφωνώ απόλυτα», 21,5% «μάλλον συμφωνώ», 26,5% «έτσι και έτσι», 8,1% «μάλλον διαφωνώ», 5,1% «διαφωνώ απόλυτα», 2,9% «δέν ξερω-δέν άπαντώ».¹⁰ Τὰ παραπάνω στατιστικά στοιχεία, έστω κι αν εκφράζουν τὰ αληθινά πιστεύω αυτών που άπαντούν, πρέπει να γίνουν πιστευτά;

Τό σχολικό έγχειρίδιο προωθεί την άποψη ότι τὰ μέσα μαζικής ενημέρωσης επηρεάζουν τον άνθρωπο ως ένα βαθμό χωρίς όμως να τεκμηριώνει επαρκώς τη θέση αυτή.¹¹ Η πρόκληση έδω για να αξιολογηθούν τὰ παραπάνω στοιχεία είναι ή

χρησιμοποίηση και άλλων κεφαλαίων του σχολικού βιβλίου, ιδιαίτερα αυτών περί έγκοινωνισμού και κοινωνικής άποκλισης.¹² Ποιός ο ρόλος της οίκογένειας; Των συνομηλικών; Του σχολείου; Της θρησκείας; Του κράτους; Ποιός ή ποιοί από τους παραπάνω φορείς έγκοινωνισμού είναι πιο σημαντικοί όσον αφορά επιρροή στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών; Γιατί; Ποιές θεωρητικές προσεγγίσεις υπάρχουν για να έξηγήσουν την άποκλίνουσα συμπεριφορά; Ποιά ή ποιές είναι περισσότερο πειστικές; Αυτή της άνομίας; Του διαφορικού συγχωτισμού; Της κοινωνικής διατίδρασης; Γιατί;¹³

Τό ότι τό τελευταίο σχολικό έγχειρίδιο κοινωνιολογίας ένθαρρύνει τη χρήση ύλικού από τον Τύπο είναι σημαντικό αλλά δέν άρκει. Οί περισσότεροι, αν όχι όλοι, από τους παραπάνω τρόπους χρησιμοποίησης της έφημερίδας μπορούν και πρέπει στο μέλλον να ένσωματωθούν στο σχολικό βιβλίο. Κι αυτό γιατί τό σχολικό βιβλίο παίζει σημαντικό ρόλο στη καθοδήγηση της διδασκαλίας: παρέχει πλαίσια για τό σχεδιασμό της διδασκαλίας, έξοικονομεί χρόνο για τον διδάσκοντα στην άναζήτηση του είδους της ύλης από τον ήμερησιο τύπο που είναι κατάλληλη για τό συγκεκριμένο επίπεδο των μαθητών, παρέχει έτοιμο και δοκιμασμένο ύλικό,¹⁴ παγιώνει τη χρήση της έφημερίδας στο μάθημα, τη φέρνει σέ κάθε σχολείο, αποτελεί μοχλό πίεσης για περισσότερη συχνή άνανέωση της ύλης του σχολικού βιβλίου (υπάρχουν βιβλία στα όποια ή ύλη παραμένει ή ίδια για πολλά χρόνια), αλλά και περισσότερο συχνής άναζήτησης από καθηγητές και μαθητές νέας και έπικαιρης γνώσης.

Η συστηματική χρησιμοποίηση της ύλης της έφημερίδας είτε με πρωτοβουλία των διδασκόντων είτε μέσω ένσωμάτωσής της στο σχολικό βιβλίο σίγουρα δέν θά βρει άδιάφορο τον ήμερησιο Τύπο που πάντα μόχθησε για μιά καλύτερη παιδεία. Σίγουρα ή έφημερίδα θά άπαντήσει, θά προσπαθήσει να παράγει έργο πιο ευέλικτο, πιο έλαστικό, που να προσαρμόζεται εύκολότερα στις άνάγκες του σχολείου. Και σταδιακά ή έφημερίδα θά ώφεληθεί κι αυτή απ' αυτή την προσπάθεια, μιά και θά δημιουργηθεί ένα κοινό περισσότερο έξοικειωμένο με την ύλη της, περισσότερο ικανό να τη μελετήσει και να εκτιμήσει τό έργο που έπιτελεί και με μεγαλύτερες άπαιτήσεις για την ποιότητά της.

1. Ν.Χ. Τάτσης, *Η Διδασκαλία της Κοινωνιολογικής Θεωρίας*, Άθήνα: Gutenberg, 1986, σελ. 137.

2. R. Gower, D. Phillips, S. Walters, *Teaching Practice Handbook*, Oxford: Heinemann, 1995, σελ. 83.

3. *Ibid.*, σελ. 83.

4. *Ibid.*, σελ. 83.

5. Π. Τσίμας, «Ένα θλιβερό ρεκόρ», *Τά Νέα*, 28-8-1995.

6. Βλ. επίσης Κεφ. 11 του σχολικού βιβλίου.

7. Συνήθως τέτοια άρθρα δημοσιεύονται στις κυριακάτικες εκδόσεις των έφημερίδων.

8. *Η Καθημερινή*, 8-3-1998.

9. Βλ. Κεφ. 3, 7 και 10 του σχολικού βιβλίου. Βλ. επίσης Ε. Μανωλάς, «Η Κοινωνιολογία και ή θέση της γυναίκας», *Η Καθημερινή*, 28-3-1998.

10. *Η Καθημερινή*, 2-6-1996.

11. Βλ. σχολικό έγχειρίδιο, σελ. 82-3.

12. Βλ. Κεφ. 7 και 11 του σχολικού έγχειριδίου.

13. βλ. επίσης Ε. Μανωλάς, «Κοινωνιολογία και Στατιστική», *Η Καθημερινή*, 14-6-1996.

14. R. Gower et.al., *op.cit.*, σελ. 77, 195-6.

ΑΛΗΘΕΙΑ Ή ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ; Μιά φιλοσοφική συζήτηση με πολιτικές προεκτάσεις*

της Βάσως Κιντή

Βάσω Κιντή: Στην εργασία που παρουσίασες τις προάλλες με θέμα «Έλευθερία, βαναυσότητα και αλήθεια: Ρόρτν εναντίον Όργουελ» κάνεις κριτική στο πώς ο Ρόρτν διαβάζει το μυθιστόρημα του Όργουελ, 1984. Κατά τον Ρόρτν, ο στόχος του Όργουελ στο έργο αυτό είναι να καταδειχθεί ότι η βαναυσότητα είναι το χειρότερο που μπορεί να συμβεί στην ανθρωπότητα. Μάλιστα στην ανάλυση μιās συγκεκριμένης σκηνής του έργου όπου ο Όμπράιαν, εκπρόσωπος του Κόμματος, επιχειρεί να ξεαναγκάσει τον Ούνιστον να πιστέψει ότι $2 + 2 = 5$ αντί του $2 + 2 = 4$, ο Ρόρτν ισχυρίζεται ότι το τρομακτικό σ' αυτή την περίπτωση είναι η στέρηση από τον Ούνιστον της ελευθερίας να πιστεύει αυτό που θέλει να πιστεύει. Έσθ αντίθετα στο κείμενό σου υποστηρίζεις ότι ο Όργουελ στη σκηνή αυτή υπογραμμίζει τη σημασία που έχει για κάθε ολοκληρωτικό καθεστώς ή καταστροφή της έννοιας της αντικειμενικής αλήθειας. Τό τρομακτικό, κατά τον Όργουελ, δεν είναι η στέρηση της ελευθερίας επί ποινή βασανισμού αλλά η εξάλειψη κάθε κριτηρίου έλεγχου των όποιωνδήποτε ισχυρισμών. "Αν τό μέτρο της ανταπόκρισης με την πραγματικότητα αγνοηθεί, τότε τό μόνο κριτήριο ορθότητας που απομένει είναι αυτό που παρέχεται από τό ολοκληρωτικό καθεστώς. Θά ήθελες νά εξηγήσεις γιατί ή καταστροφή της έννοιας της αντικειμενικής αλήθειας είναι τόσο σημαντική και τρομακτική;

Τζέιμς Κόναντ: Ο Ρόρτν υποστηρίζει ότι ή αλήθεια δεν έχει σημασία. Αυτό που έχει σημασία γι' αυτόν είναι ή βαναυσότητα και ή έλευθερία. Αντίθετα ό Όργουελ ισχυρίζεται ότι βρίσκει πολύ πιό τρομακτικό άκόμα και από τά βασανιστήρια ή τίς ώμότητες την εξάλειψη της έννοιας της αντικειμενικής αλήθειας. Έγώ προσωπικά δεν θά ήθελα νά επιλέξω μεταξύ των δύο θέσεων έτσι όπως έχουν τεθεί. Πιστεύω ότι και κατά τον Όργουελ ό αποτροπιασμός για ή βαναυσότητα, ή έλευθερία και ή αλήθεια είναι άξίες που προϋποθέτουν ή μία την άλλη. Δεν μπορείς νά υπερασπίζεσαι ή μία αποκλείοντας τίς άλλες ή άκόμα εν αντιθέσει προς τίς άλλες. Ο Όργουελ, αντίθετα με τον Ρόρτν, δέ λέει πουθενά ότι ή βαναυσότητα δεν έχει σημασία. Ο Όργουελ ενδιαφέρεται εξαιρετικά για

τή βαναυσότητα. Αυτό που λέει είναι ότι αν επιτρέψουμε νά σχηματισθεί ένας κόσμος στον οποίο οί άνθρωποι δεν θά ενδιαφέρονται και δεν θά σέβονται κατά κάποιον τρόπο την αλήθεια, δεν θά έχουν τά μέσα νά την διαπιστώνουν, δεν θά καθιστούν άλλλους υπόλογους για τό κατά πόσον λένε την αλήθεια, τότε θά έχουμε έναν κόσμο στον οποίο θά υπάρχει τρομερή βαναυσότητα και δεν θά μπορούμε νά κάνουμε τίποτε για νά την αποτρέψουμε. Αν ό σεβασμός για την αλήθεια εξασθενήσει, αν οί πολιτικές θεσμικές και ηθικές μορφές δράσης οί οποίες συνιστούν τίς προϋποθέσεις για ή δυνατότητα νά υπολογίζεται ή αλήθεια εξαφανισθούν, τότε ή βαναυσότητα θά προκύψει αναπόφευκτα. Αν έχουμε έναν κόσμο στον οποίο υπάρχει σεβασμός της αλήθειας και συγχρόνως βαναυσότητα, τότε έχουμε τον τρόπο νά διαπιστώσουμε ή βαναυσότητα, νά πούμε ποιός είναι υπεύθυνος γι' αυτήν, νά καταστήσουμε υπόλογους τούς υπεύθυνους, νά τούς φέρουμε ενώπιον της δικαιοσύνης και νά την εξαλείψουμε. Σύμφωνα λοιπόν με τον Όργουελ, ή δημιουργία και ή διατήρηση των θεσμών και των πρακτικών που επιτρέπουν τον σεβασμό της αλήθειας είναι ή συνθήκη για ή δυνατότητα νά εξαλειφθεί ή βαναυσότητα.

Πάντα μέ εντυπωσίαζε ή ρήση του Τσώρτσιλ που έλεγε ότι μέτρο του πολιτισμού μιās κοινωνίας είναι τό πώς μεταχειρίζεται όσους παρανομοούν. "Όταν σέβεται την αξιοπρέπειά τους, όταν δεν υπάρχει αυθαιρεσία στην απόδοση δικαιοσύνης, όταν ή ποινή είναι ανάλογη του άδικήματος, όταν τό κράτος δεν επιδίδεται σε βασανισμούς επιδεικνύοντας την ισχύ του, τότε σ' ένα τέτοιο κράτος στό οποίο άπουσιάζει ή βαναυσότητα υπάρχει σεβασμός στη δικαιοσύνη και στους θεσμούς της, που σημαίνει ότι υπάρχει σεβασμός για τό ποιός έκανε τί, ποιός είναι πράγματι υπεύθυνος, ποιός ήταν οί περιστάσεις, τί πράγματι συνέβη, υπάρχει δηλαδή σεβασμός για την αλήθεια. Χρειάζεσαι την αλήθεια για νά έχει δικαιοσύνη και χρειάζεσαι δικαιοσύνη για ή συστηματική μείωση της βαναυσότητας στην κοινωνία. Δεν είναι άρκετό νά έχει άπλως τό αίσθημα «δεν θέλω νά πληγώσω κανένα», «ή βαναυσότητα είναι κακό πράγμα», για νά μειώσεις ή βαναυσότητα. Δεν μπορείς κán νά έχεις αυτό τό αίσθημα χωρίς αυτές τίς ευρύτερες δομές.

Τό έργο «1984» μάς δείχνει ως νοητικό πείραμα την άλληλεξάρτηση αυτών των άξιών. Παρά την έμφαση που δίνει ό Όργουελ στην αλήθεια πιστεύω ότι στό έργο του δεν διατυπώνει μία φιλοσοφική θέση ότι αυτή ή άξία είναι σπουδαιότερη από

* Συζήτηση της Β. Κιντή, Άριστειδη Μπαλτά και του άμερικάνου φιλοσόφου Τζέιμς Κόναντ, με βάση ή διάλεξη του τελευταίου στις 14.5.99 στό Πολυτεχνείο, με θέμα «Έλευθερία, βαναυσότητα και αλήθεια: Ρόρτν εναντίον Όργουελ».

τήν ἄλλη ἀλλά δείχνει πὼς αὐτές οἱ ἀξίες συνδέονται. Ἡ ἰκανότητα ἑνὸς κράτους νὰ περιορίζει τὶς ἐλευθερίες, νὰ ἐπιδίδεται σὲ θάνατους πράξεις, νὰ χαλιναγωγεῖ καὶ νὰ ἐλέγχει τὶς πεποιθήσεις τῶν πολιτῶν, ὅλα αὐτὰ πᾶνε μαζί.

Βάσω Κινητή: Σκέφτομαι ὅτι ἂν λείψουν οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ πρακτικὲς πού καθιστοῦν δυνατὸ τὸν σεβασμὸ τῆς ἀλήθειας καὶ ἐπιτρέπουν ἔτσι τὴν ἐξάλειψη τῆς θαναυσότητας, τότε ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζεται ὡς δέσμιος, ὡς μέρος τῆς φύσης ὑπὸ τὸ κράτος μόνον τοῦ πόνου καὶ τῆς ἡδονῆς, ἐνῶ ὅταν αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ διατηροῦνται καὶ ὑπάρχει σεβασμὸς γιὰ τὴν ἀλήθεια βρισκόμαστε ἐντὸς ἑνὸς χώρου κοινωνικοῦ.

Τζέιμς Κόναντ: Ὑπάρχει ἡ τάση νὰ θεωροῦνται ὁ σεβασμὸς τῆς ἀλήθειας, ἡ υπεράσπιση συγκεκριμένων ἐλευθεριῶν, ἡ πρόληψη τῆς θαναυσότητας, ὡς χαρακτηριστικὰ πού εἶναι μεταξὺ τους ἀνεξάρτητα καὶ ἀνεξάρτητα τοῦ συγκεκριμένου τύπου τῆς κοινωνίας. Τὸ πρῶτο λέμε ἀφορᾷ τὴν γνωσιολογία, ἕναν κλάδο τῆς φιλοσοφίας, τὰ δύο ἄλλα τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία, ἢ μᾶλλον τὴν πολιτικὴ, ὁπότε θεωροῦνται μεταξὺ τους ἀνεξάρτητα. Ὅχι μόνον αὐτό. Ὁ Ρόρτν θεωρεῖ ὅτι τὸ πρῶτο, ὁ σεβασμὸς γιὰ τὴν ἀλήθεια εἶναι κάτι ἐξαιρετικὰ ὑπερτιμημένο καὶ πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ὥστε νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὰ ὑπόλοιπα. Ἐγὼ δὲν ὑποστηρίζω ἀπλῶς ὅτι πρέπει νὰ ἐνδιαφε-

ρόμαστε καὶ γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῆς θαναυσότητας καὶ τὴν προάσπιση τῆς ἐλευθερίας. Λέω ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραμελεῖς τὸ ἓνα καὶ νὰ διατηρεῖς τὰ ἄλλα δύο. Θὰ ἔλεγα δὲ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐξειδίκευση, «αὐτὸ ἀνήκει στὴ γνωσιολογία, αὐτὸ στὴν πολιτικὴ φιλοσοφία, αὐτὸ στὴν πολιτικὴ», μᾶς κάνει νὰ χάνουμε ἀπὸ μπροστὰ μας τὴν ἐνότητα τῆς φιλοσοφίας γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσαν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Θὰ ἦταν πιστεύω εὐστοχο ἐδῶ νὰ ὑπενθυμίσουμε τὴν πλατωνικὴ θέση περὶ ταυτότητας τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Δὲν θέλω νὰ πῶ ὅτι ἂν δὲν ὑπολογίζουμε τὴν ἀλήθεια οἱ συνέπειες γιὰ τὴν κοινωνία θὰ εἶναι κακές. Θέλω νὰ ὑποστηρίξω κάτι ἰσχυρότερο. Ὅτι μιά κοινωνία πού σέβεται τὴν ἀξιοπρέπεια τῶν ἀτόμων, σέβεται δηλαδή τὶς ἐλευθερίες τους καὶ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ εὖ τῆν τους, πράγμα πού ἀποτελεῖ ὄρο γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῆς θαναυσότητας, μιά τέτοια κοινωνία εἶναι δυνατὴ μόνον ὅταν ὑπάρχουν ἐκεῖνες οἱ πρακτικὲς στίς ὁποῖες τὰ μέλη τῆς λογοδοτοῦν μεταξὺ τους γιὰ τὸ τί σκέφτονται, τί λένε, τί κάνουν πράγμα πού εἶναι ἡ βάση τῆς ἐννοίας τῆς ἀλήθειας.

Ἐνας ἄλλος τρόπος νὰ θέσουμε τὸ ζήτημα ἐδῶ στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν εἶναι νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἡ γένεση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ γένεση τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ γένεση τῶν θεσμῶν τῆς δημοκρατίας στὸν ἴδιο τόπο, στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀπλῶς μίας εὐτυχῆς συγκυρία; Δὲν νομίζω. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ πράγματα εἶναι ὄψεις αὐτοῦ πού ἀξιο-

λογείται ως σημαντικό σέ μιά μόνη, ένιαία κοινωνία. 'Ο Ρόρ-
του πιστεύω θά έλεγε, άν άσχολιόταν μέ τήν άρχαία 'Αθήνα,
ότι ή γένεση τής δημοκρατίας ήταν κάτι θαυμάσιο άλλα ή φι-
λοσοφία του Πλάτωνα και του 'Αριστοτέλη, μέ τήν έμφαση
πού έδινε στην άλήθεια, ήταν χάσιμο χρόνου, άν δέν ήταν κάτι
κακό.

'Αριστείδης Μπαλτάς: Θά ήθελα νά θέσω ένα διπλό ερώτη-
μα: τό ένα είναι περισσότερο πρακτικό, καθημερινό, τό άλλο
περισσότερο άφηρημένο και θεωρητικό. 'Υπάρχει μιά μεγάλη
συσζήτηση στις ΗΠΑ στην όποία συμμετέχει και ο Ρόρτου για
τήν πολιτική τής ταυτότητας σέ αντιπαράθεση μέ τις λεγόμε-
νες μεγάλες άφηγήσεις οι όποιες έχουν ήδη ύπονομευθεί. 'Η
άκαδημαϊκή κοινότητα στην 'Αμερική αντιπαράβλλει τά δύο
ζητήματα. 'Αν συνδέσουμε από τή μιά μεριά τις μεγάλες άφη-
γήσεις μέ μιά θεωρία για τήν κοινωνία και τό ενδιαφέρον για
τήν άλήθεια, και από τήν άλλη τήν πολιτική τής ταυτότητας
μέ τό δικαίωμα στην αυτοέκφραση και γενικά στην έλευθερη
έκφραση τότε έχουμε τό προηγούμενο πρόβλημα πού συζητή-
σαμε, τής διάκρισης και απομόνωσης των άξιων, νά εφαρμό-
ζεται σέ μιά συγκεκριμένη κατάσταση. Θά ήθελα τό σχολίο
σου. 'Η πιό θεωρητική πλευρά αυτού του θέματος είναι ή έξής:
'Αν μιλάς για άλήθεια, βρίσκεσαι υπό τήν άλήθεια. Δεσμεύε-
σαι από αυτήν. Δέν έχεις τό δικαίωμα νά πεις $2 + 2 = 5$. Είσαι
ύποχρεωμένος έναντι τής άλήθειας νά πεις $2 + 2 = 4$. 'Από τήν
άλλη μεριά είναι ή έλευθερία τής έκφρασης. Γιατί νά είναι ο-
μως κανείς δέσμιος τής φυλακής τής γλώσσας, τής φυλακής
τής έπιστήμης; 'Η αντιπαλότητα μεταξύ άλήθειας και έλευθε-
ρίας εκτείνεται από τήν πρακτική τής πολιτικής μέχρι τό χώρο
τής θεωρίας.

Τζέιμς Κόναντ: Θ' άρχισω από τό δεύτερο. Νομίζω ότι εύκο-
λα περιπίπτουμε σέ σύγχυση όταν μιλάμε για έλευθερία. Βλέ-
πουμε τήν έλευθερία ως τήν ικανότητα νά άσκούμε τή θέλησή
μας. Και θέλουμε αυτή νά είναι ή μεγαλύτερη δυνατή. Αυτό
πού συμβαίνει όμως είναι ότι θέλοντας όλο και περισσότερη
έλευθερία φθάνουμε στό σημείο νά διαδρώνουμε τις συνθήκες
οι όποιες καθιστούν τήν έλευθερία δυνατή. Μου θυμίζει τό πα-
ραμύθι των άδελφών Γκρίμ μέ τή γυναίκα του ψαρά. 'Ικανο-
ποιούσαν διαρκώς όλο και μεγαλύτερες έπιθυμίες της ώσπου
έφθασε νά ζητήσει νά έξαρτώνται από τή θέλησή της ο ήλιος
και τό φεγγάρι, όποτε θρέθηκε στην άρχική της θέση στην κα-
λύδα της χωρίς τίποτε άπολύτως. 'Εχασε δηλαδή κι αυτά πού
είχε κερδίσει γιατί ζήτησε πράγματα ύπερβολικά, πράγματα
πού δέν είχε νόημα νά έπιθυμεί. Είναι ένα πολύ βαθύ φιλοσο-
φικά παραμύθι.

Στήν παράδοση τής φιλοσοφίας τό θέμα αυτό ανακύπτει
στις μεσαιωνικές άζητήσεις περί έλευθερίας του Θεού. 'Ηταν
πολύ σημαντικό ο Θεός νά είναι Παντοδύναμος. 'Αλλά τότε
προέκυψε τό ερώτημα: τί σημαίνει αυτό; Μπορεί ο Θεός νά
πάει πίσω στό χρόνο; Μπορεί ο Θεός νά κάνει τό $2 + 2$ νά είναι
ίσο μέ τό 5, όπως στό μυθιστόρημα του 'Οργουελ; Μπορεί ο
Θεός νά καταστήσει τις αντιφατικές προτάσεις άληθείς; 'Υ-
πήρξαν κάποιοι πού άπάντησαν ναί. Γιατί άν δέν μπορεί νά
κάνει αυτά τά πράγματα τότε υπάρχει κάτι πού ο Θεός δέν
μπορεί νά κάνει. Κι αυτό θά ήταν άσεβές, θά άποτελούσε άρ-
νηση τής Παντοδυναμίας του. 'Ο Ντεκάρτ ήταν αυτός πού ύ-
ποστήριξε αυτή τή θέση πιό συστηματικά. 'Ηταν αυτός πού
διέκρινε μεταξύ άπειρου και πεπερασμένου. 'Ο Θεός είναι ά-

πειρος και τό πνεύμα μας πεπερασμένο όποτε δέν μπορούμε
νά συλλάβουμε τήν ούσία του Θεού. Μπορούμε νά δούμε τήν
άπειρία του ως τήν άρση τής δικής μας περατότητας άλλα δέν
μπορούμε νά τήν κατανοήσουμε ως τέτοια. Μέ τόν Λάιμπνιτς
και τόν Κάντ έχουμε τήν κριτική αυτής τής παράδοσης στην
σκέψη, κριτική ή όποία συντελεί στην άποσαφήνιση τής σύγ-
χρονης φιλελεύθερης αντίληψης περί έλευθερίας. 'Ο Λάιμπνιτς
λέει ότι πρέπει νά διαχωρίσουμε μεταξύ τής βούλησης του Θε-
ού και τής διάνοιας του Θεού. 'Αν ο Θεός δέν ξέρει τί θέλει
και δέν μπορεί νά σχηματίσει και καμιά έννοια του τί θέλει
τότε δέν μπορεί και νά κάνει τίποτε. Αυτό σημαίνει ότι δέν
είναι έλεύθερος. Για νά μπορεί νά σκεφθεί, για νά μπορεί νά
διαμορφώσει τί θέλει πρέπει νά έχει διάνοια, νά μπορεί νά δια-
κρίνει τό καλό από τό κακό. 'Ο Λάιμπνιτς, χρίζοντας πάνω
στή σκέψη προηγούμενων διανοητών όπως ο Θωμάς 'Ακινά-
της, ύποστήριξε ότι ή ιδέα ότι τό $2 + 2$ μπορεί νά κάνει 5 ή μιά
άντίφαση νά είναι άληθής δέν έχει καν νόημα. Δέν αρνείσαι
στό Θεό τήν παντοδυναμία. Δέν ύπάρχει αυτό πού δέν μπορεί
νά κάνει. 'Η έλευθερη βούληση στηρίζεται στην νόηση. 'Η συν-
θήκη για νά είναι κανείς έλευθερος είναι νά καταλαβαίνει τί
είναι τό ένα και τί είναι τό άλλο. Τότε μόνο μπορεί νά άσκήσει
κανείς τή βούλησή του. 'Αν προσπαθήσεις νά φτιάξεις ένα χώρο
ο όποιος νά είναι τόσο άχανός, ώστε τίποτε εκεί νά μόν είναι
άληθές ή ψευδές, νά έχει ή νά μόν έχει νόημα, τότε καταλήγεις
νά μόν μπορείς νά κάνεις τίποτε. Για νά γυρίσω στην ερώτησή
σου, νομίζω ότι αυτές οι σύγχρονες ιδέες περί φυλακής τής
γλώσσας κλπ., δέν είναι παρά έκδοχές του νεο-καρτεσιανισμού.
Τό αίσθημα ότι είναι κανείς δέσμιος, έγκλωβισμένος μέσα σέ
όρια στηρίζεται σέ μιά συγκεκριμένη φιλοσοφική εικόνα. 'Ο-
μως, ή άναγνώριση ότι ή σκέψη και ή δράση προϋποθέτουν
τή γλώσσα δέν σημαίνει ότι είμαστε καταναγκασμένοι και δέ-
σμιοι άλλα αντίθετα ότι αυτή ή συνθήκη μάς παρέχει τις δυνα-
τότητες δράσης. Αυτό δέν σημαίνει δεδαιώς ότι δέν ύπάρχουν
συνγίσεις οι όποιες συνδέονται μέ τή γλώσσα. Σημαίνει ότι
πρέπει νά έπαυρυνούμε, νά γίνουμε κύριοι του εργαλείου τής
γλώσσας, τής γλώσσας πού μπορεί νά μάς δίνει δύναμη και
ή όποια ως τέτοια δέν μάς αιχμαλωτίζει. Κι αυτή ή συζήτηση
συνδέεται, όπως είπες, μέ τό διάλογο πού διεξάγεται τώρα στην
σύγχρονη φιλοσοφία. 'Υπάρχει μιά σύγχυση σ' αυτό τόν διά-
λογο μεταξύ των λεγόμενων Κοινοτιστών και των Ρωλιανών.
Στήνεται μιά αντιπαλότητα εκεί πού δέν ύπάρχει. 'Εάν σταθε-
ρά προσπαθείς νά μεγιστοποιήσεις τήν ικανότητά σου νά εκ-
φράζεσαι θά καταλήξεις προοδευτικά νά ύπονομεύσεις τήν
ικανότητά σου νά εκφράζεσαι. 'Ο ίδιος ο Ρώλς είναι σαφής
ως προς αυτό άλλα ή καρικατούρα πού σχηματίζεται για τό
έργο του οδηγεί σέ συγχύσεις. 'Ο Ρώλς προσπαθεί νά διατυ-
πώσει τις συνθήκες δυνατότητας για ένα δίκαιο κράτος οι ο-
ποίες, όπως οι νόμοι τής λογικής και τά μαθηματικά του Λάι-
μπνιτς, δέν άποκλείουν καμιά μορφή σκέψης άλλα καθιστούν
τή σκέψη δυνατή, επιτρέπουν στην έλευθερία νά αναπτυχθεί
έντός τής κοινωνίας.

'Ο λόγος πού επέλεξα μιά τόσο μεγαλεπήβολη άναλογία με-
ταξύ του μεσαιωνικού διαλόγου περί έλευθερίας του Θεού και
του σύγχρονου διαλόγου περί πολιτικής έλευθερίας είναι για-
τί δείχνει τή διαπλοκή μεταξύ ζητημάτων γνωσιολογικών, ο-
πως ή γνώση και ή άλήθεια, και ζητημάτων πολιτικών όπως
ή έλευθερία. Και δέν είναι μόνο ότι είναι φιλοσοφικά συγκεχυ-
μένο και φιλοσοφικά άγνο νά άπομονώνεται ή έλευθερία ά-

πό άλλες ἀξίες ὥστε νά ἀναζητοῦμε ὄλο καί περισσότερη ἀλλά καί πολιτικά δέν μπορεῖ νά γίνει τέτοιο νά υλοποιηθεῖ, ὄχι γιατί εἶναι πρακτικά δύσκολο ἀλλά γιατί εἶναι παντελῶς συγκεχυμένο.

Βάσω Κιντή: Ἀφοῦ θίξαμε τό ζήτημα τῆς γλώσσας θά ἦταν ἴσως σκόπιμο τώρα νά ἀναφερθοῦμε καί στήν Newspeak, τή νέα γλώσσα πού ἐπιχειρεῖ νά ἐπιβάλλει τό Κόμμα στό «1984», θέμα τό ὁποῖο συζητήσες στό κείμενό σου. Γιατί μπορεί νά εἶναι τρομακτικό νά εἰσάγεται ἕνα νέο λεξιλόγιο;

Τζέιμς Κόναντ: Ὁ Ρόρτυ θεωρεῖ ὅτι, ὡς ζήτημα ἀρχῆς, εἶναι πάντοτε καλό νά ἔχουμε ἕνα νέο λεξιλόγιο γιατί αὐτό μᾶς παρέχει νέες ἐναλλακτικές δυνατότητες νά βλέπουμε τόν κόσμο. Ὅμως, τό κατά πόσον τά λεξιλόγια εἶναι καλά ἢ κακά ἐξαρτᾶται ἀπό τό τί μᾶς ἐπιτρέπουν νά κάνουμε, ἀπό τό τί καθιστοῦν δυνατό. Ἄν αὐτή δέν εἶναι μιᾶ πραγματική θέση δέν ξέρω τί μπορεῖ νά εἶναι. Ἡ φοβία τοῦ Ρόρτυ γιά τή μεταφυσική καί τή γνωσιολογία τόν κάνει νά μήν βλέπει οὔτε τόν πραγματισμό πού θά ἔπρεπε νά τόν ἀπασχολεῖ. Αὐτό πού νομίζω ὅτι συμβαίνει εἶναι ὅτι χάρις στή δουλειά κάποιων σημαντικῶν διανοητῶν, ὅπως ὁ Τόμας Κούν, ὁ ὁποῖος ἀσκήσε μεγάλη ἐπίδραση στόν Ρόρτυ, ὑπάρχει ἡ τάση νά ἐστιάζουμε στίς ἐπαναστατικές στιγμές τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης καί νά διαπιστώνουμε ἐκεῖ ὅτι ὀρισμένες καινοτομίες συμβαδίζουν μέ ριζική ἀλλαγὴ τοῦ λεξιλογίου. Πράγματι, ὀρισμένες καινοτομίες συμβαδίζουν μέ ριζική ἀλλαγὴ τοῦ λεξιλογίου. Πράγματι, ὀρισμένες ἀλλαγές στόν πνευματικό χῶρο εἶναι δυνατές μόνο ἂν συντελεστεῖ καί ἀλλαγὴ στόν τρόπο πού μιλάμε. Ὡστόσο, αὐτό πού γίνεται στή συνέχεια εἶναι νά θεωρεῖται ὅτι οἱ ἀλλαγές αὐτές δέν ἔχουν καθόλου κόστος. Ὁ Ρόρτυ θέλει νά μᾶς δώσει ν' ἀρχίσουμε νά μιλάμε μέ νέους τρόπους αὐτῆ τῆ στιγμῆ, χωρίς τά ἑκατὸ χρόνια ἰδρώτα πού μεσολάβησαν γιά νά γίνει ἡ ἐπανάσταση στήν ἱστορία τῆς χημείας μέ τόν Λαδουαζιέ, ἢ στήν ἱστορία τῆς φυσικῆς ὥστε νά ἐγκαταλειφθεῖ τό παλιό λεξιλόγιο καί νά υιοθετηθεῖ ἕνα νέο τό ὁποῖο, κι αὐτό εἶναι σημαντικό, διατηροῦσε πολλά ἀπό τά παλιά τά ὁποῖα εἶχαν θεωρηθεῖ ὅτι εἶχαν ἀξία. Μάλιστα ἀναγνωρίζουμε αὐτό πού πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε καί τό λόγο γιά τόν ὁποῖο πρέπει νά τό ἐγκαταλείψουμε μόνο ὑπό τό φῶς τοῦ παλιοῦ λεξιλογίου. Δέν ἔχει κανένα νόημα νά ποῦμε ξεφηνικά, ἄς ἐγκαταλείψουμε τόν παλιό τρόπο ὁμιλίας. Δέν ἀρχίζουμε νά μιλάμε μέ ὄρους νευτώνειας φυσικῆς πρὶν ἔχουμε τήν νευτώνεια φυσική. Ὁ Ρόρτυ παίρνει τήν ἰδέα τῆς ἀντικατάστασης τοῦ λεξιλογίου ἀπό τόν Κούν, τήν χρησιμοποιεῖ γιά νά λύσει φιλοσοφικά προβλήματα καί τήν ἐφαρμόζει σέ ἱστορικό κενό. Ἡ εἰρωνεία εἶναι ὅτι ὁ Ρόρτυ θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ἱστορικιστὴ ἐνῶ ὁ ἱστορισμός του εἶναι πολύ νεωρόμοδος. Αὐτό πού θέλει νά κάνει ὁ Ρόρτυ εἶναι νομίζω τό ἑξῆς: λέει, ποιά θέματα μᾶς δημιουργοῦν πρόβλημα στή φιλοσοφία; Ἡ ἀλήθεια, ἡ πραγματικότητα, τί εἶναι ἕνα γεγονός, ἡ ἔννοια τῆς ἀναπαράστασης; Ἄς πάψουμε νά μιλάμε γι' αὐτά! Ἄς ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τό λεξιλόγιο τῆς ἀναπαράστασης, τοῦ γεγονότος, τῆς ἀλήθειας τῆς πραγματικότητος καί τότε τά προβλήματα θά ἐξαφανιστοῦν ὅπως ἐξαφανίστηκαν τά προβλήματα πού συνδέονταν μέ τήν ἔννοια τοῦ φλογιστοῦ στή χημεία. Ὁ Ρόρτυ νομίζει ὅτι αὐτό τό λεξιλόγιο ὑπάρχει γιά νά μᾶς δημιουργεῖ προβλήματα. Ὅμως ἡ γλώσσα ἀναπτύσσεται χιλιάδες χρόνια γιά νά ἀνταποκριθεῖ

στούς σκοπούς πού θέτουμε. Καί θά ἦταν καταστροφικὴ ἡ ἰσχὺς πού θά εἶχαν οἱ φιλόσοφοι ἂν τοὺς ἐπιτρέπαμε νά ὀρίζουν ποιές λέξεις πρέπει νά χρησιμοποιοῦμε καί ποιές νά ἀπορρίπτουμε γιατί αὐτές μᾶς δημιουργοῦν προβλήματα φιλοσοφικά. Θά μᾶς στεροῦσαν τήν δυνατότητα νά ποῦμε πράγματα πού θεωροῦμε σημαντικά μόνο καί μόνο ἐπειδὴ αὐτοὶ ὅταν στοχάζονται φιλοσοφικά γι' αὐτές τίς ἔννοιες δέν μποροῦν νά σχηματίσουν μιᾶ σαφῆ εἰκόνα γιά τό τί περιλαμβάνει ἡ χρῆση αὐτῶν τῶν ἔννοιῶν.

Ὁ Ὁργουελ, γιά νά ἐπανέλθω στό κείμενό μου, θέλει νά χρησιμοποιεῖ όλες ἐκεῖνες τίς λέξεις πού ὁ Ρόρτυ ἔχει μαρκάρει πρὸς ἀπάλειψη στή φιλοσοφική του οὐτοπία. Ὁ Ὁργουελ ἐπιμένει σ' αὐτές τίς λέξεις γιατί θεωρεῖ ὅτι τοῦ εἶναι ἀπαραίτητες γιά νά ἐκφράσει αὐτό πού εἶναι πολιτικά σημαντικό καί κατά εἰρωνικό τρόπο εἶναι σημαντικό καί γιά τόν Ρόρτυ. Στήν εἰκόνα τῆς δυστοπίας (κατ' ἀντιδιαστολὴ πρὸς τήν εὐτοπία, οὐτοπία) πού σχηματίζει ὁ Ὁργουελ μέ τά νοητικά πειράματα τῆς Newspeak στό «1984», τό κόμμα ἐπιχειρεῖ διαρκῶς νά ἐλέγξει τό λεξιλόγιο. Καί τό χαρακτηριστικό τῶν λεξικῶν πού διαρκῶς εἰσάγει εἶναι ὅτι αὐτά εἶναι ὄλο καί μικρότερα. Οἱ ἔννοιες περιορίζονται συνεχῶς καί εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι αὐτό τό ὀλοκληρωτικό καθεστῶς ἀπαλείφει αὐτές ἀκριβῶς τίς λέξεις πού θέλει νά ἀποφύγει ὁ Ρόρτυ ἐπειδὴ ἀκριβῶς προκαλοῦν φιλοσοφική σύγχυση. Αὐτό πού μπορεῖς νά σκεφθεῖς ἐξαρτᾶται ἀπό αὐτό πού μπορεῖς νά πεῖς καί αὐτό πού μπορεῖς νά πεῖς ἀπό τίς ἔννοιες πού ἔχεις καί τίς λέξεις.

Μποροῦμε νά συνδέσουμε τώρα τήν ἐρώτησή σου μέ ἐκεῖνη τοῦ Μπαλτά προηγουμένης. Τί εἶναι ἐλευθερία; Νά κάνεις ὅ,τι θέλεις; Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον στοιχεῖο τῆς κοινωνίας πού περιγράφει ὁ Ὁργουελ εἶναι ὅτι σ' αὐτὴν δέν ὑπάρχουν νόμοι. Τίποτε δέν ἀπαγορεύεται καί μπορεῖς νά κάνεις ὅ,τι θέλεις. Τό ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι δέν χρειάζονται νόμοι. Ὅλοι πλὴν τοῦ Οὐίνστον κάνουν αὐτό πού ἐντέλλονται νά κάνουν διότι ἡ σκέψη τους ἐλέγχεται. Ἡ ἀντίληψη τοῦ Ὁργουελ γιά τήν ἐλευθερία εἶναι διαμετρικὰ ἀντίθετη μέ αὐτὴ τοῦ Ρόρτυ. Εἶναι ἐλεύθερος κανεὶς ἂν μπορεῖ νά σχηματίσει τὴ σκέψη ὅτι ὑπάρχει κάτι πού ἀξίζει νά κάνει, πού θέλει νά κάνει, κάτι πού προϋποθέτει τρομακτικά μέσα, θεσμικά, πολιτικά, γνωσιολογικά, γλωσσικά. Ἡ διαφορὰ τοῦ Οὐίνστον ἀπὸ τοὺς ἄλλους δέν εἶναι ὅτι αὐτὸς εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο ἐλεύθερος, ἀλλὰ ὅτι αἰσθάνεται ὅτι δέν εἶναι ἐλεύθερος. Ὁ Ρόρτυ πιστεύει ὅτι αὐτό εἶναι ζήτημα διάθεσης. Ὅτι ἡ προδιάθεση τοῦ Οὐίνστον δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά αἰσθανθεῖ ἀλληλεγγύη μέ τοὺς ἄλλους. Ἄλλὰ τό τί διάθεση ἔχεις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τί διάθεση μπορεῖς νά ἔχεις. Καί ὁ Οὐίνστον μπορεῖ νά ἔχει σκέψεις καί ἐπιθυμίες, ἔχει τὴ θετικὴ ἰκανότητα νά ἀσκει τήν ἐλευθερία του καί ἄρα νά μπορεῖ νά δεῖ ὅτι ὑπάρχουν πράγματα πού τοῦ ἀπαγορεύονται. Ἐνα κράτος πού ἐπεκτείνει διαρκῶς τίς ἀρνητικὲς ἐλευθερίες χωρὶς νά δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις ὥστε νά μπορεῖ κανεὶς θετικά νά σκεφθεῖ καί νά μιλήσει δέν ἐκχωρεῖ στήν πραγματικότητα περισσότερη ἐλευθερία ἀλλὰ λιγότερη. Πές στό σκύλο σου: «Λοιπὸν ἄλλαξα τοὺς κανόνες, ἀπὸ δῶ καί στό ἑξῆς μπορεῖς νά κάνεις ὅ,τι θέλεις». Ὁ σκύλος σου θά κάνει αὐτό πού ἔκανε καί χθές. Ἀνακοινώνοντας τήν ἐλευθερία τοῦ σκύλου σου δέν ἐπεκτείνεις τό χῶρο τῆς ἐλευθερίας του. Ἐν τέλει, ὁ ὀλοκληρωτισμός ἑνός καθεστώτος δέν κρίνεται ἀπὸ τό εἶδος τῶν νόμων πού ἔχει, ἂν δηλαδὴ ἐπιβάλλουν ἀκράτους καί ἀπροκαλύπτους πολιτικούς περιορισμούς, ἀλλὰ ἀπὸ τό κατά πό-

σον ἡ δομὴ τῆς ἴδιας τῆς κοινωνίας ἐπιτρέπει νὰ ἀναπτυχθεῖ κανεὶς ὡς ἄνθρωπος πού ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἔχει σκέψεις, ἐπιθυμίες νὰ κάνει αὐτὸ πού θεωρεῖ σημαντικό ἢ εἶναι σημαντικό.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Θὰ ἔλεγα ὅτι μποροῦμε ἴσως νὰ διαβάσουμε τὸ «1984» ὡς μίᾳ ἀπόδειξη, διὰ τῆς εἰς ἀτοπον ἀπαγωγῆς, τῆς δυνατότητας νὰ ἔχουμε τὸν πλήρη ὀλοκληρωτισμό. Αὐτοὶ πού ἐλέγχουν τὸ κόμμα γιὰ νὰ θέλουν, π.χ., νὰ ἀλλάξουν τὴν ἱστορία, τὴν γνωρίζουν καί, ἄρα, ὑπόκεινται στὶς δεσμεύσεις τῆς ἀλήθειας, τῶν γεγονότων, τῆς πραγματικότητας. Ἔτσι ὁ πλήρης ὀλοκληρωτισμός δὲν φαίνεται νὰ εἶναι κἀν νοητός. Ἐνῶ τὸ «1984» σοῦ δημιουργεῖ πράγματι αὐτὴ τὴν κατάθλιψη ὅταν τὸ διαβάξεις, ἐν τούτοις, δὲν θὰ ἔλεγα ὅτι εἶναι ἓνα πεσιμιστικὸ μυθιστόρημα.

Τζέιμς Κόναντ: Ὅταν οἱ ἄνθρωποι μιλοῦν σήμερα γιὰ ὀλοκληρωτισμὸ ἀναφέρονται κατὰ κύριο λόγο στὰ πιὸ προφανή, τὰ δημόσια παρατηρήσιμα χαρακτηριστικὰ μιᾶς κυβέρνησης. Ἄν ἔχει μυστικὴ ἀστυνομία, ἂν προβαίνει σὲ εἰδικὸν τύπου ἀνακρίσεις, τί εἶδους νομικὸ καθεστῶς ἰσχύει, ἂν διαλύει συγκεντρώσεις κλπ. Ὅταν ὁ Ὅργουελ δίνει τὸν δικὸ του ὄρισμό τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ δὲν ἀναφέρει τίποτε ἀπὸ αὐτὰ. Λέει μάλιστα χαρακτηριστικὰ ὅτι τὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης ἢ ἡ μυστικὴ ἀστυνομία εἶναι τελείως δευτερεύοντα. Ὅχι ὅτι δὲν τὰ θρῖσκει κανεὶς στὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα ἀλλὰ ὅτι εἶναι ἀπλῶς τὰ συμπτώματα. Ὁ κόσμος πού διαβάσει τὸ βιβλίο φαίνεται νὰ τὰ παραβλέπει ὅλα αὐτὰ καὶ πολλοὶ σκέφτονται ὅτι ἀναφέρεται στὴ σταλινικὴ Ρωσία μὲ τὸ κόμμα, τὴ μυστικὴ ἀστυνομία κλπ. καὶ ὅτι δὲν ἔχει καμία ἀπολύτως σχέση μὲ χώρες ὅπως οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες καὶ ἡ Βρετανία. Ξεχνοῦν ὁμῶς ὅτι διαδραματίζεται στὴ Βρετανία, ὅτι ἀναφέρεται καὶ παρῶδεῖ στοιχεῖα τόσο τῆς ἀγγλικῆς ἀριστερᾶς ὅσο καὶ τῆς ἀγγλικῆς δεξιᾶς. Ὁ Ὅργουελ ἤθελε νὰ ἀποκαλύψει τάσεις πού εἶναι ἐγγενεῖς τόσο στὴν Ἀνατολὴ ὅσο καὶ στὴ Δύση, στὴν ἀριστερὰ καὶ στὴ δεξιὰ, στὶς καπιταλιστικὲς καὶ κομμουνιστικὲς χώρες. Γιὰ τὸν Ὅργουελ, γιὰ νὰ χαρακτηρίζεται ἓνα σενάριο ὀλοκληρωτικὸ, πρέπει νὰ ἱκανοποιούνται τρεῖς συνθήκες: Πρῶτον, αὐτὸ πού πιστεύεις ὅτι εἶναι ἀληθές γιὰ τὸ Χ νὰ εἶναι συνάρτηση τοῦ τί πιστεύουν ὅτι πρέπει νὰ πιστεύεις γιὰ τὸ Χ τὰ μέλη τῆς ομάδας στὴν ὁποία ἀνήκεις. Νὰ διαμορφώσουμε δηλαδή τὶς πεποιθήσεις μας σύμφωνα μὲ αὐτὸ πού πιστεύουν τὰ μέλη τῆς ομάδας μας. Δεύτερον, ἡ διαμόρφωση τῶν πεποιθήσεων νὰ καθοδηγεῖται ὄχι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ἀλλὰ ἀπὸ τί μπορεῖ νὰ ἀξιοποιηθεῖ. Τρίτον, νὰ μὴν ὑπάρχει κανένα μέτρο ἀξιολόγησης πέραν τοῦ τί λέει ἡ κοινότητα γιὰ τὸ κατὰ πόσον εἶναι οἱ πεποιθήσεις μας δικαιολογημένες. Ὅπως θὰ προσέξατε αὐτές οἱ συνθήκες δὲν ἔχουν κατ' ἀνάγκη σχέση μὲ τὴν κυβέρνησις. Ὁ Ὅργουελ πίστευε ὅτι ὀρισμένες δημοσιογραφικὲς πρακτικὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, π.χ., εἶναι ἐξαιρετικὰ ὀλοκληρωτικὲς γιατί ὑποβάλλουν πεποιθήσεις στὸ ἀναγνωστικὸ τους κοινὸ ἐπὶ τῆς βάσει τῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων τους. Ἀκόμα κι ἓνας γάμος μπορεῖ νὰ ἔχει τέτοια χαρακτηριστικὰ. Θυμηθεῖτε τὸ φιλμ μὲ τὴν Ἰνγκριντ Μπέργμαν καὶ τὸν Σάρλ Μπουαγιέ. Ὁ σύζυγος ἐλέγχει τί θυμᾶται ἡ γυναίκα του, τί βλέπει, τῆς λέει τί σχέσεις ἀναπτύσσονται, ἂν ἐκλεψε ἢ ὄχι, ἐλέγχει τὸ μυαλό τῆς. Γιὰ νὰ ἐπιστρέψω στὴν ἐρώτησι τοῦ Μπαλτᾶ, πιστεύω ὅτι ὁ ὀλοκληρωτισμός ὅπως τὸν ὄρισαν εἶναι ἀναγκαστικὰ πάντα ζήτημα βαθμοῦ. Ὅχι μόνο ὡς πρὸς

τὸν βαθμὸ πού ἱκανοποιοῦνται οἱ προηγούμενες συνθήκες ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ εὖρος τῶν πεποιθήσεων πού ἐλέγχονται. Ἐλέγχονται ὅλες ἢ ὀρισμένες; Πάντως, ἂν καὶ εἶναι ζήτημα βαθμοῦ, ὑπάρχουν ὅρια, ὅπως παρατήρησε ὁ Ἀριστείδης. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ὀλοκληρωτικὸς ὀλοκληρωτισμός διότι ὅταν προσεγγίζεις τὸν ἀπόλυτο βαθμὸ ὀλοκληρωτισμοῦ ἔχεις ταυτόχρονα ὑπονομεῦσει τὶς συνθήκες γιὰ τὴ δυνατὸτητα νὰ διαμορφώνονται πεποιθήσεις. Ἡ συνθήκη γιὰ τὴ διαμόρφωση πεποιθήσεων καὶ τὴ χρῆσις ἐννοιῶν εἶναι νὰ μπορεῖς νὰ τὶς χρησιμοποιεῖς μόνος σου. Τὸ μέτρο γιὰ τὸ κατὰ πόσον ἓνα παιδί ἔχει καταλάβει μίᾳ λέξι δὲν εἶναι νὰ δείξει ἓνα ἀντικείμενο καὶ νὰ ἐπαναλάβει μετὰ ἀπὸ σένα τὴ λέξι ἀλλὰ τὸ ἂν μπορεῖ σὲ ἐντελῶς νέες περιστάσεις νὰ χρησιμοποιήσει τὴ λέξι σωστά. Ἡ αὐτόνομη χρῆσις ἀνήκει στὴν οὐσία θὰ λέγαμε τοῦ τί εἶναι κατανόηση.

Θὰ ἤθελα νὰ συνδέσω αὐτὰ πού εἶπα μὲ τὴ θέση τοῦ Ρόρτυ. Ὁ Ρόρτυ καὶ οἱ περισσότεροὶ μεταμοντέρνοι λένε ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀπαλλαγῶμε ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον δηλαδή γιὰ τὸ ποῖα εἶναι ἡ σχέση τῶν πεποιθήσεών μας μὲ τὰ πράγματα, καὶ ὅτι αὐτὸ πού ἔχει σημασία εἶναι ἡ ἀλληλεγγύη μὲ τὴν κοινότητα, δηλαδή ἡ συμφωνία τῶν πεποιθήσεών μας μὲ αὐτές τῆς κοινότητας. Πιστεύω ὅτι τὸ «1984» δείχνει διὰ τῆς εἰς ἀτοπον ἀπαγωγῆς ὄχι μόνο ὅτι αὐτὴ ἡ πιθανότητα, νὰ εἶναι δηλαδή ἡ ἀλληλεγγύη μὲ τὴν κοινότητα τὸ μόνο κριτήριον ἐλέγχου τῶν πεποιθήσεών μας, εἶναι ἀντιφατικὴ, ἀλλὰ, ἐπὶ πλεόν, ὅτι εἶναι τὸ ἐγγύτερον πρὸς τὴν Ρορτυανὴ οὐτοπία, στὴν ὁποία ἡ ἐννοια τῆς ἀντικειμενικότητας ἀντικαθίσταται πλήρως ἀπὸ αὐτὴ τῆς ἀλληλεγγύης. Τελικὰ τὸ νοητικὸ πείραμα τοῦ Ὅργουελ δείχνει ὅτι αὐτὸ στὸ ὁποῖο ὀδηγοῦμαστε μὲ τὴν ἐννοια τῆς ἀλληλεγγύης ἀντὶ τῆς ἀλήθειας εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀπὸ αὐτὸ πού ὁ Ρόρτυ ὀραματίζεται. Σίγουρα, φιλοσοφικὰ ἡ ἐννοια τῆς ἀλήθειας βαρύνεται μὲ μίᾳ ὀλόκληρη μεταφυσικῇ. Ἡ ἀνάγκη νὰ διασαφηνίσουμε τὴν ἐννοια τῆς ἀλήθειας ὁμῶς δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς κάνει νὰ πετάξουμε μαζί μὲ τὰ νερά καὶ τὸ μωρὸ.

Βάσω Κιντῆ: Στὸ κείμενό σου ἐπίσης ὑποστήριξες ὅτι ἡ διαμόρφωση πεποιθήσεων, ἡ κατανόηση, ἡ ἐλευθερία προϋποθέτουν μίᾳ κοινότητα.

Τζέιμς Κόναντ: Πράγματι, γιὰ νὰ μπορεῖς νὰ σκεφθεῖς πρέπει νὰ ἔχεις ἐννοιες. Καὶ γιὰ νὰ ἔχεις ἐννοιες πρέπει νὰ μπορεῖς νὰ διακρίνεις μεταξὺ ὀρθῆς καὶ ἐσφαλμένης χρήσις τους. Καὶ γιὰ νὰ μπορεῖς νὰ διακρίνεις πρέπει κάπως νὰ ξεκινήσεις στὸ παιχνίδι τῆς χρήσις ἐννοιῶν, κάποιος πρέπει νὰ σέ μῆσει στὰ κριτήρια ὀρθοῦ καὶ λάθους. Αὐτὸ ἀκριβῶς γίνεται ὅταν εἴμαστε παιδιά καὶ διδασκόμαστε τὴ χρῆσις τῆς γλώσσας ἐντὸς μιᾶς κοινότητας.

Βάσω Κιντῆ: Διατύπωσα αὐτὴ τὴν ἐρώτησι γιὰ νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι ἡ ἐλευθερία, ἡ κατανόηση, κλπ. δὲν εἶναι χαρακτηριστικὰ πού μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ κάποια φύση ἢ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου πού μπορεῖ νὰ εἶναι βιολογικὴ ἢ ἄλλη. Ὅτι ἀποδίδονται καὶ καθίστανται δυνατὰ πάντοτε ἐντὸς μιᾶς κοινότητας. Θὰ ἤθελες νὰ σχολιάσεις αὐτὸ τὸ θέμα;

Τζέιμς Κόναντ: Ἄς δοῦμε τί σημαίνει ἄνθρωπος. Ὑπάρχει ἓνας βιολογικὸς ἢ ἐπιστημονικὸς ὄρισμός τοῦ ἀνθρώπου μὲ

τόν ὁποῖο ἐπιχειρεῖς νά ταυτοποιήσεις ἕναν τύπο ζωῆς. Εἶναι ἕνας τύπος ζωῆς πού, ἄς πούμε, κατάγεται ἀπό τούς πιθήκους, εἶναι δίποδο, σπονδυλωτό, κλπ. Αὐτή εἶναι μιά καθαρά βιολογική ἐκδοχή τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ταξινομεῖται μέ τόν τρόπο πού ταξινομεῖται ὁποιοδήποτε ἄλλο βιολογικό ὄν. Πρόκειται γιά ἕναν ἀπολύτως ἀποδεκτό τρόπο ὀρισμοῦ τοῦ τί σημαίνει ἄνθρωπος, ἀλλά αὐτός δέν θά πρέπει νά συγγέεται μέ τίς ἄλλες σημασίες πού ἔχει ὁ ὀρος. Ὁ Ἀριστοτέλης λέει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικό ζῶο. Χρησιμοποιώντας τόν ὀρο «λογικό» ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ μιά ἄλλου τύπου ταξινόμηση πού δέν ἔχει σχέση μέ τή βιολογία. Πρόκειται γιά ὄν πού ἔχει κάποιες ἱκανότητες. Κι αὐτές εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου μέ τίς προηγούμενες, π.χ., νά κατασκευάζει μιά ὀρισμένου τύπου κοινωνία, νά εἶναι ἐλεύθερος, νά δρᾷ μέ βάση τήν ἀξιοπρέπεια τῶν ἄλλων, νά διαμορφώνει πεποιθήσεις, νά ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἀλήθεια, νά διακρίνει τό καλό ἀπό τό κακό. Ὅλες αὐτές οἱ περιγραφές εἶναι ὄψεις τοῦ ἴδιου συνόλου ἱκανοτήτων. Αὐτή ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι βιολογική ἔννοια. Μπορεῖ κάτι νά ὀρίζεται ὡς ἄνθρωπος μέ τόν πρῶτο ὀρισμό καί νά μήν εἶναι ἄνθρωπος μέ τόν δεύτερο. Καί μπορούμε νά φανταστοῦμε σέ ἕνα σενάριο ἐπιστημονικῆς φαντασίας ὅτι εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχουν ὄντα πού εἶναι ἄνθρωποι μέ τόν δεύτερο ὀρισμό καί ὄχι μέ τόν πρῶτο. Ὁ Ρόρτυ καί ἄλλοι προσποιούνται ὅτι καταλαβαίνουν μόνο τήν πρώτη ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, τή βιολογική, καί νομίζουν ὅτι τά ὑπόλοιπα εἶναι μόνο προαιρετικά χαρακτηριστικά τοῦ βιολογικοῦ ἀνθρώπου. Ἐγώ πιστεύω ὅτι αὐτά τά πράγματα δέν μπορούν νά ἀπομονωθοῦν οὔτε κἀν ἐννοιολογικά. Εἶναι ὄψεις τῆς ἴδιας ἐνότητας. Αὐτό πού ἐννοοῦμε μέ τόν ὀρο «ἄνθρωπος» ἐδῶ καί 2500 χρόνια εἶναι αὐτό τό σύνολο τῶν ἱκανοτήτων, δυνατοτήτων καί ἀρετῶν καί ὄχι ἕνα ὀρισμένο ζῶο. Προσθέτοντας τή λέξη λογικό στή λέξη ζῶο ἐπιλέγουμε μιά ταξινόμια πού δέν ἔχει σχέση μέ τίς ταξινομίες τῶν ζῶων. Εἶναι μιά ταξινόμια πού μᾶς λέει ὅτι αὐτό τό ζῶο εἶναι τελείως διαφορετικό ἀπό τά ἄλλα ζῶα κατὰ τό ὅτι θρίσκειαι στό χῶρο τῶν πεπονηθέντων, τῶν αἰτιολογήσεων, τῆς πολιτικῆς. Ὁ Οὐίνστον περιγράφεται στό βιβλίο τοῦ Ὁργουελ ὡς αὐτός πού προσπαθεῖ νά διασώσει αὐτό πού τόν κάνει ἄνθρωπο, νά κρατήσῃ ζωντανή τήν ἀνθρώπινη παράδοση, εἶναι ὁ τελευταῖος ἐκπρόσωπος τῆς ἀνθρώπινης κληρονομιάς. Μάλιστα ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου δέν ἦταν ἀρχικά «1984», αὐτός δόθηκε ἀπό τόν ἐκδότη τοῦ Ὁργουελ. Ὁ τίτλος ἦταν «Ὁ τελευταῖος ἄνθρωπος στή γῆ». Ὡς ἄνθρωπος ἐδῶ νοεῖται ὄλο τό σύμπλεγμα πού συζητήσαμε: ἐλευθερία, κοινότητα, ἀλήθεια. Αὐτά εἶναι πού χάνονται καί αὐτά εἶναι πού ὁ Οὐίνστον ὡς τελευταῖος ἄνθρωπος ἐκπροσωπεῖ. Σήμερα στή φιλοσοφία ὑπάρχει μιά σύγχυση τῆς ὁποίας θύμα εἶναι καί ὁ Ρόρτυ καί ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἴτε στήν περίπτωση πού ἀναφερόμαστε στίς ἀνθρώπινες ἀξίες εἴτε στά ἀνθρώπινα δικαιώματα. Χρησιμοποιοῦμε τόν ὀρο ἀνθρώπινος ἀλλά εἶναι τελείως ἀσαφές ἡ ταξινόμια τήν ὁποία χρησιμοποιοῦμε. Βρισκόμαστε στό χῶρο τῆς βιολογίας; Κι ἂν δέν εἴμαστε στό χῶρο τῆς βιολογίας, ποιόν εἰδικό θά συμβουλευθοῦμε, τόν φιλόσοφο, τόν φιλόσοφο τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας, τῆς ἠθικῆς;

Βάσω Κιντή: Ὅταν ἀναφερόμαστε στά ἀνθρώπινα δικαιώματα εἶναι περιέργο νά ἀποδίδουμε δικαιώματα σέ βιολογικά ὄντα ὅταν ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ δικαιώματος προϋποθέτει θε-

σμούς ἐντός μιᾶς κοινότητας μέ ὄλα ὅσα εἴπαμε παραπάνω.

Τζέιμς Κόναντ: Ἡ λέξη ἀνθρώπινα στόν ὀρο «ἀνθρώπινα δικαιώματα» δέν θά πρέπει νά νοεῖται βιολογικά ἀλλά μάλλον μέ τόν τρόπο πού περιγράψαμε προηγουμένως, μέ τόν τρόπο πού λέγαμε τοῦ Ὁργουελ. Στήν ἐπιθυμία μας ὁμως νά μετατρέψουμε τά δύσκολα φιλοσοφικά ἐρωτήματα σέ πρακτικά, ἐπιστημονικά προβλήματα, τά ὁποῖα μπορούν νά χειριστοῦν οἱ εἰδικοί, γλιστρᾶμε ἀπό τήν πλούσια καί σύνθετη ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου πού περιέγραψα καί ἡ ὁποία συνιστᾷ τό βαθύτερο νόημα τῆς, σέ κάτι ἄπτό. Ὁμως ἔτσι ἀλλάζουμε τό νόημα καί διατυπώνουμε ἕνα τελείως συγκεχυμένο καί ἀσαφές ἐρώτημα. Μετά προσπαθοῦμε νά καταλάβουμε, π.χ., σέ ποιό βιολογικό στάδιο, ἕνα βιολογικό ὄν, τό ἐμβρυο, γίνεται ἄνθρωπος! Μά ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου σ' αὐτό τό ἐρώτημα δέν εἶναι βιολογική. Χρησιμοποιοῦμε ἀπολύτως ἀποδεκτές βιολογικές ἔννοιες γιά νά λύσουμε ἕνα πρόβλημα τό ὁποῖο δέν εἶναι βιολογικό!

Ἀριστείδης Μπαλτάς: Ἡ τελευταία ἐρώτηση εἶναι ἡ ἐξῆς: Πῶς βλέπετε τή φιλοσοφία δεδομένης μάλιστα αὐτῆς τῆς ἀντιθέσεως ἡ τοῦ χάσματος πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἀγγλοσαξωνική ἡ ἀναλυτική φιλοσοφία καί στή λεγόμενη ἠπειρωτική παράδοση; Καί ρωτῶ ἔσένα ἐπειδή στόν ἕνα ἡ στόν ἄλλο βαθμό μετέχεις τῆς παιδείας ἀμφοτέρων.

Τζέιμς Κόναντ: Ἡ ἀναλυτική φιλοσοφία περιγράφεται σήμερα ὡς στείρα καί ἄγονη, ἀποσυνδεδεμένη ἀπό τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καί κυρίως ἀπό τήν πολιτική, ἠθική καί κοινωνική σφαῖρα τῆς ζωῆς. Ἐπικρίνεται γιὰτί ἀσχολεῖται μέ ὄλο καί πιό τεχνικά θέματα κάνοντας ὄλο καί πιό λεπτές διακρίσεις πού ἐνδιαφέρουν ὄλο καί πιό περιορισμένο ἀριθμό ἀνθρώπων. Ὁ Ρόρτυ, πού κάνει αὐτοῦ τοῦ εἴδους τήν κριτική, θεωρεῖ αὐτή τήν κατάσταση ὡς φυσική, ἀναγκαία καί ἀναπότρεπτη ἐξέλιξη αὐτοῦ πού εἰσηγήθησαν ὁ Πλάτων καί ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐγώ συμφερίζομαι τήν κριτική τοῦ Ρόρτυ γιά τό γεγονός ὅτι ἡ ἀναλυτική παράδοση ἔχει χάσει σημεῖρα τήν ἐπαφή μέ αὐτά πού μᾶς φέρνουν στή φιλοσοφία. Διαφωνῶ ὡστόσο μέ τό συμπέρασμα πού ἀντλεῖ ἀπό αὐτή τήν κριτική. Ὁ Ρόρτυ θέλει νά πετάξῃ τό φιλοσοφικό μωρό μαζί μέ τά δρώμικα ἀπόνερα τῆς φιλοσοφίας. Γι' αὐτό ἄλλωστε προβάλλει φιλοσόφους τῆς ἠπειρωτικῆς παράδοσης ὅπως τόν Χάιντεγκερ, τόν Φουκώ, τόν Ντερριντά, τούς ὁποῖους διαβάζει ὡς ἀντι-φιλοσόφους πού κηρύττουν τό τέλος τῆς φιλοσοφίας. Ἐμένα ὁμως μέ ἐνδιαφέρει νά σώσω τό μωρό.

Ὁ ἀναλυτικός φιλόσοφος ὅταν ἐρχεται στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη, στό Παρίσι, στό Βερολίνο, στήν Ἀθήνα, μπορεῖ νά ἀναπτύξει τίς ἀπόψεις του γιά συγκεκριμένα ζητήματα τῆς περιοχῆς μέ τήν ὁποία ἀσχολεῖται, νά ὑποστηρίξει π.χ. τί εἶναι λάθος στήν ἰδέα ὅτι οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές μπορούν νά σκεφθοῦν, κάνοντας λεπτές διακρίσεις, βλέποντας τίς ἀποχρώσεις καί τίς διαφορές. Κι ἂν ἡ συζήτηση πάει σέ κάτι ἄλλο, σέ μιά ταινία ἡ στόν πόλεμο στή Σερβία καί τήν πολιτική τῆς Ἀμερικῆς, τή διαφορά ἀνάμεσα στό νά εἶναι κανείς Ἀμερικανός ἡ Ἕλληνας, ξαφνικά δέν μπορεῖς νά ἀναγνωρίσεις στή συζήτηση τόν σύνθετο καί λεπτό στοχασμό πού ἦταν τόσο ἐντυπωσιακός στή φιλοσοφική κουβέντα. Ἡ ἐκπαίδευση στή φιλοσοφία δέν φαίνεται νά ἐξοπλίζει τόν ἀναλυτικό φιλόσο-

φομέ τὰ ἐργαλεῖα ἐκεῖνα πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά νά σκεφθεῖ ὁ,τιδήποτε διαφοροτικό ἀπό τὰ τεχνικά θέματα ἑνός στενοῦ πεδίου. Ἡ ἱκανότητα στοχασμοῦ φαίνεται νά περιορίζεται μόνο στά καθιερωμένα θέματα. Καί ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοια δέν μοιάζουν μέ φιλοσόφους. Αὐτή ἡ εἰκόνα ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ αὐτό πού ἔχουμε στήν ἠπειρωτική παράδοση. Τό ἀκραιό παράδειγμα ὑποθέτω εἶναι ὁ Γάλλος διανοούμενος. Μπορεῖς νά τόν ἐρωτήσεις ὁ,τιδήποτε, γιά ἑλληνική ἀρχαιολογία, ἐξωτερική πολιτική, σινεμά καί, ὄχι μόνο ἔχει κάτι νά πεῖ, ἀλλά φαίνεται νά ἔχει κάτι φιλοσοφικό νά πεῖ. "Ὅχι μόνο αἰσθάνεται ὅτι ἔχει ὑποχρέωση νά ἔχει ἀποψη γιά τό θέμα ἀλλά αἰσθάνεται ὅτι πρέπει νά διαπρέπει σ' αὐτό ὅσο διαπρέπει ὅταν ἐκφράζεται γιά τόν Χέγκελ, τόν Χοῦσερλ ἢ τόν Κάντ. Ἡ δεξιό-τεχνία τους ἢ αὐτό πού ἐκλαμβάνεται ὡς δεξιότεχνία καλύπτει ὅλα τὰ θέματα. Οἱ ἀναλυτικοί φιλόσοφοι φαίνονται στούς Εὐρωπαίους πολύ περιορισμένοι, φιλοσοφικά ἀκαλλιέργητοι εἰδικοί, ἐνώ οἱ ἠπειρωτικοί φιλόσοφοι στούς Ἀγγλοαμερικανούς μοιάζουν τσαρλατάνοι. Ἡ δυσαρέσκεια τῆς μᾶς πλευρᾶς γιά τήν ἄλλη διατηρεῖ καί ἐνισχύει τήν ἄλλη. Αὐτό πού λείπει σήμερα ἀπό τήν ἀγγλοαμερικανική παράδοση εἶναι ὁ διανοούμενος τοῦ δημόσιου χώρου. Τό τελευταῖο λαμπρό παράδειγμα τέτοιου στοχαστή στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες ἦταν ὁ Τζών Ντιούι, ὁ πραγματιστής φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ἦταν καθηγητής στό Πανεπιστήμιο ἀλλά καί δημόσιο πρόσωπο μέ ἀπόψεις γιά τήν παιδεία, τήν πολιτική, τή δημοκρατία. Αὐτό τό εἶδος διανοουμένου ἐξαφανίζεται στήν Ἀμερική, ἂν δέν ἔχει ἤδη ἐκλείψει, μέ τρομερές κοινωνικές καί πολιτικές συνέπειες ὄχι μόνο γιά τίς ΗΠΑ ἀλλά, δεδομένης τῆς ἰσχύος καί τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἀμερικῆς στήν παγκόσμια σκηνή, γιά ὅλο τόν κόσμο. Ὁ κριτικός καί αὐτοκριτικός λόγος, γιά τόν πολιτισμό, τήν πολιτική, τὰ γράμματα, δέν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ.

Ἐγώ δέν θέλω τήν ἐξαφάνιση ὅλων ἐκείνων τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύει ἡ ἀναλυτική παράδοση καί τήν ἀνταλλαγή τους μέ αὐτά πού χαρακτηρίζουν τόν διανοούμενο τοῦ δημόσιου χώρου. Ἐπιζητῶ τή σύνθεση, μιά παραγωγική σύνθεση τῶν ἀρετῶν καί τῶν δώρων τῆς ἀναλυτικῆς καί τῆς ἠπειρωτικῆς παράδοσης. Αὐτό πού μέ συνεπαίρνει στήν Εὐρώπῃ εἶναι τό πλῆθος τῶν θεμάτων γιά φιλοσοφικό στοχασμό, τό εὐρος καί τό ἐνδιαφέρον τῆς παιδείας τοῦ ἠπειρωτικοῦ φιλοσόφου. Αὐτό πού μέ ἀπελτίζει συχνά εἶναι εἰλικρινά ἡ ἔλλειψη αὐστηρότητας, ἡ ἔλλειψη σαφήνειας, ἡ ἀδυναμία νά μιλήσει ὁ ἕνας στόν ἄλλον γιά τίς βαθιές διαφορές. Στόν διάλογο πού ἀναπτύσσεται εἴτε κάποιος κηρύττει σ' αὐτούς πού ἔχουν ἤδη προσηλυτιστεῖ εἴτε κραυγάζει πάνω ἀπό τίς διαχωριστικές γραμμές ὁπότε ἡ ἐπικοινωνία δέν φαίνεται δυνατή. Ὁ ἀνταγωνισμός λοιπόν ἀντί νά γίνει συνομιλία ὡστε ὁ ἄλλος νά πεισθεῖ μέ ἐπιχειρήματα, παίρνει ὅλο καί περισσότερο τή μορφή ρητορικῆς καί ἰδεολογικῆς μεταστροφῆς. Στήν ἀναλυτική φιλοσοφία οἱ ἀρετές πού μέ συγκινοῦν εἶναι ἀκριβῶς οἱ συμπληρωματικές. Τό γεγονός ὅτι ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νά ὑπάρξει ὡς διάλογος. Αὐτό εἶναι κάτι πού θεωροῦμε συχνά δεδομένο ἀλλά εἶναι πολύτιμο. Μπορεῖ κανεῖς νά μιλήσει σέ φιλοσόφους διαφοροτικῶν χρωμάτων, θά λέγαμε. Ὁ τύπος τῆς συζήτησης ἐπιτρέπει νά ἐντοπισθοῦν οἱ διαφορές μέ τρόπο ψυχραῖο, ἐπιτρέπει τήν ἀνάπτυξη ἐπιχειρημάτων. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, αὐτή ἀκριβῶς ἡ σαφήνεια, ἡ ἐπιμονή στή μέθοδο πού μᾶς ἐπιτρέπει νά μιλάμε γιά πρόοδο, μπορεῖ νά μᾶς ὀδη-

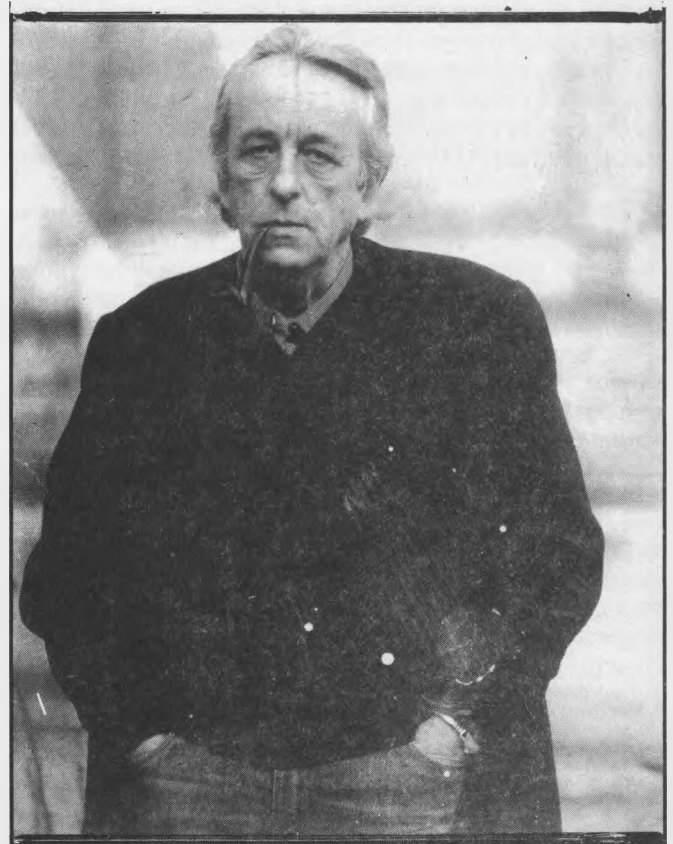
γήσει χωρίς νά τό ἀντιλαμβανόμαστε στόν ἀποκλεισμό μᾶς σειρᾶς θεμάτων ἀπό τόν φιλοσοφικό διάλογο, ὅπως εἶναι ἡ πολιτική, ἡ αἰσθητική, ἀκόμη καί ἡ ἠθική πού ἐστιάζεται πλέον στήν μετα-ἠθική περισσότερο, στό τί εἶδους εἶναι δηλαδή οἱ ἠθικές κρίσεις (προτάσεις) καί ὄχι τί ἠθικές κρίσεις πρέπει νά διατυπώνουμε. Κι αὐτό γιατί θεωρεῖται ὅτι δέν μποροῦμε νά πραγματευθοῦμε τίς περιοχές αὐτές μέ τίς μεθόδους πού εἶναι κατάλληλες γιά τόν διακανονισμό καί τή λύση διανοητικῶν συγκρούσεων. Ἐγώ θέλω νά εἶναι ἡ φιλοσοφία ἀνοιχτή σέ κάθε θέμα πού κάθε στοχασζόμενος ἄνθρωπος θέλει νά σκεφθεῖ. Ἡ παράδοση τῆς φιλοσοφίας διατηρεῖται ὅταν ἡ φιλοσοφία ἀσχολεῖται μέ τό πῶς πρέπει νά ζεῖ κανεῖς, τί εἶδους πρόσωπο μπορεῖ νά εἶναι, ὡς μέσον γιά νά ἀλλάξει τό τί πρόσωπο εἶναι, χωρίς νά θυσιάζει τήν ἐπιμονή στό ἐπιχείρημα, στή σαφήνεια, στό διάλογο, στήν κατανοησιμότητα, στήν ὑπομονή, πού εἶναι τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας στίς καλύτερές της στιγμές.

Ἡ μορφή τοῦ Σωκράτη εἶναι παραδειγματική. Ὑπάρχουν δύο ὅψεις αὐτοῦ πού θά ὀνομάζουμε ἡ σωκρατική κληρονομιά στή φιλοσοφία. Ἡ μία εἶναι αὐτή στήν ὁποία πρέπει κανεῖς νά ἐνδιαφέρεται γιά τήν ψυχή του, πῶς ζεῖ, τί πρόσωπο εἶναι. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ φιλοσοφία τουλάχιστον διατηρεῖται στό γράμμα ἂν ὄχι στό πνεῦμα τῆς σύγχρονης ἠπειρωτικῆς φιλοσοφίας ἐνῶ ἡ ἀναλυτική φιλοσοφία τή βλέπει ἐπιφυλακτικά. Οἱ φιλοσοφικά θετικές σωκρατικές ἐρωτήσεις, τί εἶναι γνώση, τί εἶναι δικαιοσύνη, τί εἶναι ἀλήθεια θεωροῦνται ὅτι μποροῦν νά ἀπαντηθοῦν ὡς ἐπισημονικές ἢ παρα-ἐπισημονικές ἐρωτήσεις ἀπό κάποιους εἰδικούς, χωρίς ποτέ νά τοῖς ἀπασχολεῖ τό τί εἶδους ἄνθρωποι θέλουμε νά γίνουμε. Ἐτσι, ἡ πλατωνική ἐνότητα τοῦ ἀληθοῦς καί τοῦ ἀγαθοῦ διασπᾶται στήν ἀναλυτική φιλοσοφία. Εἶναι θέματα διαφοροτικῶν πεδίων καί ἀντικείμενα μόνο θεωρητικῆς πραγματεύσεως. Τό ζήτημα τῆς πρακτικῆς, τό πῶς μπορεῖ δηλαδή νά ζεῖ κανεῖς σύμφωνα μέ τό ἀληθές καί τό ἀγαθό δέν εἶναι θέμα πού ἀπασχολεῖ τοῦς φιλοσόφους. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἄλλη ὄψη τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐπιμονή στή διαλεκτική, στό διάλογο ὅπου ἕνας βρίσκει τόν ἄλλο στό δρόμο καί τόν ρωτᾷ καί ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες του. Μάλιστα ὁ Σωκράτης φθάνει νά ὑπαινίσσεται ὅτι ὅποτε ἡ φιλοσοφία παίρνει γραπτή μορφή ἀρχίζει νά προδίδει τόν ἑαυτό της, παύει νά εἶναι φιλοσοφία. Πιστεύω ὅτι ἡ ἀναλυτική παράδοση ἔχει μείνει πιστή σ' αὐτή τήν πλευρά τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας. Ὑπάρχουν φιλόσοφοι σ' αὐτήν τήν παράδοση πού δέν ἔχουν γράψει οὐσιαστικά τίποτε καί ἐν τούτοις θεωροῦνται σπουδαῖοι γιά τήν ἱκανότητά τους νά διατυπώσουν μίαν ἀντίρρηση, ἕνα ἐπιχείρημα, νά κάνουν ἕνα κρίσιμο σχόλιο σέ μιά συζήτηση ἢ νά παίξουν ἕναν μαιευτικό ρόλο. Αὐτό εἶναι δυνατόν μόνον ὅταν ἡ φιλοσοφία δέν πνίγεται μέσα σέ μεγαλεπήβολες, γενικές θεωρητικές δομές. Κι αὐτό γιατί ὅταν οἱ φιλόσοφοι πού ἀσπάζονται αὐτές τίς θεωρίες ἐρχονται ἀντιμέτωποι, ἀνακαλύπτουν ὅτι δέν μποροῦν νά ἐπικοινωνήσουν ἀφοῦ ὅλη ἡ πνευματική τους συγκρότηση εἶναι διαφοροτική. Σ' αὐτή τήν περίπτωση τό μόνο πού ἐπιτρέπεται εἶναι ἡ ἀνταλλαγή συνθημάτων.

ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ

του Γιώργου Φουρτούνη

1. Λίγο μετά τον πόλεμο, ο Λουί Άλτουσέρ βρέθηκε, μέσα από διαφορετικούς δρόμους, να είναι μέλος του κομμουνιστικού κόμματος και καθηγητής φιλοσοφίας. Στην αρχή, ο κομμουνιστής και ο φιλόσοφος ήταν σαν δύο εξωτερικές όψεις του εαυτού του, που μάλλον τυχαία συναντήθηκαν στο ίδιο πρόσωπο. Ήταν κομμουνιστής φιλόσοφος, όπως θα μπορούσε να ήταν κομμουνιστής δάσκαλος ή κομμουνιστής μηχανικός. «Η φιλοσοφία με ενδιέφερε», έλεγε, «προσπαθούσα να κάνω καλά τη δουλειά μου. Η πολιτική με πάθιαζε: προσπαθούσα να γίνω ενεργός κομμουνιστής». ¹ Σιγά-σιγά, όμως, όπως ο ίδιος όμολογούσε, άρχισε να παθιάζεται *επίσης* με τη φιλοσοφία. Τό καινούργιο αυτό πάθος ανάδλυζε από την ίδια φλέβα. Ήταν τότε που έπαιρνε δημόσια τό λόγο και ξεκινούσε τη φιλοσοφική του περιπέτεια. Είχε κιόλας ξεκαθαρίσει το *στοίχημα* της παρέμβασής του, τό φιλοσοφικό του *πρόταγμα*: να αναδείξει την εσωτερική συνάφεια ανάμεσα στον κομμουνιστή και τό φιλόσοφο. Η *εναρκτήρια* βεβαιότητά του ήταν ότι ο κομμουνιστής, κατά κάποιον τρόπο, είναι *πάντοτε-ήδη* φιλόσοφος, ότι χωρίς φιλοσοφία ο κομμουνιστής δεν θά μπορούσε να υπάρξει καθόλου, και εάν δεν τή μιλήσει αυτήν τη φιλοσοφία, εάν δεν τή κάνει ρητή, ο κομμουνιστής θά μείνει λειψός. Θέλησε να φέρει στό φώς τίς φιλοσοφικές προϋποθέσεις και επιπτώσεις της κομμουνιστικής σκέψης, τήν κομμουνιστική σκέψη μέσα στό φιλοσοφικό πεδίο. Ο Άλτουσέρ αναζήτησε τόν φιλόσοφο που *αείποτε* είναι ο κομμουνιστής: στό *έξισ*, κομμουνιστής φιλόσοφος θά σήμαινε κάτι άλλο.

θεωρητικής πρακτικής (και πρωτίστως, στό θεμελιώδες θεωρητικό έργο του μαρξισμού, τό *Κεφάλαιο* του Μάρξ).

2. Μέ ποιό τρόπο όμως ο κομμουνιστής είναι *πάντοτε-ήδη* φιλόσοφος; Η *κινητήρια* διαίσθηση του Άλτουσέρ ήταν ότι ή κομμουνιστική στάση *ενέχει* ούσιωδώς μία διακριτή φιλοσοφία. Υπάρχει, λοιπόν, μία συγκεκριμένη φιλοσοφία που είναι συγκροτησιακή της κομμουνιστικής προοπτικής: ή *μαρξιστική φιλοσοφία*. Η καταστατική βεβαιότητα του *άλτουσερικού* φιλοσοφικού διαθήματος *αφορά* κατ' αρχήν τήν *ύπαρξη* της μαρξιστικής φιλοσοφίας. Τί σημαίνει όμως αυτό τό «*υπάρχει*»; *Πού* υπάρχει και *πώς* υπάρχει αυτή ή φιλοσοφία; Ο Άλτουσέρ θά απαντήσει *απερίφραστα* ότι υπάρχει «*σε* *πρακτική κατάσταση*» μέσα στα μείζονα έργα του μαρξισμού: στα έργα της μαρξιστικής πολιτικής πρακτικής (σε «*όλους* τούς μετασχηματισμούς που έχει επιβάλλει στον κόσμο ή ιστορία του εργατικού κινήματος»²) και της μαρξιστικής

‘Αλλά εάν ή μαρξιστική φιλοσοφία υπάρχει σέ *πρακτική* κατάσταση, τότε αυτό που ακόμα τής λείπει είναι ή *θεωρητική* υπόσταση. ‘Η έναρκτήρια στοχοθεσία τής φιλοσοφικής παρέμβασης του ‘Αλτουσέρ θα είναι, λοιπόν, ή αναζήτηση τής μαρξιστικής φιλοσοφίας, ή εξόρυξη τής από τήν πρακτική κατάσταση στήν όποια υπάρχει, και ή θεωρητική διατύπωση τής. Τό στοιχείο του κομμουνιστή φιλόσοφου συλλαμβάνεται αρχικά ως ή απόδοση τής αρμόζουσας θεωρητικής μορφής στήν, κατά κάποιον τρόπο *λανθάνουσα*, μαρξιστική φιλοσοφία.

‘Η μαρξιστική φιλοσοφία, λοιπόν, εγγράφεται στά έργα τής μαρξιστικής πρακτικής. ‘Η μαρξιστική φιλοσοφία μπορεί νά είναι ακόμα *θεωρητικώς* άγραφτη, είναι όμως *έμπράκτως* γραμμένη στά έπαναστατικά και θεωρητικά έργα του μαρξισμού, και εκεί όφείλουμε νά τήν *διαβάσουμε*. ‘Η αναζήτηση και ή εξόρυξη τής μαρξιστικής φιλοσοφίας από τήν πρακτική κατάσταση θα γίνει μέ τήν *ανάγνωση* αυτών των έργων: είτε πρόκειται για τήν «ανάγνωση» τής ‘Οκτωβριανής έπανάστασης,³ είτε για τήν ανάγνωση του *Κεφαλαίου*.⁴ ‘Όπως όμως ό ίδιος ό ‘Αλτουσέρ μάς προειδοποιεί, καμία ανάγνωση δέν είναι άθωα, και ή επίγνωση αυτή συνιστά όρο τής δικής του ανάγνωσης.⁵ ‘Ο ‘Αλτουσέρ αναγνωρίζει έξ αρχής ότι τό έγχείρημα αναζήτησης τής μαρξιστικής φιλοσοφίας παρουσιάζει μία άναπόφευκτη κυκλικότητα: ή αναζήτηση τής μαρξιστικής φιλοσοφίας *προϋποθέτει* τή μαρξιστική φιλοσοφία. Πρέπει κατά κάποιον τρόπο νά έχουμε ήδη *βρεί* τή μαρξιστική φιλοσοφία για νά ξέρουμε ότι υπάρχει και νά ξέρουμε πού και πώς νά τήν αναζητήσουμε. Ποτέ δέν ψάχνουμε κάτι που δέν έχουμε ήδη βρεί, και είναι αυτή ή προκαταρκτική εύρεση που καθοδηγεί τήν αναζήτησή μας. ‘Η φιλοσοφική ανάγνωση μέ τήν όποια ό κομμουνιστής θα προσπορισθεί τή φιλοσοφία που έξ αρχής μετέχει στή συγκρότησή του ως κομμουνιστή, καθοδηγείται από τήν ίδια αυτή φιλοσοφία που ψάχνει.

‘Ετσι, τό έγχείρημα αναζήτησης τής μαρξιστικής φιλοσοφίας προϋποθέτει έναν πυρήνα τής ίδιας τής μαρξιστικής φιλοσοφίας, άναγκαστικά υπό τή μορφή όρισμένων υπό όρων όσο και άδιαπραγμάτευτων βασικών θέσεων, που προσδιορίζουν ήδη μία *ελάχιστη φιλοσοφική προβληματική*. ‘Οι θέσεις αυτές αποτελούν όρο τής αναζήτησης τής μαρξιστικής φιλοσοφίας —άλλά και, αντιστρόφως, ή μαρξιστική φιλοσοφία αναζητείται ως ή φιλοσοφία που εκ των ύστερων θά μπορεί νά *υποστηρίξει* φιλοσοφικά αυτές τις θέσεις. ‘Η *ελάχιστη* αυτή «φιλοσοφία» αντιπροσωπεύει τής προκαταρκτικές βεβαιότητες που έμπηγάζουν από τήν πολιτική στράτευση, βεβαιότητες μέ σιωπηρή φιλοσοφική έμβέλεια, που αναζητούν τή ρητή έκφρασή τους, τή φιλοσοφική γλώσσα που τούς αρμόζει. Αυτή ή ρητή διατύπωση, μέ τή σειρά τής, θά *υποστηρίξει* αυτές τις βεβαιότητες, καθώς θά φέρνει στο φώς τό φιλοσοφικό υπόβαθρό τους. ‘Η αναζήτηση τής μαρξιστικής φιλοσοφίας είναι τό έγχείρημα φιλοσοφικής υποστήριξης όρισμένων πρωταρχικών θέσεων ή βεβαιότητων.⁶

‘Όστόσο, τό άποφασιστικό κριτήριο για τήν κυριολεκτική *ύπαρξη* τής μαρξιστικής φιλοσοφίας, ως *φιλοσοφίας*, θά είναι ή *θεωρητική* τής συγκρότηση, ή κατάδειξη τής θεωρητικής τής υπόστασης. Και αυτό στο μέτρο που άποδεχόμαστε ότι ή *Φιλοσοφία* είναι ένας *θεωρητικός* χώρος, στον όποιο κανείς και τίποτα δέν μπορεί νά πολιτογραφηθεί εάν δέν πληροί τις βασικές προϋποθέσεις τής θεωρητικής πειθαρχίας του. ‘Ο ‘Αλτουσέρ είχε έξ αρχής επίγνωση αυτού του γεγονότος, και τό ένεγράφε στους όρους του στοιχήματός του: «Τό ούσιαστι-

κό ζήτημα που είχαν *εγείρει* μέσα μας *άκαταμάχητα* οι δοκιμασίες μας, οι άποτυχίες μας και οι ίδιες οι *άδυναμίες* μας: *Τί γίνεται μέ τή μαρξιστική φιλοσοφία; Έχει θεωρητικά δικαιώματα ύπαρξης; Και αν ύφίσταται de jure, πώς νά όρίσουμε τόν ειδοποιό χαρακτήρα τής;*»⁸ Τό όλο έγχείρημα, υπ’ αυτούς τούς όρους, συνίσταται στήν παραγωγή και *εγκατάσταση* μέσα στή Φιλοσοφία μίας φιλοσοφίας, μέ τή θεωρητική όμοιοστασία που τής προσιδιάζει, διακριτής και *αυθύπαρκτης*: ή φιλοσοφία αυτή θά είναι τό *έργο* του ‘Αλτουσέρ. ‘Η φιλοσοφία του ‘Αλτουσέρ θά είναι ή μαρξιστική φιλοσοφία.⁹

3. ‘Η προνομιακή σχέση του κομμουνιστή μέ τή φιλοσοφία ύπονοι ότι αυτός αντιπροσωπεύει ένα ρηξικέλευθο ιστορικό γεγονός, ότι φέρνει ένα καινούργιο πρόσωπο στο ιστορικό δράμα, ήδη γεμάτο από κάθε λογής *έπαναστάτες*, *άγωνιστές*, *δραματιστές*, *ζηλωτές* και *μάρτυρες*. Και πράγματι, ή κομμουνιστική στάση διέπεται από μία πρωτόφαντη *συγκρουσιακή καθολικότητα*. ‘Ο κόσμος του κομμουνιστή είναι ένας κόσμος σύγκρουσης, κοινωνικών άγώνων, ό κόσμος τής *ταξικής πάλης*. ‘Ο όρίζοντάς του όμως είναι ή πλέον ριζική *οικουμενικότητα*, ή *έφοδος* στους ούρανοους τής ανθρωπότητας και τής ιστορίας. Δέν πρόκειται για τήν *έσχατολογική* *έπαγγελία* ενός *ιδανικού μέλλοντος*, αλλά για τό γεγονός ότι ό κομμουνιστής, *ένω* *εγγράφει* ακόμα και στή λεπτότερη *ύφή* τής κοινωνικής *όντολογίας* τή *διαίρεση* και τόν *δισασμό*, τή *σχετικότητα* ως προς *άνταγωνιστικές* *προοπτικές*, ταυτόχρονα *έπικαλείται* τις πλέον *καθολικές* *άξίες*, πράγμα που του *έπιτρέπει* νά *άπευθύνεται* σέ *όλους*, ακόμα και τούς *καταστατικά* *άσυμφιλίωτους* *άντιπάλους* του. ‘Η *άπόπειρα* *πραγμάτευσης* αυτών των *άξιών*, που ως τέτοιες *διέπουν* και *έγκαλούν* τήν *ανθρώπινη* *άξιοπρέπεια*, *έχει* *μεγάλη* και *άξιοσέβαστη* *ιστορία*: ή *μόνη* *έπαρκής* *πρόσβαση* σέ αυτές τις *άξίες* *ύπήρξε* *άνέκαθεν* ή *Φιλοσοφία*. Είναι έξ *αρχής* *φιλοσοφικές* *άξίες*, και ή *φιλοσοφική* *τους* *ύπόσταση* *συστοιχεί* μέ τήν *καθολικότητά* *τους*. ‘Από τήν *άλλη* *μεριά*, όμως, ή *συγκρουσιακότητα* του κομμουνιστή δέν *παρεμβάινει* σέ αυτήν τήν *καθολική* *άξιολογία* κατά *τρόπο* *έξωτερικό* και *μή* *άναγκαίο*, αλλά *διαπλέκεται* *μαζί* τής *έσωτερικά* και *κατ’* *άναγκαιότητα*. ‘Η *συγκρουσιακότητα* *εδώ* δέν είναι *κατά* *συμβεθηκός*, αλλά *ουσιώδης*: μέσω τής *ταξικής* *πάλης*, ό *κομμουνιστής* *έγγράφει* *τή* *συγκρουσιακότητα* *στους* *όρους* *τής* *καθολικότητας*.

Αυτός ό *πρωτοφανής* *ένοφθαλμισμός* μίας *άναγκαίας* *σύγκρουσης* στήν *προοπτική* τής πλέον *ριζικής* *καθολικότητας* *άντανακλάται* στον *λόγο* που τήν *διακηρύσσει*: τόν *μαρξισμό*, μέ τήν *ευρύτερη* *έννοια*. Αυτός δέν μπορεί νά *χωρέσει* στους *ιστορικά* *γνωστούς* *τρόπους* *ύπαρξης* ενός *καθολικού* *λόγου*. Δέν μπορεί νά είναι *άπλως* *ένας* *ίσχυρός* *ένοποιητικός* *λόγος* (για τόν *όποιο* ή *ιστορία* *έπιφυλάσσει* *δύο* *μόνο* *γνωστές* *μορφές*: τήν *όρθολογική* ή τήν *άνορθολογική*, του *νοῦ* ή τής *καρδιάς*, του *Λόγου* ή τής *Αγάπης*), αλλά *ταυτόχρονα* και ό *άδυσώπητος* *λόγος* μίας *άδυσώπητης* *σύγκρουσης*. ‘Ετσι, από τή μία *μεριά* ό *μαρξισμός* *ένέχει* μία *έπιστημονική* *στιγμή* ή *βαθμίδα*, μία «*έπιστημολογική* *τομή*» —πράγμα που σημαίνει ότι δέν είναι *άπλη* *μεταστροφή*. ‘Αντιθέτως, έχουμε *εδώ* μία *μή* *αναγώγιμη* *στιγμή* *μετασχηματισμοῦ*, μία *έλλογη* και *μή* *άντιστρεπτή* *κριτική*, που *καταλήγει* σέ μία *γνώση*, τή *γνώση* τής *έγγενούς* και *πανταχοῦ* *παρούσας* *συγκρουσιακότητας* του *κοινωνικού*, τή *γνώση* τής *ταξικής* *πάλης* και του *όρίζοντα* *καθολικότητας* που τής *προσιδιάζει*. ‘Η *γνώση* *αυτή* δέν είναι *άνα-*

κλητή. Μπορεί όμως να αναλύεται αυτο-κριτικά επ' άοριστον, εξασφαλίζοντας τή θεωρητική γονιμότητα που έχουμε μάθει να αποδίδουμε σε μία *έπιστήμη*.

Από τήν άλλη μεριά, ωστόσο, η γνώση αυτή δεν είναι διαδόσιμη προς πάσαν κατεύθυνση. Δεν είναι ο πόλεμος του φωτός με τό σκοτός. Ο μαρξισμός δεν είναι διαφωτισμός. Τό έπιστημονικό στοιχείο του μαρξισμού δεν έχει να υπερνικήσει μόνο, ούτε κυρίως, προκαταλήψεις, φανατισμούς, συσκοτίσεις, εν όλίγοις τήν άγνοια. Η μαρξιστική έπιστήμη δεν μπορεί να γίνει καθολική μέσω διαφωτισμού, γιατί είναι *έγγενώς μεροληπτική*. Ο μαρξισμός είναι ένας συγκρουσιακός λόγος περί σύγκρουσης, ένας λόγος που δεν περιγράφει απλώς μία σύγκρουση, αλλά παίρνει μέρος σε αυτήν, στο πλευρό ενός από τούς πόλους της, και θέλει να μετατοπίσει τό συσχετισμό δυναμικών που ενέχονται σε αυτήν. Ο μαρξισμός δεν είναι μόνο η έπιστημονική θεωρία μίας σύγκρουσης, αλλά και μία θεωρία που, εάν δεν θέλει να διαψεύδει εμπράκτως τόν έαυτό της, όφείλει να ενέχεται στή σύγκρουση. Η συγκρουσιακή καθολικότητα του κομμουνιστή συστοιχεί με τή μεροληπτική αντικειμενικότητα του μαρξισμού: με έναν έπακριδώς ανάλογο τρόπο, *ή μεροληψία έγγράφεται στους όρους τής ιδιάζουσας αντικειμενικότητας του μαρξισμού*.¹⁰ Αυτό μοιάζει να ύπονομεύει τόν ίδιο τόν τόπο έκφοράς του μαρξισμού: *άφ' ενός, μία μερική προοπτική, «χτισμένη» μέσα στή συγκρουσιακή κοινωνική πραγματικότητα και, άφ' έτέρου, ένα έξωτερικό άρχιμήδαιο σημείο, τό «πά στώ» μίας πανεποπτικής «θέας από τό πουθενά».*

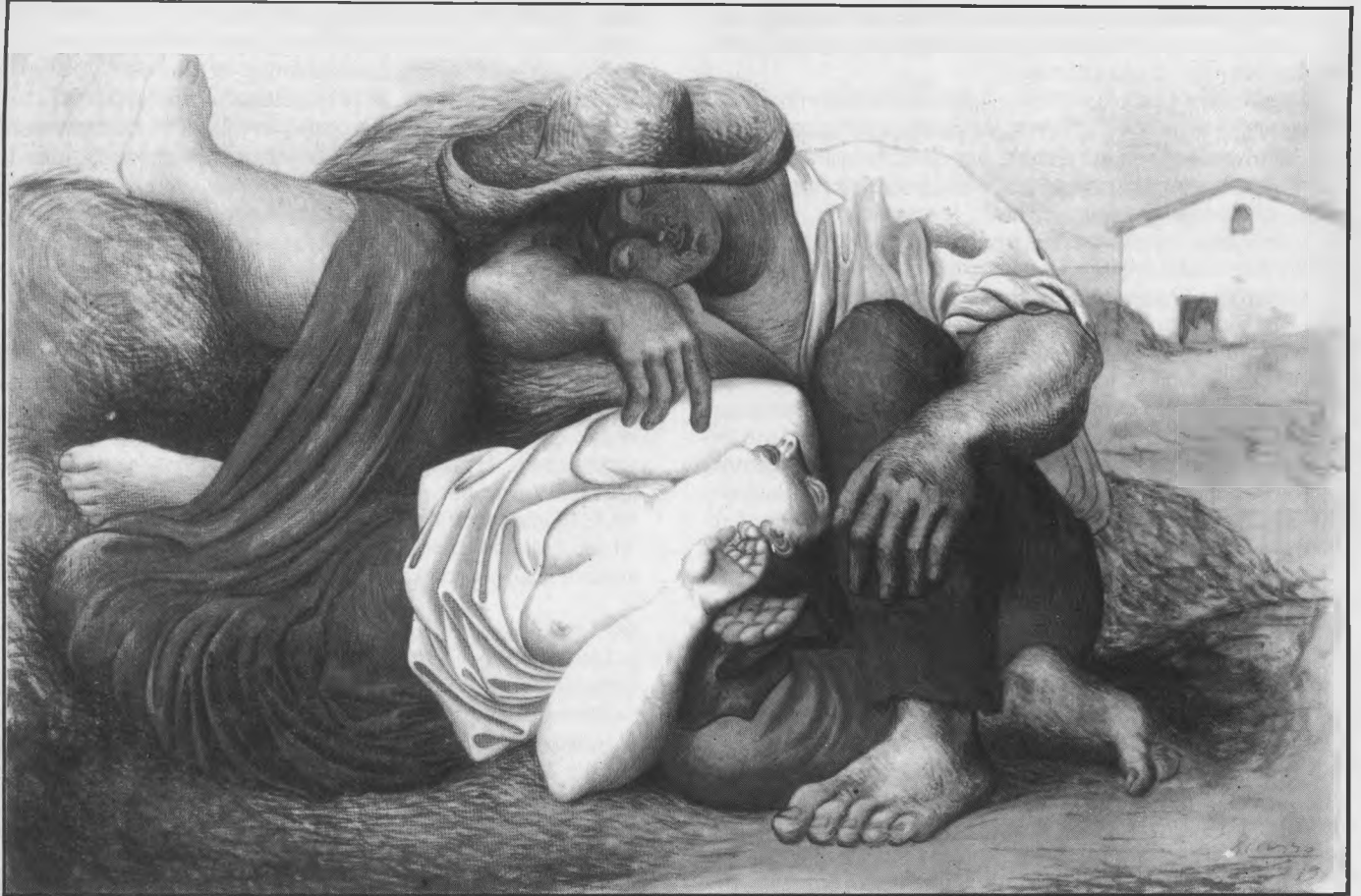
Άλλά η άναγκαιότητα τής διπλής διαπλοκής που αντιπροσωπεύουν η συγκρουσιακή καθολικότητα και η μεροληπτική αντικειμενικότητα κάθε άλλο παρά αυτονοήτη είναι: αντιθέτως, *έμφανίζεται ως άδιανόητη, πράγμα που σημαίνει ότι άπαιτεί σκέψη για να υπάρξει*. Αυτή η άδιανόητη δίδυμη ένταση, που μοιάζει να καταδικάζει σε άσάθεια τό ενιαίο ύποκειμένο της, *άπαιτεί φιλοσοφία — και τήν άπαιτεί άκριδώς έπειδή είναι άδιανόητη*. Η άπαιτηση αυτή έχει δύο όψεις: η κομμουνιστική *στάση προϋποθέτει φιλοσοφία για να γεννηθεί και χρειάζεται, εκ των ύστέρων, φιλοσοφία για να σταθεροποιηθεί*. Δεν θά μπορούσε να υπάρξει χωρίς μία ανεπίγνωστη προκαταρκτική φιλοσοφία, σε «πρακτική κατάσταση», αλλά *έξακολουθεί να χρειάζεται τή ρητή φιλοσοφία που θά τήν «πει» και θά τήν ύποστηρίξει, μία φιλοσοφία με θεωρητική ύπόσταση*. Μέ δύο λόγια, *άπαιτεί φιλοσοφία για να υπάρξει*. Ο λόγος του κομμουνιστή (ο λόγος που τόν κάνει κομμουνιστή και ο λόγος τόν όποιο έκφέρει ως κομμουνιστής) έχει φιλοσοφική *έμβέλεια, η κομμουνιστική στράτευση έχει φιλοσοφικές προϋποθέσεις και έπιπτώσεις: ο κομμουνιστής είναι εκ γενετής ένα φιλοσοφικό πρόβλημα, μία φιλοσοφική άπορία*. Η «λύση» του προβλήματος είναι ένα από τά προαπαιτούμενα τής ύπαρξης του κομμουνιστή. Τό πρώτο φιλοσοφικό στοιχείο είναι ήδη ο κομμουνιστής, ως τέτοιος. Η κομμουνιστική στάση ή θά είναι φιλοσοφική ή θά είναι αδύνατη.

Όστόσο, η μαρξιστική φιλοσοφία, η φιλοσοφία που όχι μόνο θά άκύρωνε τό άσυμβίβαστο μεταξύ μεροληψίας και αντικειμενικότητας, αλλά και θά αναδείκνυε τή μεροληψία του μαρξισμού ως όρο τής αντικειμενικής γνώσης που ο ίδιος κομίζει, είναι φιλοσοφικώς άνοικονόμητη, *άδιευθέτητη με τά οικεία φιλοσοφικά έργαλεία*. Αυτό δυνάμει του όποιου η ένταση αυτή είναι άδιανόητη, τό άσυμβίβαστο άκριδώς μεταξύ μεροληψίας και αντικειμενικότητας, είναι συγκροτητικό τής Φιλοσο-

φίας. Η Φιλοσοφία συστήνεται ως περιοχή του *θεωρητικού*, και μάλιστα ως *ή κατ' έξοχήν έπικράτεια του θεωρητικού*, *άκριδώς μέσω αυτής τής άσυμφιλίωτης αντίδιαστολής*. Τό ουσιαδες του θεωρητικού, κατά μία βασική έννοια, *έγκειται στον έξοβελισμό κάθε μερικού ένδιαφέροντος, με τήν πλέον γενική έννοια τής λέξης*. Ηδη κατά τήν πλατωνική στιγμή τής ίδρυτικής της πράξης, η Φιλοσοφία, ως *θεωρία*, *ίσοδυναμεί με πρόσβαση στον χώρο τών ουσιών, στήν έπικράτεια του άδιαμεσολάθητου «είναι», έπέκεινα κάθε μεροληπτικής έμπλοκής, σε αντίθεση με τήν κάθε λογής προοπτική, που συλλαμβάνει τό αντικείμενό της μέσα στήν παραμορφωτική, τήν «ένδοξη», διαπλοκή του με τό επί μέρους ένδιαφέρον που τή συστήνει*. Είναι η Φιλοσοφία, λοιπόν, που καθιστά άδιανόητη τήν κομμουνιστική στράτευση και τόν μαρξισμό: *και τά δύο είναι φιλοσοφικώς άδιανόητα*. Η Φιλοσοφία δεν μπορεί να δεξιωθεί μία τέτοια φιλοσοφία, *άπαγορεύει εκ κατασκευής μία τέτοια ρηματοποίηση*. Η μαρξιστική φιλοσοφία φέρει εκ γενετής τό στίγμα τής έντασης που διαπερνά τόν μαρξισμό, και αυτό τήν κάνει *έξ άρχής άσταθή, θνησιγενή, μέσα στο φιλοσοφικό πεδίο*. Η μαρξιστική φιλοσοφία είναι *άνήκουστη, όπως είναι άνήκουστη η μαρξιστική θεωρία και ο ίδιος ο κομμουνιστής*.

4. Άλλά άκριδώς στο μέτρο που η θνησιγενής μαρξιστική φιλοσοφία άποτελεί τόν λόγο τής ύπαρξης του κομμουνιστή, *ή έπιμονή σε αυτήν τήν άσταθή φιλοσοφία ενέχεται κατ' άναγκαιότητα στήν κομμουνιστική στράτευση*. Για να τό πούμε διαφορετικά: *η ένταση που ύπονομεύει τήν ίδια τήν ύπαρξη τής μαρξιστικής φιλοσοφίας ως φιλοσοφίας δεν είναι παρά η καταστατική συνθήκη του στοιχήματος του κομμουνιστή-φιλόσοφου — και, άρα, του ίδιου του στοιχήματος του κομμουνιστή*. Η άλυτη έσωτερική ένταση, που δείχνει να καταλύει εκ γενετής τή μαρξιστική φιλοσοφία, *αναδεικνύει τό στοιχείο που συνιστούσε από μίας άρχής η άναζητήση της*. Έχει νόημα να μιλάμε για τό *στοίχημα* του κομμουνιστή φιλόσοφου μόνο από τή στιγμή που ο κομμουνιστής, ο Άλτουσέρ εν προκειμένω, *έμμένει στή φιλοσοφική ύποστήριξη τής κομμουνιστικής προοπτικής, παρά τήν άσυμβατότητα τής σχετικής φιλοσοφίας με τό φιλοσοφικό πεδίο*. Η έμμονή αυτή είναι, κατά κάποιον τρόπο, *ταυτόσημη με τήν έσωτερική ένταση τής μαρξιστικής φιλοσοφίας*. Εάν δεν ύπήρχε αυτή η ένταση, εάν η μαρξιστική φιλοσοφία ύπήρχε άπροσκοπτα, δεν θά μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για καμία έμμονή: *έχει νόημα να μιλάμε για έμμονή, και άρα για στοίχημα, μόνο υπό τό φως αυτής τής έντασης*.

Ο Άλτουσέρ έμμένει, λοιπόν, στή μαρξιστική *φιλοσοφία*, παρά τήν άνυπέροβλητη δυσκολία τής τελευταίας να υπάρξει. Ο Άλτουσέρ δεν παραιτείται τής φιλοσοφικής ύποστήριξης τών βεβαιότητων του, τής φιλοσοφικής ύποστήριξης τής ίδιας τής πολιτικής του στράτευσης, παρά τό γεγονός ότι αυτές *έμφανίζονται ως φιλοσοφικώς άνυποστηρικτες*. Αναδεικνύεται έτσι ένα ισχυρό «*ύποκειμενικό*» η *έμπρόθετο στοιχείο, μία θέληση ή ένα πείσμα, που χαρακτηρίζει τήν όλη φιλοσοφική πολιτεία του Άλτουσέρ*. Γίνεται προφανές ότι, *έξ άρχής και διαρκώς, ο Άλτουσέρ θέλει να ύποστηρίξει φιλοσοφικά τίς βεβαιότητές του, θέλει να άναζητήσει τή μαρξιστική φιλοσοφία*. Αυτό άκριδώς τό ουσιαδες χαρακτηριστικό του φιλοσοφικού *έγχειρήματος του Άλτουσέρ ονομάζω «πρόταγμα»*. Ο όρος ύποδηλώνει, ταυτοχρόνως, τόσο ένα «*περιεχόμενο*» όσο και μία *συγκεκριμένη στάση άπέναντι σε αυτό*. Πρόταγμα *εί-*

ναι, *δ*, τι προ-τάσσεται, αλλά και τό γεγονός *δ*τι αυτό προ-τάσσεται, τής φιλοσοφικής ένασχόλησης και τήν καθοδηγεί, τήν κατευθύνει και συνιστά τό κριτήριο τής επιτυχίας της. Ή φιλοσοφική ένασχόληση άποκτά έτσι μία όψη προθύστερου, στο βαθμό πού γίνεται έμφανής μία «λήψη του ζητούμενου» (ή, ίσως ακόμα πιό σωστά, μία «άναζήτηση του ληφθέντος»).

5. Χωρίς τήν έσωτερική ένταση τής μαρξιστικής φιλοσοφίας, λοιπόν, και τή συναφή έπιμονή σε όρισμένες δεβαιότητες πού κατά τά φαινόμενα δέν στέκονται φιλοσοφικά, αυτό τό εμπρόθετο στοιχείο, ό χαρακτήρας - πρόταγμα, θά περνούσε σε δεύτερη μοίρα και θά μπορούσε κανείς νομίμως νά τό παραβλέψει ως έπουσιώδες. Ή συμβατότητα μέ τίς θεωρητικές - φιλοσοφικές νόρμες θά εξαφάνιζε κάθε έμμογή και κάθε «υποκειμενική» θέληση: ή μαρξιστική φιλοσοφία θά ήταν ένα αυθύπαρκτο γεγονός, μέ τό όποιο θά μπορούσε κανείς νά άσχοληθεί φιλοσοφικά χωρίς άπαραιτήτως νά συμμερίζεται, ή ακόμα και χωρίς νά γνωρίζει, τίς δεβαιότητες πού του έδωσαν λαβή. Άντιθέτως, μέ δεδομένα όλα τά προηγούμενα, ή έμμογή του Άλτουσέρ φαντάζει φιλοσοφικώς *άδικαιολόγητη*, και αυτό άκριβώς τήν καθιστά *έμμογή*: ό Άλτουσέρ μοιάζει νά έμμένει σε αυτό πού θέλει νά πει και νά υποστηρίξει φιλοσοφικά (και δέν τό άποσύρει, υπό τήν πίεση τής ασυμβατότητας του μέ τά φιλοσοφικά κριτήρια) άκριβώς επειδή *θέλει* νά τό πει και νά

τό υποστηρίξει. Τό γεγονός άκριβώς ότι πρόκειται για μία *άδικαιολόγητη έμμογή* υποδεικνύει τήν προσωπική άνατροφοδότησή της από ένα ισχυρό «θέλω».

Πράγμα πού σημαίνει *δ*τι, σύμφωνα μέ τή φιλοσοφική πειθαρχία, και μιλώντας κυριολεκτικά, *δέν υπάρχουν φιλοσοφικά πρότάγματα*. Αυτό δέν σημαίνει ότι ή ύπαρξη προσωπικών, υποκειμενικών κινήτρων είναι *άδιανόητη ή άθέμιτη*. Κάθε συνεκτική φιλοσοφία (μπορεί νά) κρύβει πίσω της κάποιο υποκειμενικό ενδιαφέρον. Ωστόσο, μιλώντας κυριολεκτικά, και από τή σκοπιά του *θεωρητικού ιδεώδους* του φιλοσοφικού χώρου, μοιάζει αυτονόητο ότι αυτή καθ' έαυτή ή φιλοσοφική υποστήριξη (όφείλει νά) είναι έντελώς *άμέτοχη* του όποιου κινήτρου της. Όταν, και στον βαθμό πού, αποκατασταθεί ή συστηματική φιλοσοφική υποστήριξη, όταν δηλαδή συγκροτηθεί ή αντίστοιχη φιλοσοφία, ό χαρακτήρας-πρόταγμα (όφείλει νά) *έξαφανίζεται*. Τό πρόταγμα πρέπει τότε νά παύει νά είναι και νά δείχνει πρόταγμα: *έάν ή φιλοσοφική υποστήριξη ευδωθεί* (και τό σχετικό πρόταγμα διεκτεραιωθεί), *άποδεικνύεται* *έκ τών ύστέρων* ότι οί θέσεις πού τό συγκροτούσαν δέν συνιστούσαν στήν ουσία τους πρότάγματα, αλλά *έξ άρχής φιλοσοφικές προτάσεις*, πού *ένειχαν άνέκαθεν* τή φιλοσοφική τους υποστήριξη. Η λειτουργία του ως κινήτρων *άποδεικνύεται πλέον έπουσιώδης*, *έξωγενής* και φιλοσοφικά *άδιάφορη*. Τό πρόταγμα παραχωρεί τή θέση του σε ένα δεσμευτικό

συστημικό φιλοσοφικό οικοδόμημα, σέ μία φιλοσοφία πού υποστηρίζει «άντικειμενικά» μία ή περισσότερες θέσεις (καταδεικνύοντας τήν άείποτε φιλοσοφική ύποστήριξή τους), άπελευθερώντάς τις έτσι από τόν ύποκειμενικό χαρακτήρα πού ένέχεται στό πρόταγμα. Άπό τό φιλοσοφικό πεδίο (πρέπει νά) έξοδεύεται έν τέλει ή όποια «ύποκειμενικότητα» καί είναι τελείως άδιάφορο φιλοσοφικά άν κάποιες φιλοσοφίες παρακινήθηκαν από κάποιο ένδιαφέρον.

Άπό τήν άλλη μεριά, ή τυχόν άποτυχία ενός έγχειρήματος φιλοσοφικής ύποστήριξης, ή άδυναμία τής σχετικής φιλοσοφίας νά ύπάρξει θεωρητικά, ίσοδυναμεί μέ τήν απόδειξη ότι οί σχετικές θέσεις κακώς συνιστούν φιλοσοφικά προτάγματα έξ άρχής, ότι αυτές δέν ήταν καί δέν μπορούσαν νά γίνουν φιλοσοφικές προτάσεις. Ός εκ τούτου, όφειλον νά έγκαταλειφθούν. Η άδυναμία φιλοσοφικής ύποστήριξης τών όποιων θέσεων έμφανίζεται, από μία αντίστροφη σκοπιά, ως ή φιλοσοφική κριτική αυτών τών θέσεων: οί θέσεις αυτές δέν είναι καί δέν ήταν φιλοσοφικές, είναι φιλοσοφικώς άνυποστηρικτες, είναι άδικαιολόγητες δεβαιότητες (μέ όλη τή βαρύνουσα σημασία πού έχει ή λέξη «άδικαιολόγητες» στό θεωρητικό φιλοσοφικό πλαίσιο). Όμοίως άδικαιολόγητη άποδεικνύεται καί ή έμμνη σέ αυτές τίς θέσεις ή δεβαιότητες.

Σέ κάθε περίπτωση, λοιπόν, τό φιλοσοφικό πρόταγμα στοχεύει έγγενώς στην άναίρεσή του ως προτάγματος, ένώ οί άντίστοιχες προς ύποστήριξη θέσεις ύπόκεινται καί έξαρτώνται από τή φιλοσοφική ύποστήριξή τους. Μιλώντας κυριολεκτικά, επαναλαμβάνουμε, δέν ύπάρχουν φιλοσοφικά προτάγματα. Στό χώρο τής φιλοσοφίας, τά προτάγματα είτε είναι έπουσιωδώς προτάγματα, είτε κακώς συνιστούν προτάγματα έξ άρχής. Αύτή ή ιδεώδης κατάστροψη του φιλοσοφικού χώρου, πού έξοδεύεται τό πρόταγμα από τό έσωτερικό του, συστοιχεί μέ τό αίτημα θεωρητικού χαρακτήρα του φιλοσοφικού πεδίου. Ήδη από τόν Πλάτωνα, ή θεωρία είναι αύτή πού, έπισυμβάινοντας στόν άγοραίο χώρο τής σοφιστικής, (όφείλει νά) μετασηματίζει αυτόν τόν χώρο, όπου ό καθένας μπορεί νά πεί καί νά «ύποστηρίξει» (άκριβώς) ό,τι θέλει, σέ φιλοσοφικό χώρο, όπου κανείς μπορεί νά ύποστηρίξει μόνο όσα είναι ύποστηρίξιμα. Σύμφωνα μέ αύτήν τήν αντίθεση, τό έμπρόθετο παραπέμπει (δυναμεί) στό αύθαίρετο, ένώ από τήν άλλη μεριά, τό θεωρητικό είναι αυτό πού έπιτελεί τό πέρασμα από τό *de facto* στό *de jure*, από τό «ύποκειμενικό» στό «άντικειμενικό», από τό προσωπικό στό άπρόσωπο.

6. Έδώ καί καιρό, ή φιλοσοφική πειθαρχία μοιάζει νά έχει άποκατασταθεί. Ο Άλτουσέρ μοιάζει νά πλήρωσε στό άκριβές μέτρο πού του άναλογούσε τήν άναζήτηση μίας άδύνατης φιλοσοφίας: μέ τή φιλοσοφική άνυπαρξία. Δέν ύπάρχει φιλοσοφικό έργο του Άλτουσέρ, άκριβώς επειδή δέν ύφίσταται μαρξιστική φιλοσοφία.¹¹ Τό πρόταγμα του Άλτουσέρ δέν άφορά τή Φιλοσοφία, δέν ύφίσταται φιλοσοφικώς. Η έμμνη του Άλτουσέρ στην έξ άρχής χαμένη του ύπόθεση είναι καθαρά προσωπική, σάν νά λέμε «ψυχολογική». Η άπόπειρα διατύπωσης τής μαρξιστικής φιλοσοφίας άποτελεί ένδειξη μονάχα τής πρόθεσης του Άλτουσέρ, του έμπρόθετου ένδιαφέροντος του, ενός προσωπικού στοιχείματος πού μόνον τόν ίδιο μπορεί νά άφορά. Φιλοσοφικώς, πρόκειται καθαρά για μία άδικαιολόγητη έμμνη. Η φαινομενική ύπαρξη αυτής τής «φιλοσοφίας», έκείνο τό άλλόκοτο μετέωρο στό φιλοσοφικό ούρανό τής δεκαετίας του '60, δέν μπορεί παρά νά άνάγεται σέ

κάποιες μορφές «άπάτη του λόγου». Τό γεγονός ότι, στή σύνομη διάρκεια μίας συγκεκριμένης φιλοσοφικής συγκυρίας, δόθηκε ή έντύπωση έργου του Άλτουσέρ, δέν μπορεί παρά νά άνάγεται σέ μία κάποια έπεξεργασία πού έλαβε χώρα στό πεδίο του λόγου (έπεξεργασία έστω επιδέξια, έστω άκόμα καί «ιδιοφυή»), σέ μία έντεχνη άπόπειρα καταχρηστικού θερημαλιστικού συμβιβασμού τών άσυμβιβαστων, ύποστήριξης τών άνυποστηρικτων, σέ ένα σκανδαλώδες όσο καί άλυσιτελές τέχνημα πού προσπάθησε νά καλύψει τήν εκ γενετής μοιραία ένταση, πού τελικά θά τό κατέλυε, πίσω από λογο-τεχνικές άκροβασίες. Η όλη κατασκευή δέν μπορεί παρά νά συνιστά δείγμα «ήμαρτημένου συλλογισμού». Άπάτη του λόγου καί ήμαρτημένος συλλογισμός: διατυπώσεις σάν καί αυτές φαίνεται νά παραπέμπουν προνομιακά στό «πρόταγμα», καθώς τό ένοχικό δάρος πού φέρουν προϋποθέτει μία πρόθεση. Μέσα στό πεδίο του θεωρητικού δικαίου, στην κατ' έξοχήν επικράτεια του *je jure*, τό πρόταγμα άποτελεί συνθήκη τής άμαρτίας, του άδικου ή του άδικαιολόγητου.

Η καινούργια φιλοσοφική μέρα μοιάζει νά διαλύει όλες τίς χίμαιρες μίας συγχυσμένης συγκυρίας: ή κομμουνιστική στράτευση δέν έχει φιλοσοφική έμβέλεια, δέν ένχει καμία φιλοσοφία, ούτε καν σέ «πρακτική κατάσταση». Δέν ύπάρχουν κομμουνιστές φιλόσοφοι, ό κομμουνιστής δέν στοιχειοθετεί φιλοσοφική στάση. Μπορούμε άραγε νά είμαστε άκόμα κομμουνιστές;

Όστόσο, ή φιλοσοφική άνυπαρξία του Άλτουσέρ δέν είναι άπλώς άνυπαρξία. Ο ίδιος καί ή έμμνη του έξακολουθούν κατά κάποιο τρόπο νά στοιχειώνουν τό φιλοσοφικό πεδίο. Η άπλή ύπόμνηση του Άλτουσέρ σέ φιλοσοφικές περιπτώσεις, ή άναφορά του ως δυναμικού νόμιμου συνομιλητή στην ευρύτερη φιλοσοφική συζήτηση, άρκεί για νά τό ύποδείξει. Η έπίκληση του Άλτουσέρ άντιμετωπίζεται από τή φιλοσοφική δμήγυρη μέ μία κάποια άνεπαίσθητη δυσφορία, μέ κάποιες μορφές άποστροφής, μέ μία άδιόρατη άμηχανία ή ένόχληση — σάν νά ειπώθηκε κάτι άκομψο ή άνάρμοστο. Διαισθάνεται τότε κανείς μία εκκρεμότητα, ένα κάποιο ύπόλοιπο — δυσεξήγητο, άν είχαμε νά κάνουμε μέ μία άπλή καί καθαρή φιλοσοφική άποτυχία. Θά μπορούσε νά άποδώσει κανείς αύτήν τήν ύπόκωφη δυσανασχέτηση στις συλλογικές ένοχές τής φιλοσοφικής κοινότητας, πού άφέθηκε νά έξαπατηθεί από ένα φιλοσοφικά άνυπόστατο έγχείρημα, πού δέν μόρρεσε νά άναγνωρίσει έγκαίρως τή φενάκη προτού τής άναγνωρίσει φιλοσοφικά διαπιστευτήρια καί τήν νομιμοποιήσει ως σημαντικό φιλοσοφικό γεγονός. Η ένοχή αύτή είναι γεγονός, καί δέν χαρακτηρίζει μόνο όσους «παρασύρθηκαν» μέ τόν έναν ή τόν άλλον τρόπο, από τήν άλτουσερική γοητεία,¹² άλλά άκόμα, καί ίσως κυρίως, όσους τήν πήραν άρκετά στά σοβαρά ώστε νά τήν άντιμετωπίσουν ως φιλοσοφικό αντίπαλο.¹³ Όστόσο, ή έρμηνεία αύτή άφήνει ένα μικρό άλλά ένοχλητικό ύπόλοιπο: πίσω από τήν εύλογοφανή έπίκληση μίας συγκυριακής ευπιστίας, άναγνωρίζει σέ αύτήν τήν άνυπόστατη φιλοσοφία μία ιδιάζουσα άποτελεσματικότητα. Πώς μπορεί τό άνυπόστατο νά έχει άποτελέσματα; Καί αύτή ή άποτελεσματικότητα δέν προϋποθέτει κάποιες μορφές ύπαρξης; Πώς μπορεί νά ύπάρχει τό άνυπόστατο; Αύτή ή άποτελεσματικότητα «λέει» κάτι, όχι μόνο για τή μαρξιστική φιλοσοφία καί τό έγχείρημα του Άλτουσέρ, άλλά καί για τή Φιλοσοφία γενικά. Καί είναι αύτή άκριβώς πού δέν ξέρει πώς νά διευθετήσει ή φιλοσοφική αύτογνωσία: ό Άλτουσέρ σηματοδοτεί ένα ιδιότυπο τυφλό

σημείο στή συλλογική αυτογνωσία της Φιλοσοφίας και τῶν φιλοσόφων.

7. Ὁ Μπαλιμπάρ, στό κείμενό του «Σάπαινε ἀκόμα Ἄλτουσέρ»,¹⁴ ὄχι μόνο ἀναγνωρίζει αὐτές τίς δύο ὄψεις τῆς ἀλτουσερικής φιλοσοφίας, τό ἀνυπόστατο καί τήν ἀποτελεσματικότητα, ἀλλά καί τίς συνάπτει ἀξεδιάλυτα μεταξύ τους: ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἄλτουσέρ εἶναι ἀνυπόστατη δύναμη τῆς αὐτοπαθοῦς ἀποτελεσματικότητάς της, δύναμη τῶν ἀποτελεσμάτων της ἐπί τοῦ ἑαυτοῦ της. Ὁ Μπαλιμπάρ περιγράφει διεξοδικά τήν ἐγγενή αὐτοκαταστροφή τῆς ἀλτουσερικής φιλοσοφίας, ἡ ὁποία παίρνει τή μορφή μίας ἐσωτερικῆς ἐντασης, μίας ιδιότητος «ἀντινομίας» πού τή διασχίζει καί τή φέρνει ἀντιμέτωπη μέ τόν ἴδιο της τόν ἑαυτό. Ἡ ἀλτουσερική φιλοσοφία αὐτο-ἀκυρῶνεται, ἀκυρώνει τόν ἑαυτό της βάσει τοῦ ἑαυτοῦ της, ἀποδεικνύεται ἀνυπόστατη ἀπό τή διαδρωτική δράση τῆς ἴδιας τῆς δικῆς της λογικῆς — σάν ἓνα ὄξύ πού τρώει τήν ἴδια του τήν ὕλη. Ὁ Μπαλιμπάρ θά συνοψίσει ἐμβληματικά αὐτήν τήν αὐτο-ἀκύρωση λοχυρίζομενος ὅτι ἡ ἀλτουσερική φιλοσοφία εἶναι ἐγγενῶς αὐτο-κριτική.

Ἄλλά γιά νά μπορεῖ νά ἔχει κριτικά ἀποτελέσματα, ἀκόμα καί — ἢ ἴσως εἰδικά — ἐπί τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της, ἡ ἀλτουσερική φιλοσοφία πρέπει κάπως νά ὑπάρχει φιλοσοφικά. Ἐχουμε νά κάνουμε μέ μία ἐνταση καί μέ μία ἀντινομία πού ὅσο ἀκυρῶνουν τόσο ἐπικυρῶνουν τήν ἀλτουσερική φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἄλτουσέρ ἐμφανίζεται νά ἀποδιαθρώνει τόν ἑαυτό της, καταδεικνύοντας ἔτσι τήν κριτική ἰσχύ της, ἀποδεικνύοντας δηλαδή ὅτι ἰσχύει. Ἡ ἀκυρωτική ἐνταση μέ τόν ἑαυτό της ἀποτελεῖ ἐνεργοποίηση τοῦ κριτικοῦ δυναμικοῦ της. Κατά ἓναν τρόπο πού ἀπηρεῖ τόν Ντερντά, οἱ συνθήκες ἀδυνατότητας τῆς ἀλτουσερικής φιλοσοφίας εἶναι ταυτόχρονα καί συνθήκες δυνατότητάς της. Ἡ αὐτοκατάλυση τῆς ἀλτουσερικής φιλοσοφίας τήν καθηλώνει ἔτσι σέ μία ὀριακή ὅσο καί ἀξεπέραστη στιγμή, στό μεταίχμιο τῆς ὑπαρξῆς καί τῆς ἀνυπαρξίας.

Μέ δυνά λόγια, ὁ Μπαλιμπάρ περιγράφει ἓναν ἐφιαλτικό σπασμό στόν χώρο τῆς φιλοσοφικῆς ὑπαρξῆς, πού ἐνῶ ἀπαγορεύει σέ κάτι νά ὑπάρξει, ταυτόχρονα δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά ἀποσυνθεῖ στήν ἀνυπαρξία. Μᾶς φέρνει στό νοῦ κάτι ἀπό τήν ἀγωνία ἐνός φαντάσματος — τό φάντασμα ὄχι ἐνός ἀθάνατου νεκροῦ, ἀλλά μίας ἀγέννητης ὑπαρξῆς, κάτι πού μόνο ὡς φάντασμα μποροῦσε ποτέ νά ὑπάρξει, ἓνα πάντοτε-ἤδη φάντασμα.

Ἄλλά στόν βαθμό πού, ὅπως εἴπαμε, ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἄλτουσέρ δέν θά ἦταν καταστατικά παρά ἡ μαρξιστική φιλοσοφία, ἡ εὐδόωση δηλαδή τοῦ φιλοσοφικοῦ του προτάγματος, ἡ φαντασματική ὑπόσταση τῆς πρώτης ἀντιανακλᾶ τόν τρόπο «ὑπαρξῆς» τῆς τελευταίας. Τό φάντασμα εἶναι ἡ μαρξιστική φιλοσοφία. Καί ἀντιστρόφως, ἡ μαρξιστική φιλοσοφία εἶναι, ἀείποτε καί ἔσαεί, τό φάντασμα τῆς. Ὁ Ντερντά θά μπορούσε νά πει καί ἐδῶ τό λόγο του: ἡ μαρξιστική φιλοσοφία εἶναι ἓνα ἀπό τά «φαντάσματα τοῦ Μάρξ», ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἓνας ἀπό τούς τόπους ὅπου στοιχειώνει ὁ Μάρξ.

Ἄλλά, μέ βάση τά προηγούμενα, αὐτή ἡ ἀνυπόστατη ὑπόσταση τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας, ὡς ἀείποτε καί ἔσαεί φαντάσματα, αὐτός ὁ ἄλυτος σπασμός τῆς ἀνάμεσα στήν ὑπαρξία καί τήν ἀνυπαρξία, σημαίνει ὅτι τό πρόταγμα τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας οὔτε κακῶς ἦταν πρόταγμα οὔτε ἦταν ἐπουσιωδῶς πρόταγμα. Ἦταν ἐγγενῶς πρόταγμα. Αὐτό ἐρχε-

ται νά φωτίσει μέ ἓνα καινούργιο φῶς τήν ἐμμονή τοῦ Ἄλτουσέρ, σχετικοποιώντας τό ὑποκειμενικό ἢ ψυχολογιστικό βάρος πού ἐμοιάζε νά ἔχει στήν ἀρχή: πρέπει νά δοῦμε μέ ποιόν τρόπο τό πρόταγμα τοῦ Ἄλτουσέρ ἦταν τοῦ Ἄλτουσέρ. Πρέπει νά δοῦμε ποιός ἐπιμένει ἐδῶ, ποιοῦ εἶναι ἡ ἐμμονή. Ἐάν οἱ πρωταρχικές δεβιότητες τῆς κομμουνιστικῆς στράτευσης συνιστοῦν ἐγγενῶς φιλοσοφικό πρόταγμα, σημαίνει ὅτι αὐτές κατά κάποιο τρόπο θέλουν νά ὑποστηριχθοῦν φιλοσοφικά ἀφ' ἑαυτῶν. Οἱ θέσεις πού ἀναλαμβάνει νά ὑποστηρίξει ὁ Ἄλτουσέρ ἐγκαλοῦν πρὸς φιλοσοφική ὑποστήριξη — ἢ, γιά νά τό ποῦμε διαφορετικά, καί κάπως παραδοξολογικά, οἱ θέσεις αὐτές ἐμμένουν στόν ἑαυτό τους. Ὅπως τά φαντάσματα.

Εἴμαστε τώρα σέ θέση νά κατανοήσουμε καλύτερα τή φύση τῆς «ὑποκειμενικότητας» πού συνυφαίνεται μέ τόν προταγματικό χαρακτήρα τοῦ ὄλου ἐγχειρήματος — μέ ἓναν τρόπο πού ἀπηρεῖ τή μελέτη τῆς ἐν γένει ὑποκειμενικότητας ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἄλτουσέρ, βασισμένη στήν ἔννοια τῆς ἰδεολογίας. Πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή, θά χρειαστεῖ νά ἐπισημάνουμε τή διττή φύση κάθε ἐμμονῆς — καί, ἄρα, καί τῆς ἐμμονῆς πού συνιστᾶ τό πρόταγμα τοῦ Ἄλτουσέρ.

Ἀπό τή μία μεριά, ὅπως ἔχουμε πει, μία ἐμμονή παραπέμπει σέ μία θέληση πού δέν ὑποχωρεῖ, σέ ἓνα πείσμα, σέ μία ἐπανατροφοδότηση μίας στάσης παρά τήν ἀντίσταση πού προβάλλει ἡ πραγματικότητα στήν εὐδόωσή της ἢ στήν ἐκπλήρωσή της, μία ἐπανατροφοδότηση πού ἀντλεῖ ἐκ τοῦ προσωπικοῦ βουλητικοῦ ἀποθέματος. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, μία ἐμμονή (μπορεῖ νά) σηματοδοτεῖ καί τή διαρκή ὑπαγωγή σέ μία ἐσωτερικευμένη ἐπιταγή, τήν ἀδυναμία διαφυγῆς ἀπό ἓνα πανίσχυρο «πρέπει» — ἄρα ἓνα ἔλλειμμα προσωπικῆς χειραφέτησης, ἐνδεχομένως καί μία ἰδεοληψία.

Ἀπό τή μία μεριά μία ἐλευθερία καί ἀπό τήν ἄλλη μία δέσμευση. Μοιάζει νά διαφωτίζεται ἐδῶ ὁ προκαταρκτικός προσδιορισμός τοῦ στοιχήματος τοῦ κομμουνιστοῦ φιλοσόφου, τοῦ ἴδιου τοῦ ἀλτουσερικοῦ προτάγματος, μέ τήν πολιτική στράτευση στό χώρο τῆς Φιλοσοφίας: ἡ διπλή ὄψη τῆς σχετικῆς ἐμμονῆς παραπέμπει πράγματι στή διαλεκτική τῆς στράτευσης, στόν βαθμό πού ἡ τελευταία ἐνέχει ἓνα θελοντικό στοιχείο, λίγο ἔως πολύ ἐξιδανικευμένο, ἐνῶ ἐγγράφει στή βαθιά λογική της τόν ἐξαναγκασμό κάθε στρατοῦ, τήν ἀπόλυτη ἀπαγόρευση τῆς ἐγκατάλειψης τῶν γραμμῶν του, τοῦ «λύειν τοῦ ζυγοῦς» (μέ τή διπλή σημασία τῆς τελευταίας λέξης).

Ἐπισημαίνεται ἔτσι μία ἐπιπλέον νοηματική ἀπόχρωση τοῦ «προτάγματος»: τό πρόταγμα δέν σηματοδοτεῖ μόνο μία θέληση, ἀλλά καί μία ἐπιταγή. Τό πρόταγμα ἀποκτᾶ ἔτσι τήν πλήρη σημασία του: ταυτόχρονα μία ἐπιθυμία καί ἓνα καθήκον, μία βούληση καί μία δέσμευση. Ἐδῶ βρίσκεται τό οὐσιώδες τοῦ «ὑποκειμενικοῦ» χαρακτήρα πού διαποτίζει τό πρόταγμα: σύμφωνα μέ τήν προβληματική τοῦ Ἄλτουσέρ περί ἰδεολογίας, ἡ συγκρότηση τοῦ ὑποκειμένου ἐντοπίζεται στή στιγμή τῆς ἰδεολογικῆς ἐγκλησης, δηλαδή στή φαντασιακή διαλεκτική τῆς ἐλευθερίας καί τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, βάσει τῆς ὁποίας τό ὑποκείμενο προσλαμβάνει τόν διφυή χαρακτήρα του, καθίσταται δηλαδή ὑποκείμενο τῆς βούλησης καί ὑποκείμενο στήν ἐπιταγή.

Τό γεγονός, λοιπόν, ὅτι οἱ πρωταρχικές κομμουνιστικές δεβιότητες συνιστοῦν ἐγγενῶς φιλοσοφικό πρόταγμα σημαίνει ὅτι ἐγκαλοῦν πρὸς φιλοσοφική ὑποστήριξη καί ὅτι ἐνέχουν τό κοίτασμα τῆς ἐμμονῆς σέ αὐτήν. Δέν εἶναι μόνο τό πρόταγμα τοῦ Ἄλτουσέρ, ἀλλά εἶναι καί ὁ Ἄλτουσέρ τοῦ προτάγματος.

τος. Τό φιλοσοφικό πρόταγμα τής κομμουνιστικής στράτευσης δρόμη τον Άλτουσέρ, τον στρατολόγησε, τον εγκάλωσε: ο Άλτουσέρ πού γνωρίζουμε υπήρξε αποτέλεσμα αυτής τής εγκλησης. Και τό γνώριμο πρόσωπο του Άλτουσέρ, ο τόπος όπου ο κομμουνιστής και ο φιλόσοφος αναζήτησαν ο ένας τον άλλο, ξεχεται νά υποδείξει τήν ἀμφίδρομη φορά αυτής τής εγκλησης, νά μάς υπενθυμίσει ότι ή στράτευση αυτή δέν μπορεί παρά νά είναι διπλή και ἀμοιβαία. Άπό τή μία μεριά, ο φιλόσοφος παύει νά κάνει ἀπλώς «καλά τή δουλειά του», νά ἀσκει τή Φιλοσοφία ως ἀποστασιοποιημένος επαγγελματίας, ἀλλά στρατεύεται σέ μία υπόθεση (ζωής, και όχι εργασίας), ενώ, ἀπό τήν ἄλλη, ο κομμουνιστής στρατεύεται και στή φιλοσοφία, ὑποχρεώνεται νά λάβει σοβαρά ὑπ' ὄψη τήν πειθαρχία τής, ἔτσι ὥστε νά ἀναδείξει τήν πολιτική στάση του ως φιλοσοφική στάση. Ἡ φιλοσοφική στράτευση δέν είναι μόνο στράτευση στή φιλοσοφία, ἀλλά και στράτευση τής φιλοσοφίας. Ἐάν ο κομμουνιστής είναι ἀείποτε φιλόσοφος, ο φιλόσοφος μέ τή σειρά του είναι πάντοτε δυνάμει κομμουνιστής.

Πάντοτε; Ναι, γιατί «ἐγγενῶς πρόταγμα» σημαίνει και «ἀνεξάλειπτο πρόταγμα». Οἱ δεβαιότητες τής στρατεύσεως όχι μόνο δέν περνοῦν στήν ἀνυπαρξία ἀφού ἔχουν ἐπιτελέσει τό μεταβατικό και φιλοσοφικῶς ἐπουσιώδη ρόλο τους, ὅπως ἐξαφανίζεται ή προνόμφη στό ἔντομο, ἔχοντας δώσει τή θέση τής σέ μία πλήρη ὑπαρξη, ἀλλά δέν μποροῦν και νά σθήσουν ἀναδρομικά, σά στείρα και ἄγονα ἀνεμογκάστρια. Είναι ή ἄλλη ὄψη τής κατάρας ή τής εὐλογίας του φαντάσματος: αὐτό πού του ἀπαγορεύει τήν, ἀνακουφιστική ή ἐφιαλτική, ἀπόσυρση στήν ἀπλή ἀνυπαρξία, είναι και αὐτό πού τό ἐπαναφέρει διαρκῶς στήν ὑπαρξη - ὡς - φάντασμα. Τό πρόταγμα πάντοτε θά ἐγκαλεῖ, πάντοτε θά βρῖσκει ὑποκείμενα νά στρατολογήσει, πάντοτε θά ἀνακαλεῖ τόν κομμουνιστή φιλόσοφο σέ αὐτήν τή φαντασματική ὑπαρξη, και ή μαρξιστική φιλοσοφία θά ἐξακολουθεῖ ἔσσει νά στοιχειώνει τή φιλοσοφική ἐπικρατία.

Ἄλλά τό πρόταγμα είναι ἀνεξάλειπτο και μέ μία ἄλλη ἐννοια. Ἡ φιλοσοφική στράτευση δέν μπορεί νά ἀπορροφηθεῖ οὔτε ἀπό τήν ἀσφάλεια μίας αὐθυπόστατης φιλοσοφίας, μέσα στήν ὁποία θά ἔδρισκαν τήν ἡρεμη δικαίωσή τους οἱ βασικές δεβαιότητες τής στράτευσεως, ἀλλά οὔτε και στόν θεραπευτικό φιλοσοφικό ἡσυχασμό μίας συμφιλώσεως μέ τίς ἄλλτες ἀπορίες. Ὅποιος ἀκούει τό πρόταγμα, ὁποιος συμμερίζεται τόν ἐλάχιστο πυρήνα δεβαιότητας πού συνεπάγεται και προϋποθέτει ή κομμουνιστική στάση, ὁποιος στρατεύεται σέ αὐτές τίς θέσεις, δέν μπορεί παρά νά θέλει νά τίς ὑποστηρίξει φιλοσοφικῶς, νά θέλει νά ἀπελευθερώσει τό φιλοσοφικό δυναμικό τους, νά τίς κάνει «φιλοσοφία», χωρίς ὥστόσο νά μπορεί νά τούς δώσει τή θεωρητική μορφή μίας φιλοσοφίας, μέσα στήν ὁποία θά ἔσθηνε ο προταγματικός χαρακτήρας τους. Οἱ θέσεις αὐτές ἐγκαλοῦν τόν κομμουνιστή φιλόσοφο, ο ὁποιος δέν μπορεί οὔτε νά τίς ἐγκαταλείψει, ἀλλά οὔτε και νά τίς παγιώσει στήν ἀτάραχη, ἀμέτοχη μορφή μίας θεωρητικῶς συνεκτικής φιλοσοφίας. Ἡ ἀνεξάλειπτη και ἀνέφικτη ἐγκληση του κομμουνιστή-φιλοσόφου και τής μαρξιστικής φιλοσοφίας: ο κομμουνιστής-φιλόσοφος διαρκῶς ἐγκαλεῖται και ποτέ δέν φτάνει. Ἡ μαρξιστική φιλοσοφία είναι ἀναπόδραστη και ἀνέφικτη, ἕνα πραγματικό ἀ-διέξοδο, μία ἐμμενής ἀ-πορία στόν φιλοσοφικό χῶρο. Ὁ κομμουνιστής φιλόσοφος δέν ἔχει διέξοδο, δέν ἔχει πόρο: ή μοίρα του στό φιλοσοφικό πεδίο ἐγκείται στό ἀναπόδραστο μίας ἀδύνατης φιλοσοφίας.

Ἡ φιλοσοφία τής κομμουνιστικής στράτευσεως είναι τόσο

ἀνέφικτη ὅσο και ἀναπόδραστη, και ἐμπλέκει τόν κομμουνιστή φιλόσοφο σέ ἕναν ἀδιάκοπο και ἄλυτο μετεωρισμό μεταξὺ φθορᾶς και ἀφθαρσίας. Ὁ κομμουνιστής φιλόσοφος συμπεκνώνει, μερικές φορές στό ἴδιο του τό σῶμα, τήν κολασμένη ἀγωνία αὐτοῦ του φαντάσματος, αὐτοῦ του ἀκαθόριστου πλάσματος, αὐτοῦ του ἄμορφου μορφώματος, πού ἐνώ δέν μπορεί νά ὑπάρξει, δέν μπορεί και νά ἀποποιηθεῖ γαλήνια τόν ἑαυτό του. Ἡ φιλοσοφική στράτευση ἐνέχει τραγικότητα — και ἐδῶ ή περίπτωση του Άλτουσέρ είναι, για ἄλλη μία φορά, παραδειγματική.

1. «Ἡ φιλοσοφία ως ὄπλο τής ἐπανάστασης», στόν τόμο *Θέσεις*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1978, σ. 37-49.

2. *Lire le Capital*, Maspero, Παρίσι 1970, τ. 1, σ. 34.

3. Βλ. «Ἀντίφαση και ἐπικαθορισμός», στό *Γιά τόν Μάρξ*, Γράμματα, Ἀθήνα 1978, σ. 87-128.

4. Ὅπως σαφέστατα δηλώνει ο τίτλος του μείζονος προγραμματικού ἔργου του ἄλτουσερισμοῦ, *Lire le Capital*.

5. Βλ. τό καταστατικό κείμενο "Du Capital à la philosophie de Marx", στό *Lire le Capital*, ὁ.π., τ. 1, σ. 9-85 και εἰδ. σ. 10-37.

6. «Ἡμασταν πεισμένοι, πολιτικά και φιλοσοφικά, ὅτι εἴχαμε προσορμίσει στή μόνη στερεή γῆ στόν κόσμο, ἀλλά δέν ξέραμε νά καταδείξουμε φιλοσοφικά τήν ὑπαρξη και τή σταθερότητά τής» (*Γιά τόν Μάρξ*, ὁ.π., σ. 24).

7. Στό ἔξης, θά γράφω *Φιλοσοφία*, μέ κεφαλαῖο Φ, για νά ὑποδηλώνω τήν ἐν γένει φιλοσοφία, τό φιλοσοφικό πεδίο, σέ ἀντιπαραβολή μέ κάθε ἐπιμέρους φιλοσοφία, ὅπως ἐπί παραδείγματι τή μαρξιστική φιλοσοφία.

8. *Γιά τόν Μάρξ*, ὁ.π., σ. 27.

9. Ἄς μή μάς ξενίζει αὐτή ή ἐκ προοιμίου ἀποποίηση τής «πνευματικής ιδιοκτησίας»: τό ἔργο του Άλτουσέρ δέν θά είναι ή δική του φιλοσοφία, ἀλλά ή μαρξιστική φιλοσοφία ή, ἀκόμα περισσότερο, ή φιλοσοφία του Μάρξ. Δέν πρόκειται για προσωπική σεμνότητα, ἀλλά για στράτευση.

10. Βλ. «Γιά τόν Μάρξ και τόν Φρόιντ», περιοδικό *Θέσεις* 35, Ἀθήνα 1991, σ. 51-67.

11. Ἡ τελευταία φράση ἐπανερχεται ως ἰδεοληπτικό μότο στή τελευταία κείμενα του Άλτουσέρ, αὐτά πού ἐπισφραγίζουν και ἐπικυρώνουν ἀναστοχαστικά τήν ἀνυπαρξία του ἔργου του. Ἡ τραγικότητα αὐτῶν τῶν διατυπώσεων ἀπό ἕναν φιλόσοφο πού ἐπιμένει μέχρι τέλους νά είναι μαρξιστής είναι δυσθᾶστακτη. Βλ., ἐνδεικτικά, *Φιλοσοφικά*, Ἐκδόσεις Ὁ Πολίτης, Ἀθήνα 1994.

12. Παραδειγματική περίπτωση: ο Α. Τσάλμερς γράφει, ἐνέτει 1981, στόν πρόλογο τής δεύτερης ἐκδόσεως του βιβλίου του *Τί είναι αὐτό πού τό λένε ἐπιστήμη*; (Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κορήτης, 1994, σ. xvii-xviii), ὅτι «(για τίς ἀδυναμίες τής πρώτης ἐκδόσεως του βιβλίου) δέν θά ἔπρεπε νά καταγορηθεῖ μόνο (sic) ο Λουί Άλτουσέρ, του ὁποίου οἱ ἀπόψεις ἦταν πολύ του συρμού τόν καιρό πού ἔγραφα τό βιβλίο, και ή ἐπιρροή του ὁποίου διακρίνεται ἀκόμα σέ κάποιο βαθμό σέ αὐτήν τήν ἐκδοση. Ἐχω μάθει πλέον τό μάθημά μου, και στό ἔξης θά προσέχω νά μήν ἐπιρεάζομαι παραπάνω ἀπ' ὅσο πρέπει ἀπό τήν τελευταία παρισινή μόδα».

13. Πρόκειται για τό εἶδος συλλογικής ἐνοχῆς πού προσπάθησε προσφάτως νά ἐνεργοποιήσει ἐκ νέου τεχνητά ο Σόκαλ, καλώντας τή φιλοσοφική κοινότητα νά ξεχωρίσει τό στάρι ἀπό τήν ἡρα.

14. *Ο Πολίτης*, τ. 98, Ἀθήνα 1989, σ. 59-70.

15. Στό πλαίσιο τής ἐκδίπλωσης του ἐγγειώματος του Άλτουσέρ, αὐτός ο ἐγγενῆς χαρακτήρας τής φιλοσοφίας του πήρε τή συγκεκριμένη μορφή ἐνός κειμένου ριζικής αυτοκριτικής (*Στοιχεῖα αυτοκριτικής*, Πολύτυπο, Ἀθήνα 1983), τό ὁποῖο σηματοδοτεῖ μία τομή πού χωρίζει τά κείμενά του σέ δύο «φάσεις», μία «πρώιμη» και μία «ὕστερη», ὅπου οἱ θέσεις τής δεύτερης συνιστοῦν ἐν πολλοῖς ἀντι-θέσεις στήν πρώτη.

Η ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ «ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ» ΤΟΥ ΦΕΡΝΑΝ ΜΠΡΩΝΤΕΛ

Μετφρ. Κλαίρη Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, 1998

τῆς Ἐλεωνόρας Σκουτέρη - Διδασκάλου

Από τὴν πρώτη σελίδα καὶ πρὶν καλά περάσεις τὸ πρῶτο δεκαεξασέλιδο βυθίζεσαι στὰ νερά τῆς Μεσογείου καὶ ἀρχίζεις ἄλλου νὰ κολυμπᾶς, ἄλλου νὰ ἐπιπλέεις, ἄλλου νὰ βγαίνεις στ' ἀκρογιαλὶ γιὰ νὰ λιαστείς καὶ ἄλλου νὰ εἰσέρχεσαι «στὴν ἀχανὴ ἔρημο πού ἐκβάλλει στὴ θάλασσα», γιὰτὶ γιὰ θάλασσα τὴ νόμισες καὶ αὐτήν.

Κρατᾶμε στὰ χέρια μας ὀλοκληρωμένο στὴν ἑλληνικὴ του ἔκδοση τὸ βιβλίο ἑνὸς πρωτομάστορα.

«Ὁ Μπρωντέλ ὁ πρωτομάστορας: ἔτσι εἶναι. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς, καὶ σκέφτομαι αὐτούς ἀκριβῶς πού παλιότερα ἐνοχλήθηκαν ἀπὸ τίς δίχως περιστροφές ἐπιθέσεις του στὰ φρούρια τῆς παραδοσιακῆς ἱστορίας, δὲν ἐνίωσε κάποτε ὅτι προχωροῦσε σὲ δρόμους πού ὁ ἴδιος ὁ Μπρωντέλ εἶχε ἀνοίξει...; Μοῦ φαίνεται ὅτι εἴμαστε πολλοὶ ἐκεῖνοι πού χωρὶς αὐτόν δὲν θὰ ἔχαμε γίνεи αὐτὸ πού εἴμαστε σήμερα».

Μιλᾶ ὁ Ζώρζ Ντυμπύ, 15 χρόνια πρὶν.¹

Πῶς προχωροῦμε ἐμεῖς σήμερα στοὺς δρόμους πού ἀνοίξει ὁ Μπρωντέλ καὶ, προκειμένου γιὰ τὴ Μεσόγειο,² πῶς διασχίζουμε σήμερα τίς θάλασσές της;

Τὸ μάτι μας ἔχει ἤδη σταθεῖ σκεφτικὰ στὸ ἀρχικὸ μὸτο (Μ. τ. Α', σ. 21): «Ὡς τὰ σήμερα δὲν ἔχει ἀνακαλυφθεῖ στὸν νέο κόσμο καμιά Μεσόγειος, ὅπως ἐκεῖνη πού ὑπάρχει στὴν Εὐρώπῃ, Ἀσία καὶ Ἀφρικῇ», βεβαίως ὁ Ζ. Ἀκόστα στὴ Φυσικὴ Ἱστορία τῶν Ἰνδιῶν τὸ 1558. Ἴσως μισὴ χιλιετία ἀργότερα νὰ μὴν ἦταν πιά τόσο σίγουρος, ἀνακαλύπτοντας στὴ Μεσόγειο τοῦ Μπρωντέλ τὴν ἴδια τὴ Μεσόγειο καὶ μιὰν ἄλλη Μεσόγειο, πού «δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἐνιαία θάλασσα, ἀλλὰ ἓνα σύμπλεγμα θαλασσῶν» (Μ. τ. Α', σ. 28)· πού εἶναι μιὰ στεριανὴ θάλασσα, ἀφοῦ «ἡ ζωὴ τῆς θάλασσας εἶναι ἀνακατεμένη μὲ τὴ ζωὴ τῆς στεριᾶς» (Μ. τ. Α', σ. 10), μιὰ ὑδάτινη στεριά πού «χωρίζεται μόλις καὶ μετὰ βίας ἀπὸ τὴν τεράστια ἔρημο... πού ἐκβάλλει κατευθεῖαν στὴ θάλασσα... τὴν ἔρημο (πού) εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρόσωπα (καὶ αὐτὴ) τῆς Μεσογείου» (Μ. τ. Α', σ. 28).

Μιὰ Μεσόγειος πού ὀνομάζεται Μεσόγειος, ἀλλὰ δὲν εἶναι μεσόγειος· πού τὴν λέγαν καὶ «ἡ Ἐσωτερικὴ Θάλασσα», καὶ «ἡ Δικὴ μας Θάλασσα» ἢ «ἡ Μεγάλῃ Θάλασσα». Μιὰ θάλασσα πού εἶναι θάλασσες — ὁ ἐνικός δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ δηλώσει τὴν πολυπλοκότητά της, τὴν ἰκανότητά της νὰ σχίζεται, νὰ βυθίζεται, νὰ ὑψώνεται, νὰ χωρίζεται καὶ πάλι νὰ ξαναχωρίζεται, νὰ ξεχωρίζει καὶ νὰ ἐνώνει.

Σὲ κάθε της φανέρωμα ἡ θάλασσα Μεσόγειος, ὅπως ἀκρι-

βῶς καὶ ἡ Μεσόγειος τοῦ Μπρωντέλ, ἀποδεικνύεται μεγαλύτερη, περιεκτικότερη, σημαντικότερη ἢ ἀλλιῶς σημαντικὴ ἀπ' ὅ, τι νομίζοταν. Τί καὶ ἂν τὴ διασχίζουμε ἢ τὴ διαβάζουμε; Πάντα μοιάζει πιὸ βαθιά, πιὸ στενὴ, πιὸ ἐπικίνδυνη, πιὸ οἰκεία, πιὸ ἀλμυρὴ, σχεδὸν πιὸ θαλασσινὴ θάλασσα καὶ πάντα πιὸ στεριανὴ, πιὸ γῆινη, πιὸ ἔνδον, ἀπ' ὅσο ἀντέχει μιὰ ἱστορία σὲ ἀνθρώπινα μέτρα. Γιατὶ ἡ μεσογειακὴ Μεσόγειος δοκιμάζει τοὺς ἀνθρώπους· πρὶν ἐκεῖνοι τὴν κάνουν δική τους (Mare Nostrum), πρὶν τὴν ἐσωτερικεύσουν (Ἐσωτερικὴ Θάλασσα), τοὺς ἰδιοποιεῖται αὐτὴ — δίχως καν νὰ τὸ καταλάβουν. Θάλασσα, σκληρὴ, καὶ ἂν δὲν δαμαστοῦν τὰ νερά της, ἂν δὲν καλλιεργηθοῦν οἱ στεριές της, ἔρημη θάλασσα, πού ἀποκτᾶ συνολικὰ τὴ σημασία της μόνο γιὰ τοὺς δικούς της, τοὺς μεσογειακούς ἀνθρώπους.

Ἡ Μεσόγειος Θάλασσα· πολλαπλὴ, διαφορῶμενη, ἀπειρη, ὀριακὴ καὶ ὀρίζουσα, μεθόριος καὶ ἐκτὸς ὀρίων καὶ ὀρισμῶν — στὸ μεταίχμιο, ὅπως τὸ λέει καὶ τ' ὄνομά της³ πού τῆς χαρίζει τὸ ρόλο τοῦ ἐνδιάμεσου, τοῦ μεσσία καὶ τοῦ μεσίτη, ἐπιμένοντας στὴν ἀμφισβησία τῶν μέσων. Ἡ ἀγνωστὴ Μεσόγειος, πού ἐμοιαζε σὰ δική μας ἀπὸ πάντα: «ἡ Μεσόγειος τῆς δευτέρης πενηκονταετίας τοῦ 16ου αἰῶνα», ἡ Μεσόγειος τοῦ Ἀκόστα, ἦταν πάντα «ἓνα faux beaux sujet (ἓνα φαινομενικὰ μόνον ὁμορφο θέμα), ὅπως τὴν εἶχε χαρακτηρίσει ὁ Λυσιέ Φέβρ» (Μ. τ. Α', σ. 11).

Ἄν ἡ θάλασσα πού διέπλευσε ὁ Μπρωντέλ ἦταν αὐτὴ, ἡ ὀριακὴ καὶ ὀρίζουσα, ἡ φαινομένη καὶ φαινομενικὴ Μεσόγειος, μιὰ σημερινὴ ἀνάγνωση τοῦ μπρωντελικοῦ ἐγχειρήματος θὰ μποροῦσε ἐνδεχομένως νὰ ἐπιμείνει σὲ ὀρισμένα ἐρωτήματα πού σχετίζονται μὲ δύο συγκεκριμένα ζητήματα:

α) τὸ ζήτημα τῆς ὀριακότητος· τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ ἱστορία τῆς Μεσογείου ἀνήκει σ' ἓνα πεδίο ἀπορίας πού δὲν εἶναι πεδίο ἀδιέξοδο, ἀλλὰ ἀντίθετα — ὅπως ἔδειξε ὁ Μπρωντέλ — μπορεῖ νὰ γίνεи πεδίο ζήτησης καὶ προβληματισμοῦ, τεράστιο, ἀχανές καὶ ἐνδιαφέρον· καὶ

β) τὸ ζήτημα τοῦ ἂν ἡ Μεσόγειος μπορεῖ νὰ γίνεи ἀντικείμενο ἱστορικῆς ἔρευνας, ἴσως καὶ τὸ ἂν εἶναι καν «θέμα»· τὸ παιχνίδι, μ' ἄλλα λόγια, τοῦ ἂν εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἓνα «φαινομενικὰ μόνον ὁμορφο θέμα». Ὅπως τὸ faux bijoux εἶναι τόσο κραυγαλέα ψεύτικο, πού ὄχι μόνο δὲν εἶναι ἀπατηλό, ἀλλὰ καὶ γίνεи γνήσια ψεύτικο, ἀληθινὸ faux bijoux, παραμένοντας στὴν πραγματικότητά κόσμημα, δηλαδὴ κυριολεκτικὰ ἐξάρτημα πού στολίζει, ἔτσι καὶ τὸ faux beaux sujet μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ «ψεύτικο» ἢ «ἀπατηλό» θέμα, παραμένοντας ὅμως θέμα, ἢ νὰ εἶ-

ναί εἶνα καλὸ θέμα ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἀπατηλὸ, ἢ νά παραμένει καλὸ θέμα ὅσο εἶναι φευγαλέος ὁ προσδιορισμὸς του.

Πάνω στοὺς δύο αὐτοὺς ἄξονες οἱ προβληματισμοὶ δὲν κινοῦνται παράλληλα, ὅπως οἱ ἀσύμπτωτες εὐθεῖες, ἀλλὰ μᾶλλον καμπυλώνονται ἀπροσδιόριστα, σάν ἐκεῖνα τὰ περιεργα φρακτάλ, σέ διαφορετικὰ ἐπίπεδα, πού διασχίζουν διαφορετικούς χώρους καὶ ἐνώνονται μέ ἄλλες καμπυλώσεις σέ ἄλλα ἐπίπεδα, σέ ἄλλους χρόνους, πού χάνονται καὶ πάλι ἐμφανίζονται ἀπὸ τὸ πουθενά.

Μέ ποιούς ὅρους λοιπὸν τίθενται τὰ ὅρια ὅταν τὸ θέμα εἶναι μεταίχμιακὸ, ὅταν θέμα εἶναι ἡ ἴδια ἡ ὀριακότητα; Ἄς διερευνησοῦμε τὴν ἀμφισημία τῶν ὀρισμῶν, τὸ παιχνίδι στοῦ μεταίχμιου τοῦ ἐνικοῦ καὶ τῶν πληθυντικῶν: ἡ Μεσόγειος Θάλασσα εἶναι θάλασσες ἐνθὺς ἔξαρχῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ «θέμα» τοῦ διβλίου. Καί εἶναι ἀπατηλὸ θέμα ὄχι μόνο ἐπειδὴ ἐνῶ δηλώνεται ὡς *Μεσόγειος* καὶ μάλιστα ἡ *Μεσόγειος* εἶναι μεσόγειες, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱστορία της εἶναι ἡδὴ διαιρεμένη: τρία μέρη, τρεῖς χρονικότητες, ἕνας χώρος. Θάλασσα-στεριές, στεριά-θάλασσες, ἱστορίες· θραυσμένα θέματα, ἀπατηλὸ θέμα. Πίσω ἀπὸ τὶς δεδηλωμένες τρεῖς χρονικότητες: τὴν ἀργόσυρτη διάρκεια, τὴ συγκυρία καὶ τὰ γεγονότα προβάλλοντες περισσότερες καὶ πιὸ περίπλοκες χρονικότητες· ὁ χρόνος καὶ οἱ χρονικότητες τέμνονται μέ τὸ χωρὸ, πού εἶναι χωροί. Διαβάζουμε τὴν ἴδια ἱστορία σέ τρεῖς, σέ πολλές, σέ τόσες περισσότερες, ὅσο πιὸ προσεκτικὰ ψάχνουμε, παραλλαγές, ἱστορία-ἱστορίες.

Γιὰ νά διαβάσεις τὸ *θαυτὸ πρόσωπο τῆς Μεσογείου*⁴ χρειάζεταιαι τὸ νῆμα μίας γεωγραφικῆς παρατήρησης (τὸ μάτι τοῦ ἱστορικοῦ γίνεται μάτι τοῦ γεωγράφου ἀλλὰ καὶ τοῦ ταξιδιώτη ἢ τοῦ μυθιστοριογράφου) νά περαστεῖ στήμονι στὸν ἀργαλειὸ τῆς ἱστορίας. Τὰ στήμονια δένονται στέρια στὸν *περίγυρο*· πάνω τους διασταυρῶνται τὰ ὑφάδια τῆς μεσογειακῆς ἱστορίας καὶ πλέκουν τὶς σημαίνουσες *κανονικότητες* πού ρυθμίζουν τὴ ζωὴ καὶ τὶς καθημερινότητες τῶν ἀνθρώπων στοὺς κόσμους τῆς Μεσογείου. Τὸ νῆμα γνέθεται, κλώθεται καὶ χρωματίζεται ἀπὸ ἐπιδέξια χέρια, πού γνωρίζουν νά κεντοῦν τὴν ἱστορία σύμφωνα μέ ἀπὸ παλιά παραδομένα σχέδια. Ἀνθρωπολογικὴ ἱστορία, ὅπου:

«Ἀφετηρία εἶναι ὁ γεωγραφικὸς χώρος (καὶ πάνω του) ἀνάγλυφο ὃ, τι συνιστᾷ ἐπανάληψη, βραδεία κίνηση, μόνιμο χαρακτηριστικὸ. Ἀναζητώντας τὸ ἀμετάβλητο ἢ τὸ σχεδὸν ἀμετάβλητο, δέν διστάσαμε νά ὑπερβοῦμε τὰ χρονολογικὰ ὅρια μίας ἔρευνας, ἢ ὁποῖα θεωρητικὰ περιορίζονται στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 16ου αἰώνα, καὶ νά χρησιμοποιήσοῦμε μαρτυρίες ἀπὸ ἄλλες ἐποχές, ἀκόμη καὶ τῆς σημερινῆς» (Μ. τ. Β', σ. 9).

Ὅμως ἡ Μεσόγειος, ἡ μία θάλασσα εἶναι πολλές θάλασσες... Ὁ χώρος της εἶναι χωροί, ὅπου κατοικοῦν ἀνθρώποι μέ ἀπὸ παλιά παραδομένους τρόπους ζωῆς, κοινωνίες πού διαρκοῦν «διότι εἶναι ικανές νά μεταδιβάξουν ἀπὸ τὴν μιά γενιὰ στήν ἄλλη τὶς ἀρχές καὶ τὶς ἀξίες τους», σύμφωνα μέ τὴν πνευκὴ ἀνθρωπολογικὴ διατύπωση τοῦ Κλώντ Λεβί-Στρῶς.⁵ Ἡ ἱστορία της διαφορίζεται σέ ἐπάλληλα ἐπίπεδα: ὁ «γεωγραφικὸς χρόνος», ὁ «κοινωνικὸς χρόνος», ὁ «χρόνος τοῦ ἀτόμου» — ὁ «χρόνος τῶν γεγονότων» καὶ ὁ «χρόνος τῶν προσωπικοτήτων» ἐμφανίζεται μόνον στοῦ τρίτου μέρους.

Τὸ ὄνομα τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', σταθερὰ παρὸν στὸν ὑπότιτλο πού ἐπιστεγάζει τὸν τίτλο τοῦ κάθε μέρους, προσφέρει πραγματολογικὰ τὴν ἐπιστημονικὴ συνοχὴ τῆς ἱστορικῆς συνέχειας πού ὑπόσχεται ἡ διάρκεια «Με-

σόγειος» (αὐτὸ εἶναι τὸ *faux beau sujet*). Ἡ πραγματικὰ παρούσα εἶναι ἡ Μεσόγειος — ὁ Φίλιππος ἐμφανίζεται 1.087 (ἀν ὑπολογίζω σωστά) σελίδες ἀργότερα καί, μάλιστα, δέν κάνει μιά μεγαλοπρεπὴ ἐμφάνιση ὡς Φίλιππος ὁ Β', οὔτε συνοδεύεται ἀπὸ τὶς χρονολογικὲς ὀρίζουσες τοῦ βιολογικοῦ ἢ τοῦ πολιτικοῦ/βασιλικοῦ τοῦ βίου· ἐμφανίζεται ἀπλῶς ὡς γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Καρόλου Κουίντου καί, μία σελίδα μετὰ, ὡς ἐνδεχόμενος κληρονόμος του (ἐνδεχομένως, λόγω τοῦ τακτικοῦ, μετρημένου καὶ νομοταγοῦς του χαρακτήρα). Λίγο παρακάτω, ἀναφέρεται ὡς νεαρός· καμιά δεκαριά σελίδες ἀργότερα, πάλι ὡς νεαρός ἀλλὰ πρίγκιπας, ὁ ὁποῖος μάλιστα κερδίζει τὸ χέρι τῆς Μαρίας Τυδώρ· ἡ ἐπόμενη ἐμφάνισή του εἶναι ὅταν ταξιδεύει γιὰ τὸ γάμο στὴν Ἀγγλία. Ἡ τύχη τοῦ Φιλίππου ἀνοίγει στὴ σ. 51, ἐνῶ ἡ αὐτοκρατορία ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορά στὴ σ. 52 — πάντα τοῦ Γ' μέρους.

Στὴ *Μεσόγειο* ὁ ἀνθρώπος εἶναι σέ συνεχὴ ἀντίστιξη καὶ ἐπικοινωνία μέ τὴ θάλασσα. Ἄν ὁ Φίλιππος εἶναι ὁ «τυπικὸς ἥρωας τῆς Μεσογείου», τὸ πρόσωπο γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ὁποῖου διαβάζουμε, ὡστόσο, οὔτε τυπικὸς μεσογειακὸς ἥρωας εἶναι οὔτε ἡ ζωὴ του καὶ οἱ πράξεις του ἀποτελοῦν τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς *Μεσογείου* — ἀντικείμενο τῆς ἱστορίας τῆς Μεσογείου παραμένει τὸ *ἀπατηλὸ φευγαλέο θέμα* «Μεσόγειος».

Τὰ πραγματικὰ ὅρια ἀνάμεσα στὶς χρονικότητες, τοὺς ρυθμούς καὶ τὶς τροπικότητες τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι δέν εἶναι τόσο σαφῆ ὅσο τὰ ὅρια ἀνάμεσα στὶς ἀναλυτικὲς κατηγορίες πού χρησιμοποιοῦνται στὴν ἱστοριογραφία: τὸ *γεγονός*, τὴ *συγκυρία* καὶ τὴν *ἀργόσυρτη διάρκεια*. Οὔτε ὅμως καὶ τὰ ὅρια ἀνάμεσα στοῦ ἄτομο ὡς θέμα καὶ τὸ θέμα «Μεσόγειος» εἶναι σαφῆ:

Ὁ Φίλιππος ὁ Β', παρούσα ἀπουσία στὴν ἱστορία τῆς Μεσογείου, καὶ ἡ Μεσόγειος, πανταχοῦ παρούσα (ἀκόμη κι ὅταν φαίνεται νά ἀπουσιάζει).

τόπος του εἶναι ἡ Μεσόγειος — ἡ θάλασσα ὅπου ἐκεῖνος πού «δέν ἀγάπησε ποτέ τὶς Βόρειες Χῶρες» (Μ. τ. Γ', σ. 67), τελικὰ ταξιδεύει καὶ ὅπου ἐγκαθίσταται ἴσαμε τὸ θάνατό του, πού γράφει τὶς τελευταῖες ἀράδες στὴν κατακλειδα τοῦ Γ' μέρους, λίγο πρὶν κλείσει τὸ βιβλίο· οἱ πόλεμοί του εἶναι πόλεμοι *στά νερά της, πάνω της, γύρω ἀπ' αὐτὴν, γιὰ αὐτὴν*: (τὸ 1/3 αὐτοῦ τοῦ μέρους ἔχει ὡς θέμα του τὴ *Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου* καὶ ἀναφέρεται *στά πρὶν, τὰ κατὰ καὶ τὰ μετὰ ἀπὸ αὐτὸ* «τὸ στρατιωτικὸ συμβάν πού εἶχε τὴ μεγαλύτερη ἀπήχηση τὸν 16ο αἰῶνα στὴ Μεσόγειο» (Μ. τ. Γ', σ. 229).

Ὁ Φίλιππος Β', δηλαδή ἡ Ἰσπανία. Ἡ Ἰσπανία τῆς 6' πεντηκονταετίας τοῦ 16ου αἰ., δηλαδή ἡ Μεσόγειος (Μ. τ. Γ', σ. 140). Τὸ ἄτομο καθορίζει τὰ συλλογικὰ πεπρωμένα τῆς Μεσογείου, ὅμως τὰ συλλογικὰ πεπρωμένα ἔχουν προκαθορίσει τοὺς ὅρους τῆς προσωπικῆς ἱστορίας (Μ. τ. Γ', σ. 140, 156, 170, 177).

Ἡ θάλασσα ἀρχίζει νά «κλείνει», ὅταν ὁ μεσογειακὸς κόσμος ἀνοίγεται «μακριὰ ἀπὸ τὴν καρδιά τῆς Μεσογείου», ὅταν οἱ Τοῦρκοι στρέφονται βαθιὰ στὴν Ἀνατολή (Μ. τ. Γ', σ. 321-344), ὅταν «ἡ Ἰσπανία ἐγκαταλείπει τὴ Μεσόγειο» γιὰ νά στραφεῖ πρὸς τὰ δυτικὰ⁶ (Μ. τ. Γ', σ. 344-345). Ἄλλὰ τότε πιά ὁ Φίλιππος ἔχει πεθάνει.

Ὁ Μπραντέλ ἐπισημαίνει προσεκτικὰ πὺς βρισκόμαστε ἀπέναντι σέ «μεγάλες ταλαντώσεις πού ἡ συμβατολογικὴ ἱστο-

ορία δέν είναι σέ θέση νά ἐξηγήσει» (Μ. τ. Γ', σ. 345). Γιατί ἂν ἡ Μεσόγειος μοιάζει νά ἀπεκδύεται τή μεσογειακότητά της καί νά ξεφεύγει ἀπό τή μεσογειακή μοίρα πού τῆς εἶχε χαρίσει «ἡ ἐποχή τοῦ Φιλίππου τοῦ Β'» μόνον στό τέλος, μέ τό «θάνατο τοῦ Φιλίππου Β' στίς 15 Σεπτεμβρίου 1598», σύμφωνα μέ τόν τίτλο τοῦ τελευταίου ὑποκεφαλαίου (Μ. τ. Γ', σ. 406-408), ὡστόσο εἶναι ἡ ἴδια «ἡ Μεσόγειος (πού) τίθεται ἐκτός τῆς μεγάλης ἱστορίας» (ἐπι ἀκριβῶς τιτλοφορεῖται τό τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου) (Μ. τ. Γ', σ. 347-416). Ὅμως εἶχαμε ἤδη ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τή μεσογειακή Μεσόγειο, ὅταν «ἡ Ἰσπανία τήν ἐγκατέλειπε», ὅταν «ἡ Ἐσωτερική Θάλασσα ἔμνεχε χωρίς τή σύρραξη τῶν μεγάλων κρατῶν, σύρραξη ἡ ὁποία εἶχε ἀποτελέσει τό κύριό της χαρακτηριστικό» (Μ. τ. Γ', σ. 344-345).

Ἀπό τίς πρῶτες ἴσαμε τίς τελευταῖες ἀράδες τῆς *Μεσογείου* ἡ ἱστορία της ἀποδεικνύεται πῶς «μεσογειακή», πῶς διαφορομένη καί ἀπροσδιόριστη ἀπ' ὅσο προκαθόριζε ἡ διασύνδεση τῆς μεγάλης ἱστορίας τοῦ χώρου μέ τό πλέον περιστασιακό τῶν συμβάντων: τό θάνατο ἑνός ἀνθρώπου. Οἱ κατευθυντήριες σκέψεις πού διατυπώνει ὁ συγγραφέας στήν πρώτη παράγραφο τοῦ βιβλίου (Μ. τ. Α': Ὁ ρόλος τοῦ περιγυροῦ, σ. 27): «Τό πρῶτο αὐτό μέρος, ὅπως καί ὁ τίτλος του προαναγγέλλει, κινεῖται στή σφαῖρα μιᾶς ιδιότυπης γεωγραφίας, πού δίνει ἰδιαίτερη ἔμφαση στά ἀνθρωπογεωγραφικά δεδομένα, δέν παύει ὅμως νά εἶναι, ἂν ὄχι μάλιστα σέ μεγαλύτερο βαθμό, καί ἀναζητήση μιᾶς ιδιότυπης ἱστορίας»,

δρῖσκονται σέ εὐθεία ἀντίστιξη μέ τά συμπεράσματά του στήν τελευταία παράγραφο (Μ. τ. Γ': *Γεγονότα, Πολιτική, Ἀνθρώποι*, σ. 408):

«Δέν νομίζω ὅτι ἡ λέξη Μεσόγειος στριφογύριζε ποτέ στό μυαλό του μέ τό περιεχόμενο πού τῆς δίνουμε ἐμεῖς σήμερα, οὔτε φαντάζομαι νά τοῦ ἔφερε στό νοῦ τίς συνηθισμένες εἰκόνες τοῦ γαλάζιου νεροῦ καί τοῦ φωτός: οὔτε ὅτι ἐσήμανε ποτέ γι' αὐτόν ἕναν συνηθισμένο κλῆρο ἀπό μεγάλα προβλήματα ἢ τό πλαίσιο μιᾶς πολιτικῆς μέ καθαρές γραμμές στή σκέψη του. Οἱ ἠγεμόνες δέν εἶχαν ἀπαραιτήτως καλή γεωγραφική παιδεία. Ὅλοι αὐτοί εἶναι ἐπαρκεῖς λόγοι ὥστε αὐτή ἡ παρατεταμένη ἀγωνία, πού ἔληξε τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1598, νά μήν ἀποτελέσει μεγάλο γεγονός τῆς μεσογειακῆς ἱστορίας. Καί νά ξανατεθοῦν ἐξαρχῆς οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στή βιογραφική ἱστορία καί τήν ἱστορία τῶν δομῶν, καί, ἀκόμη περισσότερο, τῶν γεωγραφικῶν χώρων...»

Ἄλλά ἡ ἱστορία τῆς Μεσογείου δέν τελειώνει —οὔτε κἀν ὅταν μοιάζει νά τελειώνει ἡ μεσογειακή ἱστορία. Τό φαινομενικά ὁμορφο θέμα ἀποδεικνύεται τελικά ὁμορφο θέμα:

«Τό σίγουρο εἶναι ὅτι ἡ αἴγλη τῆς μεσογειακῆς ζωῆς δέν ἐσθῆσε οὔτε μέ τή μεταστροφή τῆς ἑκατονταετηρικῆς τάσης, μετά τό 1590, οὔτε μέ τό χτύπημα τῆς βραχείας κρίσης τῶν ἐτῶν 1619-1621. Δέν πιστεύω ἐπίσης, μέχρι νεότερης πληροφόρησης, σέ μίαν ὑποτιθέμενη καταστροφική διάσταση μεταξύ τῶν "κλασικῶν" συγκυριῶν τοῦ Βορρά καί τοῦ Νότου τῆς Εὐρώπης ἡ ὁποία ὀδήγησε δῆθεν τή μεσογειακή εὐμεγρία στόν τάφο, μέ ἀποτελεσμα τήν ὑπεροχή τῶν Βορείων. Ἐξήγηση διπλή καί μέ διπλή ἐπιτάχυνση. Δέν εἶμαι σίγουρος. Θέλω τό δῶ» (Μ. τ. Γ', «Συμπέρασμα», σ. 413).

Μήπως κι ὁ ἴδιος ὁ Μπρωντέλ, πού ἴσαμε τό τέλος δέν εἶναι σίγουρος ἂν μπορεῖ τελικά ἡ Μεσόγειος νά μήν εἶναι μεσογεια-

κή, ἂν μπορεῖ τελικά ἡ αἴγλη τῆς μεσογειακῆς ζωῆς νά κλείνει ἔτσι ἀπρόοπτα καί ἀπρόσκοπα, δέν εἶχε ὁμολογήσει ἐξαρχῆς τή μεσογειακότητά του;

«Ἀγάπησα τή Μεσόγειο μέ πάθος, σίγουρα γιατί ἔρχομαι ἀπό τό Βορρά, ὅπως τόσοι ἄλλοι, ὕστερα ἀπό τῶσους ἄλλους» (Μ. τ. Α', σ. 9).

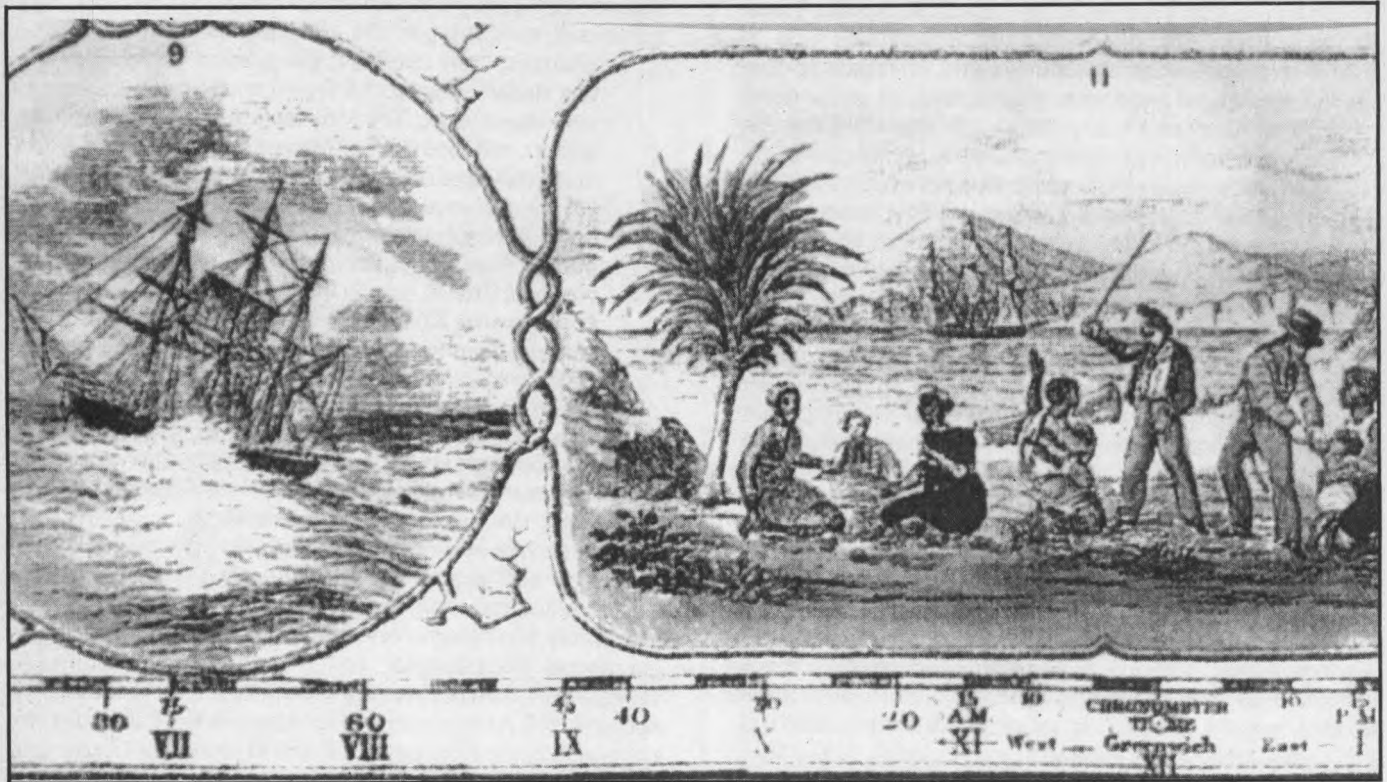
Τελικά στή *Μεσόγειο* «τεράστιο εἶναι μόνο τό στρώμα τῆς λιμνάζουσα ἱστορίας καί ἕνα παρελθόν ἐπίμονο παρόν, ἀδηφάγο, (πού) καταπίνει μέ μονότονο τρόπο τόν εὐθραυστο χρόνον τῶν ἀνθρώπων».⁷

Τίς ἐπιφάνειες τῆς *Ἐσωτερικῆς Θάλασσας* διασχίζουν σχέσεις, ὅπου ὁ καθημερινός βίος τῶν μεσογειακῶν πληθυσμῶν μεταμορφώνεται πολύ ἀργά, ἀδιόρατα. Βουνίσιοι, καμπίσιοι καί πεδινοί, βοσκοί καί γεωργοί, ναυτικοί καί ἔμποροι, χωρικοί καί ἀστοί, ἄντρες καί γυναῖκες, μικροί καί μεγάλοι, ἠγεμόνες καί ταπεινοί, ἐπώνυμοι καί ἀνώνυμοι ἄλλοτε ὑποδέχονται κι ἄλλοτε ἀπωθοῦν τίς ἀλλαγές, ἄλλοτε ἀναδιπλώνονται σέ πῶς ἀρχαϊκές συμπεριφορές κι ἄλλοτε πάλι ξεδιπλώνονται σέ ἐξελίξεις καί καινοτομίες: ἄλλο ἀργοποροῦν κι ἄλλο ἐπιταχύνουν. Στούς ρυθμούς τῆς συγκυρίας τά πεπραγμένα παραμένουν συλλογικά: οἱ ἀνθρώποι στό χώρο· ἀνθρώποι πού ἀνταλλάσσουν καί πού μαθαίνουν νά ἀνταλλάσσουν μέ ἀποτελεσματικότητα τήν ἀνταλλαγή: οἱ ἀνθρώποι καί οἱ ἐξουσίες: οἱ ἀνθρώποι καί τά σύμβολα· καί, βέβαια, οἱ ἀνθρώποι καί οἱ πόλεμοι, οἱ πόλεμοι πού εἶναι ὁ γνῶριμος πόλεμος (καί γιά κείνους ἦταν «ὁ πατήρ πάντων») πού ὅμως:

«Ἄν οἱ ὄψεις του, τόν 16ο αἰῶνα, δέν εἶναι εἰκονικές, ἀπατηλές, οἱ μεταμορφώσεις του, οἱ διαδοχικές στιγμές του, οἱ προσποιήσεις του, οἱ ἀναπροσαρμογές του καί οἱ ἐλάσσονες μορφές του ἔχουν μιᾶ παρατεταμένη διάρκεια: οἱ κόκκινες γραμμές του δέν σπάζουν ὄλες μαζί... Γιά τή Μεσόγειο, μετά τή Ναύπακτο τέλειωσε ἕνας μεγάλος πόλεμος, καθαρά δικός της. Ἐκτοτε ὁ μεγάλος πόλεμος⁸ ἐγκαταστάθηκε στό Βορρά, στή Δύση, στόν Ἀτλαντικό, ἐκεῖ ὅπου ἔπρεπε νά δρῖσκειται, ἐκεῖ ὅπου χτυποῦσε ἡ καρδιά τοῦ κόσμου. Ἀπό μόνη της αὐτή ἡ ἀπομάκρυνση ἀναγγέλλει (...) καί ὑπογραμμίζει τήν ἀποχώρηση τῆς Μεσογείου ἀπό τό προσκήνιο: τήν ἐπικυρῶνει (...). Ἡ Ἐσωτερική Θάλασσα (λίγο ἀργότερα, τό 1618, μέ τά πρῶτα πυρά τοῦ Τριακονταετοῦς Πολέμου) δέν εἶναι πιά ἡ βίαιη καρδιά τοῦ κόσμου» (Μ. τ. Β', σ. 628-629).

Ἔτσι κλείνει τό Β' μέρος τοῦ βιβλίου μέ τίτλο *Συλλογικά πεπραγμένα*. Ὅμως ποιά εἶναι αὐτά; Ἄς σταθοῦμε στούς τίτλους μόνον τῶν ἐπιμέρους τμημάτων καί κεφαλαίων —εἶναι χαρακτηριστικοί:

- I. Οἰκονομίες: τά μεγέθη τοῦ αἰῶνα (Ἀποστάσεις, Ἀριθμοί - δημογραφία, πληθυσμιακά, Γεωργία καί Διατροφή)
- II. Οἰκονομίες: πολύτιμα μέταλλα, νομίσματα καί τιμές
- III. Οἰκονομίες: ἐμπόριο καί μεταφορές
- IV. Οἱ Αὐτοκρατορίες, τά κράτη
- V. Οἱ κοινωνίες (Εὐγενεῖς καί ἀργότες, Γαιοκτησία, Ἀστική τάξη, Ἀθλιότητα καί ληστεία)
- VI. Πολιτισμοί (Κινητικότητα καί σταθερότητα τῶν πολιτισμῶν, Ἀλληλοεπικαλυπτόμενοι πολιτισμοί, Ἐνας πολιτισμός ἐναντίον ὄλων τῶν ἄλλων: οἱ Ἑβραῖοι, Ἀκτινοβολία πρὸς τά ἔξω)
- VII. Οἱ μορφές τοῦ πολέμου (Στόλοι καί σύνορα, Πειρατεία: ἡ συμπληρωματική μορφή τοῦ μεγάλου πολέμου)

Είμαστε, άραγε, στό προνομιακό πεδίο όπου ἡ ἱστορία, διερευνώντας ιδιαίτερα θέματα (τὴν ἱστορία τῆς τροφῆς καὶ τῆς διατροφῆς, τὴν ἱστορία τῆς σεξουαλικότητας, τὴν ἱστορία τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τὴν ἱστορία τοῦ θανάτου), συναντᾶ τὴν ἀνθρωπολογία; Ἡ, μήπως, εἰσερχόμαστε σ' ἓνα πεδίο ἀπορίας, πεδίο ὀριακό όπου ἀναζητοῦνται, ἀπὸ ἀνθρωπολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἢ ἀπὸ ἀνθρωπολογικὴ ἱστορικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀνθρωπολογικὴ σκοπιὰ, νέα θέματα: ἀφανῆ, φευγαλέα, ὅπως οἱ καθημερινότητες, οἱ διάρκειες, οἱ μονιμότητες, οἱ μνήμες, οἱ ρυθμοί;

Ὁ καθημερινὸς βίος εἰσάγεται πρῶτα στό χώρο τῆς ἱστορίας, δηλαδή τῆς συγκυρίας, καί, μετὰ, ὁ παρατηρούμενος χρόνος γίνεται ἀπειροελάχιστα κλάσματα: γεγονότα καὶ συμβάντα — πού μοιάζουν μοναδικὰ κι ὅμως ἀποδεικνύονται ἐπαναλαμβανόμενα, δηλαδή δείχνουν δομικὰ χαρακτηριστικά.¹⁰

Δέν εἶναι τυχαίον πού ἀπὸ τίς συγκυρίες τῆς καθημερινότητας πού πλέκονται μέ τίς συγκυριακές συγκρούσεις στό Β' μέρος εἰσερχόμαστε στόν πόλεμον ὡς γεγονός στό Γ' μέρος: *Γεγονότα, Πολιτικὴ, Ἄνθρωποι*. Γιατί εἶναι οἱ καθημερινότητες τοῦ «πολέμου» πού ὀδηγοῦν μέ ἀκριβεία σέ μιάν ἀλυσίδα πολέμων καὶ ἀπὸ ἐκεῖ σ' ἓναν κορυφαίον πόλεμον ἀπὸ ἐκείνους πού συνηθίσαμε νά ἀντιλαμβανόμενα ὡς κατ' ἐξοχὴν γεγονοτολογικά γεγονότα:

«Τά γεγονότα εἶναι κονιορτός: σχίζονται τὴν ἱστορία σάν σύντομες ἀναλαμπές· προτοῦ καλά καλά ὑπάρξουν, ἔχουν γυρίσει πίσω στό σκοτάδι καὶ συχνά στή λήθη»¹¹ (Μ. τ. Γ', σ. 9).

Στὴ *Μεσόγειο*, δομές, συγκυρίες καὶ γεγονότα πλέκονται μέ δεξιωτεχνία. Ἄς διαβάσουμε προσεκτικὰ τὴν πλοκή. Ἄς προ-

σέξουμε, γιά παράδειγμα, τό πῶς ὁ Μπρωντέλ, ἀφοῦ μᾶς θυμίσει πῶς «ὁ Μπενετέτο Κρότσε εἶχε ὑποστηρίξει, ὄχι ἀδίκαια, ὅτι σέ κάθε συμβάν μπορούμε νά συλλάβουμε τό σύνολο τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρώπων», θέτει ἀνάμεσα σέ ἄλλα τό ἀκόλουθο ἐρώτημα:

«Τί ἀκριβῶς ἦταν ἡ ἐλευθερία τῆς Ἰσπανίας παρμένη ὅλη μαζί, ποιά ἦταν δηλαδή τὰ περιθώριά της, ποιά ἡ ἐλευθερία τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' ἢ τοῦ δόν Χουάν τοῦ Αὐστριακοῦ πού χάθηκε καταμεσῆς τῆς θάλασσας, μέ τὰ πλοῖα του, τοὺς συμμάχους του καὶ τοὺς στρατιῶτες του; Καθεμιὰ ἀπὸ αὐτές τίς ἐλευθερίες μού μοιάζει ἓνα στενόχωρο νησί, σχεδόν σά φυλακὴ» (Μ. τ. Γ', σ. 415).

Ὁ ἱστορικός εἶναι, βέβαια, ὑποχρεωμένος νά κινηθεῖ σέ διάφορα καὶ διαφορετικὰ ἐπίπεδα, ἀλλά βρισκεται πάντα στό μεταίχιμο: διασχίζει διαφορετικὲς χρονικότητες, συναντᾶ πολλοὺς ἀνθρώπους, ἀφηγεῖται σέ διαφορετικούς ρυθμούς. Μήπως αὐτὴ δέν εἶναι μία, πολλές μορφές συνολικῆς ἱστορίας;

Πῶς πράττεται ὅμως ἡ συνολικὴ ἱστορία; *Πῶς τὴν πράττει, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ συγκεκριμένος ἱστορικός;* Ὁ ἱστορικός πού, τί κι ἂν παραδέχεται πῶς θά μπορούσε νά εἶχε ἀκολουθήσει ἀντίθετη σειρά: νά ἀρχίσει ἀπὸ τό περιστατικό, νά ὑπερβεῖ κατόπιν τίς λαμπερές καὶ συχνά ἀπατηλές του ὄψεις, νά περάσει ἔπειτα στίς δομές καί, τέλος, στίς μονιμότητες. Ἄλλὰ ὁ ἱστορικός ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴ ρότα πού τοῦ ταιριάζει — «ἡ κλεψύδρα μπορεῖ σίγουρα νά ἀναδογυριστεῖ» (Μ. τ. Γ', σ. 11), ὅμως δέν ἀναποδογυρίζεται!

Ἀσφαλῶς, ἡ μέθοδος τῆς *Μεσογείου* δέν μπορεῖ νά περιγραφεῖ ἐν συντομία οὔτε κἀν ἐνδεικτικὰ. Οὔτε ὅμως μπορεῖ νά συνοψιστεῖ σ' ἓνα σύντομο «ὀδηγὸ πλεύσης». Ἡ, τουλάχιστον, μιὰ τέτοια ἀπόπειρα θά ἦταν ἄνευ οὐσίας. Ἄλλωστε

ἂν ἡ ἱστορία πρέπει νά λέγεται, πῶς ἄραγε νά εἰπωθεῖ ἡ ἱστορία τῆς ἱστορίας; Ἄς ἀκούσουμε τόν Μπρωντέλ:

«Ἡ ἱστορία, κατά τήν ἐπιθυμία μου, θά ἔπρεπε νά τραγουδιέται, νά ἀκούγεται πολυφωνικά, μέ τό ὀλοφάνερο μειονέκτημα ἢ μία φωνή νά καλύπτει τήν ἄλλη. Δέν ὑπάρχει πάντα ἢ μία φωνή πού ἐπιβάλλεται ὡς σόλο διώχνοντας μακριά τίς ἄλλες πού τή συνοδεύουν. Γιατί πῶς θά μπορούσαμε τότε νά διακρίνουμε τίς διαφορετικές ἱστορίες πού ἢ πραγματικότητα τοποθετεῖ τή μιά πάνω στήν ἄλλη; Προσπάθησα νά δημιουργήσω αὐτή τήν ἐντύπωση, ἐπαναλαμβάνοντας συχνά, σέ διάσπαρτα μέρη τοῦ βιβλίου μου, ὀρισμένες λέξεις, ὀρισμένες ἐξηγήσεις, σάν νά ἦταν κάποια θέματα, κάποια γνωστά μοτίβα κοινά καί στά τρία μέρη. Ἄλλά ἡ δυσκολία εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχουν μόνο δύο ἢ τρεῖς χρονικότητες, ἀλλά δεκάδες, πού καθεμιά συνελάγεται μιά ἰδιαίτερη ἱστορία. Μόνο τό ἄθροισμά τους, ὅπως τό συλλαμβάνει ἡ δέσμη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου (...) μπορεῖ νά δώσει τήν ὀλική ἱστορία τῆς, τήν εἰκόνα πού παραμένει ἐξαιρετικά δύσκολο νά ἀποκαταστήσουμε στό σύνολό τῆς» (Μ. τ. Γ', σ. 409-410).

Ἡ προσέγγιση μοιάζει, εἶναι ἀνθρωπολογική — ἢ μήπως εἶναι ἀπλῶς ἱστορική; Πολυφωνικά, προσεγγίζοντας ἀπό διαφορετικές γωνίες, μεταδιδόμενες καί ἀπογειούμενες, στή δουλειά καί στή σχόλη, σέ περιλάτους καί σέ ταξίδια, μέ τά πόδια καί ἐποχούμενος, μέ τίς λέξεις καί μέ τούς ἀριθμούς, μέ τό τραγούδι καί μέ τή διήγηση, μέ τό λόγο καί μέ τό χέρι, μέ κλεισίματα καί μέ ἀνοίγματα, μέ ἐπαναλήψεις καί στερεότυπα, τηλεσκοπήσεις καί μικροσκοπήσεις, δομώντας καί ἀποδομώντας, στά ὄρια τῆς συνολικότητας καί τῆς θραυστικότητας, ὁ ἱστορικός τελικά *συνθέτει*. Τοῦτος ὁ ἱστορικός, πού θά μπορούσε νά εἶναι καί ἀνθρωπολόγος ἢ νά ἀνθρωπολογεῖ (ἢ ἔτσι θά μᾶς ἄρξε νά πιστεύουμε)· τοῦτος ὁ ἱστορικός, πού εἶναι χρονικογράφος, ἴσως καί λίγο γεωγράφος, ζωγράφος καί μυθιστοριογράφος καί, πάντως σίγουρα: δεξιότηχης τοῦ λόγου, δηλαδή ἀφηγητής-μάστορας, μιᾶ γιά ἓνα «ἀπατηλά ὁμορφο ἀντικείμενο»: τή *Μεσόγειο* καί ἐπιτυγχάνει νά ἀναδείξει τήν ὀριακή τῆς μεσογειακότητα, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου φευγαλέα πρόσπα καί προσωπεῖα χαράζουν τά ἔχνη τους στό «βαθύ τῆς πρόσωπο».

Σίγουρα πρόκειται γιά ἀλλιώτικο τρόπο νά κάνει κανεῖς ἱστορία. Ἀλλιώτικος τρόπος σημαίνει τρόπους πού μοιάζουν κι ὁμως διαφέρουν ἀπό τούς τρόπους τῶν δασκάλων, τῶν συναδέλφων καί τῶν μαθητῶν στά *Annales* (τόν Λυσιέν Φέμπρ καί τόν Μάρκ Μπλόκ, τόν Ἐρνέστ Λαμπρούς, ἀλλά καί τόν Φρανσουά Σμιάν: τόν Ἐμίλ Ντυρκέμ καί τόν Βιντάλ ντέ λά Μπλάς, τόν Ἀνρί Πιρέν. Καί ὄχι μόνον: γιατί ὁ Μπρωντέλ θέλει νά ἀκολουθήσει τά ἔχνη τοῦ Ὀμήρου καί τοῦ Ὀδυσσεά, τοῦ ἀρέσει νά περπατᾶ παρέα μέ τόν Θεοδάντες καί τόν Μονταίνιο, ἀλλά καί νά παίρνει καταπόδι τούς βουνίσσιους στά μεσογειακά βουνά πού «εἶναι ἀνοικτά στούς δρόμους, καί πάνω σ' αὐτούς, ὅσο ἀπόκημοι, ἐλικοειδεῖς ἢ χαλασμένοι κι ἂν εἶναι, μπορεῖ κανεῖς νά περπατήσῃ» (Μ. τ. Α', σ. 47) καί νά φτάνει μαζί τους παντοῦ, ἀφοῦ «τελικά δέν ὑπῆρχε (δέν ὑπάρχει) μέρος στή Μεσόγειο πού νά μὴ εἶναι γεμάτο ἀπ' αὐτούς τόσο ἀπαραίτητους γιά τή ζωή τῶν πόλεων καί τῶν πεδιάδων ἀνθρώπους τοῦ βουνοῦ, ψηλοῦς, μέ ἔντονα χρώματα, συχνά μέ ἰδιόρρηθμα ροῦχα καί πάντα μέ ἦθη περιέργα» (Μ. τ. Α' σ. 52). Εἶναι ὁ περιπατητής τοῦ χτέος πού περιγράφει τούς

Ἄλβανούς τῆς ἐποχῆς τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' σημειώνοντας πῶς ἡ ἰδιαίτερή τους ἱστορία «θά ἄξιζε ξεχωριστή ἔρευνα»:

«Λάτρεις " τῶν σπαθιῶν, τῶν χρυσῶν κεντημάτων καί τῶν τιμῶν", ἄφηναν τά βουνά τους κυρίως γιά νά γίνουν στρατιῶτες. Τόν 16ο αἰῶνα τούς συναντάμε στήν Κύπρο, στή Βενετία, στή Μάντοβα, στή Ρώμη, στή Νάπολη, στή Σικελία καί στή Μαδρίτη ἀκόμη, ὅπου ἐξέθεταν τά σχέδια καί τά παράπονά τους, ζητοῦσαν μαρρούτι ἢ κάποιους καθυστερούμενους μισθοῦς, πάντα σκαιοί, ἀλαζονικοί, ἔτοιμοι νά ἐρθουν στά χέρια. Ἀργότερα ἢ Ἰταλία τούς ἔκλεισε σιγά σιγά τήν πόρτα. Τότε πήγαν στίς Κάτω Χῶρες, στήν Ἀγγλία, στή Γαλλία τόν καιρό τῶν θρησκευτικῶν πολέμων, στρατιῶτες - τυχοδιῶκτες, μαζί μέ τίς γυναῖκες, τά παιδιά τους καί τούς παπάδες πού τούς ἀκολουθοῦσαν...» (Μ. τ. Α', σ. 56).

Θά μπορούσε νά εἶναι ἓνας παρατηρητής τοῦ σήμερα πού ἀναλύει παροντικές καταστάσεις — τά ὀνόματα τῶν τόπων θά παράλασαν κάπως, οἱ ἀνθρωποί, οἱ συνήθειες καί οἱ συμπεριφορές τους θά μοιάζαν ἀνάλλαχτες.

Ὁ Μπρωντέλ ὀδήγησε μέ συνέπεια αὐτή τήν πρακτική στά ὄρια τῆς — καί: κάποτε καί πέρα ἀπό αὐτά — δείχνοντας ἐπί τοῦ συγκεκριμένου πῶς τά ὄρια τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου, τῶν ἀνθρώπων, τῶν σχέσεων δέν εἶναι σύνορα, ἀλλά τεράστιοι χώροι, ἀχανῆ πεδία ἀπορίας, δηλαδή προβληματισμοῦ καί ζήτησης. Αὐτός ὁ σοφός γνώριζε νά παραδέχεται κλείνοντας τόν πρόλογο τοῦ Α' τόμου στό ἄλλο ἀτομικό του ἐπίτευγμα, τό τρίτομο *Ἰλικός Πολιτισμός, Καπιταλισμός καί Οἰκονομία (XV-XVII αἰῶνας)*.¹²

«Προχώρησα πρὸς πολλές κατευθύνσεις (...), νά τί ἔκανε ἐκ τῶν προτέρων περίπλοκο τόν σχεδιασμό αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Τελικά, ἓνα σωρό πράγματα πού πρέπει νά εἰπωθοῦν. Πῶς νά τά πῆς λοιπόν;»

Δέν θρῖσκα κάποιο λόγο νά ἀλλάξω τώρα τόν τρόπο μέ τόν ὀποῖο ἔκλεινα πρῖν ἀπό ἀρκετά χρόνια μιά εἰσήγησή μου γιά τήν ἱστορική ἀνθρωπολογία καί τήν ἀνθρωπολογική ἱστορία.¹³

«Αὐτή εἶναι ἡ ἱστορία-πρόβλημα καί θρῖσκεται στό κέντρο τῆς ἔρευνας πού σχετίζεται μέ τά *Annales*, τό *Past and Present* καί τήν *Review* — τουλάχιστον. Σέ τελευταία ὁμως ἀνάλυση, εἶναι ἓνας ἄλλος τρόπος πρακτικῆς τῆς ἱστορίας. Κι ἂν δέν πείθει (ἢ ἐπιχειρηματολογία πῶς πρόκειται γιά πρακτική ἀντιστασιακή), μπορεῖ — νομίζω — νά τόν δεχθεῖ κανεῖς μέ ὄλες τίς ἐσωτερικές του διαφοροποιήσεις, γιατί αὐτές τοῦ δίνουν ζωή καί τόν κάνουν νά ἀναζητᾶ συνεχῶς τό καινούργιο. Ἐναν τρόπο ἱστορίας πού ἔχει τή δική του λογική καί τά δικά του ὄρια — γιά νά θυμηθοῦμε τόν Λεβί-Στρώς. Λογική καί ὄρια πού ἐπιτρέπουν στόν Μπρωντέλ νά ἀρνείται γενναϊῶδωρα κάθε ἄλλου εἶδους ἱστοριογραφία:

"Ποτέ δέν εἶπα κακή κουβέντα γιά τήν παραδοσιακή ἱστοριογραφία (...) Θαυμάζω ὄλες τίς μορφές ἱστορίας, ἀλλά προτιμῶ τή δική μου"».

Ἡ δική του μορφή ἱστορίας εἶναι χειροποίητη. Ὁ ἴδιος παρομοιάζει τό βιβλίο του μ' ἓνα πλοῖο ἀπό ἐκεῖνα πού συχνά ἦταν «ἀγορασμένα ἔξω ἀπό τήν πόλη», π.χ. τῆς Βενετίας, ὅπου «μετασκευαζόταν κατά μεγάλο μέρος, συμπληρώνονταν ἀπό ἱκανότατους καραδομαραγκοῦς: δέν ἔπαυε ὁμως νά παραμένει τό ἴδιο πλοῖο πού εἶχε βγεῖ ἀπό ἄλλα ναυπηγεῖα, τῆς

Δαλματίας ἢ τῆς Ὀλλανδίας· τό ἀναγνώριζες μέ τήν πρώτη ματιά» (Μ. τ. Γ', σ. 409):

«Ἐγώ εἶχα πάντως τήν εὐκαιρία», γράφει, «νά συμπληρώσω τίς ἐξηγήσεις του, νά ὑπερασπισῶ τίς ὀπτικές του γωνίες, νά ξανασκεπτῶ τίς τοποθετήσεις του, νά διορθώσω τά λάθη του. Τό ξαναδιάβασα σοδará γιά νά τό ἐνημερώσω καί ἀναγκάστηκα νά τό ξαναγράψω κατά μεγάλο μέρος: ... (Ὅμως οἱ παλαιότεροί του) οἱ ἀναγνώστες θά τό ἀναγνωρίσουν ἀμέσως· τό συμπέρασμά του, τό μήνυμά του, ἡ σημασία του παραμένουν τά ἴδια μέ χθές».

Τώρα τό πλοῖο μέ τό ὄνομα *Μεσόγειος*, πού ταξίδεψε σέ πολλά λιμάνια καί γνώρισε καί γνωρίστηκε μέ πολλά καί μέ πολλούς, μέ καπετάνιο τόν μάστορά του, γνωστό κι ἀπό ἄλλα μικρότερα καράβια μέ παραλλαγμένο τό ἴδιο πάντα ὄνομα (Μαρία, Μαρώ, Μαράκι, Μαριγούλα...) ἀλλά κι ἀπό μεγαλύτερα πού ταξιδεύουν ἐδῶ καί χρόνια στίς θάλασσες τοῦ κόσμου, τώρα τό παλιό σκαρί *Μεσόγειος* θγαίνει ἀπό τό πολύβουο καρνάγιο τοῦ ΜΙΕΤ, μετασκευασμένο ἀπό ἱκανότατη διδλιομαραγκό.

Τό ἀναγνωρίζεις μέ τήν πρώτη ματιά: εἶναι διβλίο-πλοῖο μεσογειακό, ἀρχαῖο καί ὄμορφο· ὁ ἱστορικός κι ὁ ἀνθρωπολογικός του ἐξοπλισμός λάμπει γερός καί στά ἑλληνικά του χρώματα: εἶναι καράβι στεριανό καί πελαγίσιο, μπαίνει καί θγαίνει στήν ἑλλάδα τῆς συνονόματῆς του θάλασσας πού εἶναι στεριά καί θάλασσα μαζί, πού ὄλο διαφέρει κι ὄλο μένει ἡ ἴδια, πού ὑπῆρξε τότε καί ὑπάρχει στό τώρα τοῦ καθενός, τῆς καθεμίας. Ὅσο ταξιδεύει, τόσο πύο καλοτάξιδο γίνεται, τόσο μοιάζει νά μήν μπορεῖ νά παλιώσει. Κι ὅταν κάποτε μπαρκάρουμε μ' ἄλλα πλοῖα γιά ἄλλοῦ, στά δικά του μεσογειακά ταξίδια ὄνειρευόμαστε νά μᾶς παίρνει καί σ' αὐτά πάντα ἐπιστρέφουμε.

Θεσσαλονίκη, 17 Μαρτίου 1999¹⁴

1. Ἔτσι ἐκλείνει τήν εἰσαγωγή του γιά τό εἰδικό ἀφιέρωμα τοῦ *Magazine littéraire* (212, 1984): "Braudel, le patron de la nouvelle histoire". Τό κείμενο τοῦ Ντυμπὶ περιλαμβάνεται στό Fernand Braudel, *Μελέτες γιά τήν ἱστορία*. Μετάφραση Ὀντέτ Βαρών καί Ρόδη Σταμούλη, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων, Ἀθήνα 1986, σ. 11.

2. Ἡ *Μεσόγειος* ξεχώρισε καί ἐξακολουθεῖ νά ξεχωρίζει. Διαβάζουμε τόν Ruggiero Romano (Fernand Braudel. Μετάφραση Παναγιώτης Μιχαηλάρης, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων, Ἀθήνα 1986, σ. 35) νά δηλώνει: «...Αὐτά εἶναι τά θεμελιώδη σημεῖα τῆς μπρωντελιανῆς σκέψης ὅπως τά ἐπεξεργάστηκε σέ ἕνα πλῆθος ἀρθρων καί κυρίως τά δύο ἔργα του, *Méditerranée* καί *Capitalisme et culture matérielle*· ὄμως ἐξομολογοῦμαι ὅτι προτιμῶ σαφῶς τό πρῶτο ἀπό τό δεύτερο». Στό σύντομο βιογραφικό γιά τόν F. Braudel, τόν «Γάλλο ἱστορικό» στό *Petit Larousse* (ἐκδ. 1972), μετά τό ἔτος καί τόν τόπο γέννησης, σημειώνεται χαρακτηριστικά: «Στά ἔργα του ἀναζητᾶ νά ἐμπλουτίσει τό πεδίο τῆς ἱστορίας μέσω ἐπαφῶν μέ τίς γειτονικές ἐπιστήμες. Τοῦ ὀφείλουμε τό Ἡ *Μεσόγειος* καί ὁ μεσογειακός κόσμος τήν ἐποχή τοῦ Φιλίππου Β' τῆς Ἰσπανίας (1949)».

3. *Petit Larousse* (ἐκδ. 1972) λ. *Μεσόγειος*: «Μεγάλη ἐσωτερική θάλασσα, ἀνάμεσα στή Νότια Εὐρώπη, τή Βόρεια Ἀφρική καί τή Δυτική Ἀσία. Ἐκταση 2.966.000 τ.χμ. Ὁ ἄξονας πού περνάει ἀπό τήν Τυνησία στή Σικελία τή διαίρει σέ δύο μέρη: τή Δυτική Μεσόγειο καί τό παράρτημά της τήν Τυρρηνική Θάλασσα καί τήν Ἀνατολική Μεσόγειο μέ τά ἑξαρτήματά της: τήν Ἀδριατική Θάλασσα, τό Ἰόνιο Πέλαγος καί τό Αἰγαῖο Πέλαγος. Τό μέγιστο βάθος της εἶναι 5.100 μ.» *Petit Robert* (ἐκδ. 1980) λ. *Μεσόγειος*: «Μεγάλη ἐσωτερική θάλασσα... Μαζί μέ τή Μαύρη Θάλασσα (Εὐξείνιο Πόντο) καί τήν Ἀζοφική Θά-

λασσα ἔχει ἐκταση 2.669.000 τ.χμ. καί εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἠπειρωτική θάλασσα». Πρβλ. καί τά λ. *La Grande Bleue*: «Μεσόγειος», *l'heure bleue*: «τό χάραμα» καί *le conte bleu*: «παραμυθιακή ἀφήγηση, λόγια τοῦ ἀέρα». Ἡ Μεσόγειος, ἡ μεγάλη γαλάζια πού ὄλοένα προβάλλει σάν καινούργιο χάραμα, ἡ παραμυθία πού παίρνει ὁ ἀέρας τίς ἱστορίες της καί τίς ταξιδεύει σέ ταραγμένα νερά, ἀπαλά ἀκρογιάλια, βαθυπράσινες πειδιάδες, ψηλά στά βουνά βαθιά στήν ἀπέραντη ἔρημο. Ἡ *Μεσόγειος* τῶν ἐλληνικῶν λεξικῶν εἶναι στεριανή καί θαλασσινή, μέσα καί ἔξω, στό κέντρο καί στήν περιφέρεια: «*Μεσόγειος*, ἡ θάλασσα ἡ κεμένη μεταξὺ Εὐρώπης, Ἀσίας καί Ἀφρικής, ὄμως καί μεσόγεια καί μεσόγαιος, ἡ ἐνδοχώρα καί ἡ ἠπειρωτική γῆ».

4. Σύμφωνα μέ τόν χαρακτηρισμό πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μπρωντέλ στό «Συμπέρασμα». Βλ. Μ. τ. Γ', σ. 411.

5. Βλ. *Μνήμες μακρινές καί πρόσφατες καί «μετά δύο ἔτη»*. Μετάφραση Κατρίν Κολλέ, Ὀλκός-Μικρή Ἀρκτος, Ἀθήνα 1998, σ. 237.

6. Ἀργότερα θά διαρρηχθεῖ μέ διαφορετικό τρόπο. Στό ἐσωτερικό ὀπισθοφυλλο τῆς μεγάλου σχήματος α' γαλλικῆς ἐκδοσης τοῦ συλλογικοῦ ἔργου *La Méditerranée, L'espace et l'histoire* (Arts et métiers, Flammarion, 1985) ὑπάρχει μία μόνον ἀράδα (πού παραλείπεται στήν ἐλληνική ἐκδοση *Μεσόγειος. Ὁ χώρος καί ἡ ἱστορία* σέ μετάφραση τῆς Ἐφης Ἀβδελά καί Ρίκας Μπενδενίστε, ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1990), στά ἀγγλικά καί λέει:

«Ἡ διάνοιξη ("διάτρησις") τῆς Διῶρυγας τοῦ Σουέζ, ὅπως ἡ ρήξη ἐνός φραγματος, ἄφησε νά περάσει ἀπό τό ἀνατολικό της σημεῖο μία καταγίδα καινούργιων πλοίων, καινούργιων ἀνθρώπων, καινούργιων μεθόδων ἀνταλλαγῆς».

7. *Υλικός Πολιτισμός, Καπιταλισμός καί Οἰκονομία (XVe-XVIII αἰώνας)*. Α' τόμος *Οἱ δομές τῆς καθημερινῆς ζωῆς: τό δυνατό καί τό ἄδύνατο*. Μετάφραση Αἰκατερίνη Ἀσδραχά. Μορφωτικό Ἰνστιτούτο Α.Τ.Ε., Ἀθήνα 1995. Βλ. «Πρόλογος», σ. 16.

8. Θά μποροῦσε κανεῖς νά προσθέσει: καί ἡ μεγάλη οἰκονομία, ἡ μεγάλη κοινωνία, ἡ μεγάλη πολιτική, ἡ μεγάλη πολιτισμική ἱστορία.

9. Ὅπως τά ξεχωρίζει ὁ Jacques Le Goff, *Storia e memoria* (1977). Βλ. σ. 204 στήν ἀγγλική μετάφραση *History and Memory* (1992).

10. Σύμφωνα μέ τήν ἀντίστοιχη διατύπωση πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μπρωντέλ στό *Υλικός Πολιτισμός, Καπιταλισμός καί Οἰκονομία*, ὄ.π., σ. 17.

11. Ξαναδιαβάζω προσεκτικά τήν πρόταση. Παλιότερα εἶχα δυσκολεῦτε πολύ νά τήν ἀποδώσω στά ἑλληνικά. Ὁ γέγονε, γέγονε. Ἀλλά ἐδῶ ἀκριδῶς ὀφείλω νά σταθῶ καί νά ἀναγνωρίσω τήν ὑψηλή ποιότητα τούτης τῆς μετάφρασης, πού μοῦ ἐπέτρεψε ἐπιτέλους τήν «ἐν μιᾷ νυκτί» ἀπόλαυση ἐνός πολυσέλιδου διβλίου, ἡ ἀνάγνωση τοῦ ὀποῖου ἦταν ὡς προχθές κάτι ἀνάμεσα σέ καταναγκαστικό ἔργο, ὑποχρέωση, ἀλλά καί ὑπόσχεση ἐνός χαμένου παραδείσου.

12. Βλ. τόν Πρόλογο στήν α' ἐκδ. τοῦ (μόνοτομου) *Civilisation matérielle et Capitalisme*, 1967, σ. 18. Ὁ τόμος ἐπανεκδόθηκε τό 1979 ὡς Α' τόμος τοῦ *Civilisation matérielle, économie et Capitalisme (XVe-XVIII siècle)*. Τό ἔργο μεταφράζεται ἀπό τήν Αἰκατερίνη Ἀσδραχά.

13. Ἡ εἰσήγηση (βλ. *Ο Πολίτης*, 52/1982: 56-72) εἶχε παρουσιαστεῖ τό 1981 στό πλαίσιο ἐνός εἰδικοῦ σεμιναρίου στό Α.Π.Θ. ὑπό τή διεύθυνση τῆς ἀξέχαστης Ἀλκῆς Κυριακίδου-Νέστορος, πού πρώτη αὐτή μᾶς εἶχε εἰσαγάγει στήν μπρωντελική ἀντίληψη τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἱστορίας. Στό σεμινάριο συμμετεῖχαν ὁ Γεράσιμος Βῶκος, ὁ Ἀντώνης Λιάκος καί ἡ γράφουσα.

14. Ἡ εἰσήγηση ἔγινε στήν παρουσίαση τῆς ἐκδοσης τοῦ Μ.Ι.Ε.Τ. Fernand Braudel, *Μεσόγειος*, στό Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης. Ὁμιλητές ἦταν οἱ καθηγητές Δ.Ν. Μαρωνίτης καί Ἰωάννης Κολιόπουλος, ἡ γράφουσα καί ἡ κα Κλαίρη Μιτσοτάκη, μεταφράστρια τοῦ ἔργου.

Βλ. ἀκόμη Κλαίρη Μιτσοτάκη «Ἡ ποιητική στρατηγική μιᾶς ἱστορικῆς ἐμπειρίας. Σύντομος ὀδηγός γιά τήν ἀνάγνωση τῆς *Μεσογείου* τοῦ Μπρωντέλ», *Ἐντευκτήριο*, τεῦχος 40, Χειμῶνας 1997, καί τῆς Ἰδίας «Γιά τήν πιστή εἰκόνα», *Τό Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, 19 Ὀκτωβρίου 1997, καί «Τόπος καί θέμα, ὄρος καί εἰκόνα στή "Μεσόγειο" τοῦ Φ. Μπρωντέλ», *Κυριακάτικη Αὐγή*, 28 Ἰουνίου 1998.

ΤΟ ΥΦΟΣ ΜΙΑΣ ΜΕΡΑΣ ΜΕ ΤΟ ΚΛΕΙΔΙ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΑ

Σκέψεις μέ αφορμή τό μυθιστόρημά της *Αυτή ή άργή μέρα προχωρούσε* έκδόσεις Πόλις, 1999

τής Κλαίρης Μισσοτάκη

Η πρώτη παράγραφος του βιβλίου της Νίκης 'Αναστασία έχει ως εξής: «Προχτές αυτό, τήν Πέμπτη τό άπόγευμα. 'Από νωρίς είχε σηκωθεί ένας καθαρός σепτεμβράτικος άνεμος, κι όπως τό σπίτι μας βρίσκεται αρκετά ψηλά, στην πλαγιά σχεδόν του βουνού, νόμιζες ότι άκουγες νά σέρνεται δλόγυρα κάτι σαν κλάμα ή σαν παράπονο. "Όταν φυσάει, ή μυρωδιά από τά καπνά που ξεραίνονται περασμένα άρμαθιές άμαρθιές στά τελάρα, άκουμπώντας πάνω στους τοίχους των σπιτιών, ανάμεσα στά στενά δρομάκια του συνοικισμού, γίνεται πιο έντονη, πιο βαριά, κι έτσι όπως φτάνει άνακατεμένη μέ τό σφύριγμα του άέρα, κάνει τίς γυναίκες νά θγαίνουν στά παράθυρα και νά κοιτάζουν προς τή μεριά του βουνού κι ύστερα, ως πέρα μακριά, μήπως υπάρχει κανένα σύννεφο στον ούρανό. Μονάχα αν βρέξει, είπαν, θά σταματήσει ο άέρας. 'Η βροχή ήρθε νωρίς τό άπόγευμα. Σιγά σιγά, μετά τό μεσημέρι, ο ούρανος γέμισε σύννεφα ως κάτω τον κάμπο και λίγο άργότερα άρχισε μία δυνατή φθινοπωριάτικη μπόρα».

'Αν φανταστούμε τό τραγούδι σαν μία σκηνοθεσία ότι δέν μάς άκούει κανείς, τότε τό μυθιστόρημα της Νίκης 'Αναστασία μπορούμε νά τό φανταστούμε σαν μία άπόδειξη ότι μονάχα αν βρέξει θά σταματήσει ο άέρας.

'Όταν έχει διαβάσει τήν πανηγυρική μετεωρολογική έναρξη της άφήγησης στον *'Ανθρωπο χωρίς ιδιότητες*, είναι πολύ δύσκολο νά άφήσεις νά περάσουν άπαρατήρητες οι ένδείξεις περι καιρού στις σύνθετες μυθιστορηματικές κατασκευές. Γιατί; Διότι ο καιρός υποδασάζει τό γεγονός.

Τά κατά σειράν περιστατικά μιάς ήμέρας Σαββάτου από τό ξύπνημα μέχρι τον ύπνο είναι όλο κι όλο τό παρόν σ' αυτό τό μυθιστόρημα, είναι αυτή ή μέρα που άργά προχωρούσε. Μέρα κενή, άεργη, καθώς προετοιμάζει τήν ερχόμενη, ήμέρα γάμων και άποχωρισμών. Δεκαενέα στό σύνολο, στην ουσία όμως δώδεκα πρόσωπα εμφανίζονται επί σκηνής σε πόλη του ελληνικού Βορρά στα μέσα της δεκαετίας του '50, και ξετυλίγουν τούς ιμάντες του χρόνου μέ τό λόγο τους. Και αυτός ο λόγος μάς πηγαίνει τριάντα μέ σαράντα χρόνια πίσω, ως τίς άρχές, τήν πρώτη δεκαε-

τία του αιώνα μας, εποχή που άκμαζε ή τάξη των καπιταλιστών διάχυτη μέσα στα όρια των αυτοκρατοριών. 'Ελάχιστες είναι οι νύξεις για τό ζήτημα αυτό μέσ στο βιβλίο: είναι ένα βιβλίο που δέν τό άπασχολεί διόλου ή ιστορία των ιστορικών.

'Όστόσο τό άπασχολεί και πολύ άποτελεσματικά αυτό άκριβώς που είναι ή ίδια ή αίτία ύπαρξης των ιστορικών ως τεχνιτών που καταργάζονται μία ύλη: των γεγονότων. Τό άπασχολεί τό γεγονός. Νομίζω πως μπορούμε άπερίφραστα νά πούμε ότι τό βιβλίο της Νίκης 'Αναστασία είναι μία περιγραφή της ύλης του γεγονότος.

Γύρω από τή σκέψη αυτή θά συγκεντρώσω μέ τή σημερινή αφορμή τήν άνάγνωσή του, που δέν τήν θεωρώ βέβαια άποκλειστική, αλλά θά ήθελα νά τήν δω ως θεμελιώδη, μέ τήν έννοια ότι αν κοιτάξει κανείς αυτή τήν πλευρά του μυθιστορηματος, τά καθαρά λογοτεχνικά του επιτεύγματα, ή όλη άξία του τοποθετούνται άμέσως στη σωστή τους βάση. Γιατί έχουμε νά κάνουμε μέ ένα βιβλίο δύσκολου γούστου.

Κι επιτέλους, ένα βιβλίο δύσκολο. 'Αλλά από ποιά μεριά βρίσκεται ή δυσκολία;

'Ενα πνιγηρό ρομάντζο. 'Ενας άταίριαστος γάμος. 'Η, ένας γάμος άταίριαστων. Οι άταίριαστοι θά ξετρυπώσουν. 'Ο πατέρας θά συνεχίσει τή ζωή του μέ μίαν άλλη και μέ άλλον τρόπο άταίριαστη γυναίκα. 'Η μητέρα θά κλειστεί μέσα στον τρόπο του άταίριαστου, έξωθώντας και τον μεγάλο της γιο νά γίνει άταίριαστος. 'Ο άρνησιμός της μητέρας νά τραφεί προδιαγράφει τον εγκλεισμό της σε ψυχιατρικό ίδρυμα άμέσως μετά τήν κατ' οίκον τελετή του γάμου του νεότερου γιου της. 'Η άπότομη μεταστροφή του μεγαλύτερου γιου, άργά τό δράδυ του Σαββάτου, ή μεταστροφή της εχθρότητας σε άφοσίωση, θά οδηγήσει τή μητέρα στον άυτοχειρισμό, τον νεότερο άδελφό στη διάλυση του γάμου του και τή γυναικαδέλφη της μητέρας στο παραλήρημα, στην τρέλα —ήρωίδα, σημειωτέον, κι αυτή άταίριαση και σε άταίριαστο γάμο.

'Η πρώτη σύγκρουση είναι ή σύγκρουση του άρχικού ζεύγους μητέρας-πατέρα ('Αμαλίας και Φάνη Μιχάλογλου, του λεγόμενου «λοχαγού»): αυτή γεννά τή μυθοπλασία. 'Όμως ή κύρια σύγκρουση είναι ή σύγκρουση μητέρας και πρωτότοκου γιου ('Αμαλίας και Πέτρου Μιχάλογλου): αυτή γεννά τό δράμα, τή σύγκρουση όχι των άταίριαστων αλλά των δύο όμοιων και μάλιστα σκληροπυρηνικών χαρακτήρων. Τό πλησιάζμα τους είναι ή άποκορύφωση της

'Ομιλία που έγινε στην παρουσίαση του βιβλίου στις 26 Μαΐου 1999 στο Σπίτι της Κύπρου στην 'Αθήνα.

σύγκρουσης. Ἡ ἀφοσίωση τοῦ γιοῦ πυροδοτεῖ τήν αὐτοκτονία τῆς μητέρας. Ὁ αἰμομεικτικός δεσμός, αὐτός ὁ κόμπος πού τούς σφίγγει ὄλο καί περισσότερο, πρέπει πάση θυσία νά σπάσει.

Καταστροφικό μίσος καί ἀφοσίωση, ἀνάμεσα σ' αὐτά τά ἀντιθετικά αἰσθήματα κινεῖται ἡ βασική σχέση τοῦ μυθιστορήματος. Στό μυθιστόρημα αὐτό δέν μπορείς εὐκόλα νά μιλῆσεις γι' ἀγάπη. Ὅπως ἐπίσης στό μυθιστόρημα αὐτό οἱ ἥρωες, οἱ κύριοι ἥρωες δέν ἔχουν κανένα συμβατικό καθορισμό. Σ' αὐτούς τούς ξεπεσμένους ἡ μοίρα τους ἔχει ὀρίσει καί νά διαδιοῦν μέσα σ' ἕνα πλεόνασμα περιορισμῶν καί νά εἶναι ταγμένοι σ' ἕνα διαρκές ξεπέραςμα τῶν ὀρίων. Μπορεῖ νά μὴν εἶναι φιγούρες μεγάλου διαμετρήματος ἀλλά δέν μπορούν νά μείνουν περιορισμένοι μέσα στό συμβατικό πλαίσιο μιᾶς ὑποτιθέμενης κοινωνικῆς τακτοποίησης (οὕτως ἢ ἄλλως κι αὐτῆς διασαλευμένης μέσα στήν κοινωνική ἀναμπουμπουλα). Μιλᾶμε γιά τήν πρώτη πενηκονταετία τοῦ αἰῶνα). Ἄν ὄντως ὑπῆρξε μιά τάξη, μιά κοινωνική τάξη, σέ προηγούμενη ἀπό τούς ἥρωές της γενιά, ἡ ἱστορία ὀρισε ἡ τάξη αὐτή νά χάσει τό ἔξομα της, καί ἡ κοινωνική μοίρα τοῦ καθένα ἔχει στερήσει ἀπό τά πρόσωπα αὐτά τόν κοινωνικό τους τόπο. Ὅ,τι κι ἄν κάνουν εἶναι ὀρισμένο νά ξεφύγει ἀπό τά ὀρια, εἶναι ὀρισμένο νά μή γλιτώσει τή σύγκρουση (ἡ σύγκρουση εἶναι ὁ ὀρίζοντάς τους), ἡ σύγκρουση εἶναι ἐγγεγραμμένη μέσα τους: τούς ἔλαχε νά γεννηθοῦν ἥσσοι ἴσως, πάντως τραγικοί ἥρωες.

Τί παράδοξο ἀλλά καί τί πιό φυσικό γι' αὐτούς τούς ἐκπεσμένους, γι' αὐτούς τούς ἀποστερημένους τόν κοινωνικό τους τόπο! Συνεχῶς πηγαινοέρχονται. Αὐτό κάνουν. Ἡ μητέρα, ἡ ἀκίνητη καί ἀμετακίνητη Ἀμαλία, πηγαινοέρχεται πίσω μπρός πάνω στήν κουνιστή πολυθρόνα της. Ὁ κινητικότερος γιός της μέ τή μοτοσυκλέτα του πάνω κάτω στή δόρειο καί κεντρική Ἑλλάδα. Ὅσο γιά τόν πατέρα, τόν «λοχαγό», ἀπό τίς δόλτες στίς προκουμαῖες τῆς Σμύρνης ὡς τά κρασομάγαζα τοῦ Πειραιᾶ. Ἡ ἀδελφή του, Τασία, ἀπό τά λογικά στό παρασάλεμα.

Τό ἱστορικό, ὅπως εἶδαμε, εἶναι ἀπλό: εἶναι ἡ ἐξαγορά ἐνός ἀμαρτήματος.

Ἴσως τὸ φταιξιμο νά εἶναι τῆς Ἐμιλυ Ντίκινσον, πού πρώτη ἐκεῖνη συνέλαβε τήν ὀπτική ροή ἐνός χρόνου πού δέν κυλά, δέν θέλει νά κυλήσει, μένοντας γαντζωμένος στήν Ἀνατολή. Πάντως ἡ Νίκη Ἀναστασία κατάφερε νά ὑπηρετήσει καί πιστά καί σωστά καί διά μακρῶν αὐτή τήν κνοφορία.

This show Day moved along-

I heard its axles go

As if they could not hoist themselves

They hated motions so-

—ὄλες οἱ στιγμές πού περνοῦν ἐκεῖνη τήν ἡμέρα τοῦ Σαββάτου εἶναι στιγμές ἀκίνητες, τενωμένες ἀνάμεσα στό συντελεσμένο καί τό ἐπερχόμενο, τό ἀμάρτημα καί τό λύσιμό του. Μέ τό τάνυσμα αὐτό ἡ ἱστορία ἔχει ὄλη ἀνεβεῖ στήν ἐπιφάνεια.

Τά κεφάλαια προχωροῦν, τά πρόσωπα παρελαύνουν, μιλοῦν, κεφάλαιο καί πρόσωπο. Κάθε πρόσωπο εἶναι μάρτυρας τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ἀλλά καί ἀφηγητῆς τῶν ἄλλων: ἐδῶ δέν δικαίεται κανείς. Εἶναι ὀμολογουμένως μιά πολύ σύνθετη χρήση τοῦ πρωτοπρόσωπου λόγου σέ μιά μονολογική συνθήκη. Καί σέ ἄλλα μυθιστορήματα ἔχουμε συναντήσει

αὐτή τήν τεχνική. Στό *Τρίτο στεφάνι* λογουχάρη τά πρόσωπα πού μοιράζονται τό μικρόφωνο εἶναι δύο. Ἐδῶ ἔχουμε δεκαεννέα διαφορετικά πρόσωπα, δεκαεννέα διαφορετικούς ἀφηγηματικούς ἰμάντες. Αὐτοὶ ἀκριδῶς οἱ ἀφηγηματικοὶ ἰμάντες συνθέτουν τόν ἰστό τοῦ γεγονότος.

Μιά τόσο πολυπρόσωπα ὀργανωμένη ἐνότητα λόγου καί δράσης πῶς λειτουργεῖ; Πῶς καί ἀπό πού ἀναδύονται τά πρόσωπα; Εἶναι ἄραγε φωνές, ὄψεις συνείδησης, τί τούς ἀναλογεῖ; Ποιός εἶναι ὁ ὀβλος τους, ποιά ἡ θέση τους; Τί τά χωρίζει καί τί τά ἐνώνει τό ἕνα μέ τό ἄλλο;

Ἐκεῖνο πού ἀποτυπώνει δέν εἶναι ἕνα ἔστω πολύ μεγάλο γενικό πλάνο, τό ὀποῖο ὀσο γενικό καί νά ἔναι συλλαμβάνει τό χῶρο ἀναγκαστικά ἀπό ὀρισμένη ὀπτική γωνία, ἀλλά αὐτός, τό «μάτι τοῦ ψαριοῦ», ἀγκαλιάζει κυκλοτερῶς ὀ,τι ὑπάρχει μέσα στό χῶρο πού κοιτᾶ.

Συμβαίνει λοιπόν τό ἐξῆς σ' αὐτό τό μυθιστόρημα: κάθε πρόσωπο, πού ἐκ τοῦ στόματός του χιτίζεται ἡ διήγηση, ἔχει τή δική του θέση μέσα στό χῶρο πού θά κοιτάζε ἕνας τέτοιος φακός, καί κάθε πρόσωπο συγχρόνως εἶναι καί ἕνας τέτοιος φακός πού κοιτάζει. Κάθε πρόσωπο εἶναι ὁ ἑαυτός του ἀλλά καί ὁ χῶρος μέσα ἀπό τόν ὀποῖο ἀναδύεται.

Ἴσως ὁ παραλληλισμός εἶναι ἱκανός νά ἐξηγήσει γιὰ τί τά πρόσωπα αὐτά (πρός ὀφελος φυσικά τοῦ μυθιστορήματος) δέν διαθέτουν αὐτό πού θά λέγαμε ὑποκειμενική ματιά. Εἶναι συγκεκριμένοι χαρακτήρες, ἔχουν προσωπικότητα, ἔχουν σαφή ἱστορική καί ψυχολογική ὀντότητα, ἔχουν τά ἰδιωματικά τους χαρακτηριστικά, τά πάθη τους, ἀλλ' ὄντας ἄχρηστη γι' αὐτά μιά πιό δραστική ὑποκειμενική ματιά δέν τήν ἔχουν —ὀπως δέν ἔχουν καί ἐνδοστρέφεια. Σάν νά εἶναι κατά κάποιον τρόπο προικισμένα μέ τήν ἐντέλεια τῶν προσώπων τοῦ θεάτρου: εἶναι παρόντα.

Καί ὀπως τά πρόσωπα στό θέατρο, ἔτσι καί αὐτά μέ τό πού ἐμφανίζονται εἶναι καί γεγονότα.

Τό ὀτι ἔκανα λόγο πρῶτα γιά τή μυθοπλασία καί κατ' ἐπέκταση γιά τά πρόσωπα, ὀφείλεται στό ὀτι ἔτσι εἶθισται. Ἡ πρώτη γιά τήν ὀποία ὑπάρχουν καί οἱ λοιπές ἀρετές σ' αὐτό τό μυθιστόρημα εἶναι ἡ γραφή του.

Τό γράψιμο τῆς Νίκης Ἀναστασία ἔχει ἕνα μεγάλο χάρισμα: ἔχει ἀνάσα καί ἡ ἀνάσα αὐτή ἔχει μεγάλη ἀντοχή. Μά φταίει ἄραγε τό ὀτι ἡ συγγραφέας εἶναι μανιώδης κολυμβήτρια;

Ἡ ἀντοχή της τῆς ἐπιτρέπει νά ἔχει μεγάλη εὐρυχωρία ἀπό τελεία σέ τελεία, νά εἶναι σέ θέση νά περιγράψει μέ ἀπόλυτη καθαρότητα καί ἀναπαιτικά (πού σημαίνει μέ σωστό τέμπο) αὐτό πού βρίσκεται στό κάδρο της. Ποτέ δέν νιώθει ὀτι δέν προφταίνει νά ἐνσωματώσει κάτι στό λόγο της. Κι ἄλλο νά ἦταν θά τό ἐνσωματώσει κι αὐτό. Ἐκεῖνο πού τήν ὀδηγεῖ καί τήν συγκρατεῖ εἶναι ἡ *elegantia* τοῦ συνολικοῦ σχεδίου της. Ποτέ ἡ φράση της δέν στενάζει νά τελειώσει.

«Καί ξέρεις κάτι, ὀλγα, ἡ παραίτηση μοιάζει λιγάκι στή σιωπή, ὀπως καί στή σιωπή ἐκεῖνο πού τρομάζει περισσότερο εἶναι ἡ ὑποψία, ὁ φόβος πῶς ὀπου νά ἔναι κάτι μπορεῖ ν' ἀκούσεις, ὀ,τιδήποτε, τό ἴδιο καί μέ τήν παραίτηση, δέν εἶναι κάτι πού ἔγινε καί τέλειωσε, δέν ἔχει τή φορᾶ εὐθείας πού κατὰ τήν ἑκδοχή, εἶναι μονάχα μιά πόρτα πού ἀφέθηκε μισάνοιχτη, μιά δυνατότητα γεμάτη ἀγωνία γιά

κάτι πού έκκρεμεί, μοιάζει αν θέλεις μ' ένα κομμάτι παραλίας, πού καθώς τραβιούνται τα νερά μένει γυμνό κι όπως περνάς μπορείς νά δείς όχι μόνο τό βρεγμένο χώμα, αλλά ακόμη μυτερά βότσαλα, βότσαλα θρυμματισμένα και τά γυαλιά από τό μπουκάλι πού έσπασε κάποιος απρόσεκτος κολυμβητής.

«Όμως αρκετά σέ ταιλαιώρησα μέ τή μητέρα, έχω γράψει κιόλας πάνω από έννιά σελίδες... κλπ.»

Οί λέξεις της είναι πλήρεις και καθάρον σωστά. Καθάρουν θανμάσια ένα κομμάτι παραλίας λογουχάρη. Τά σχήματα λόγου της είναι άχρηστα. Βαδίζει από κυριολεξία σέ κυριολεξία. «Ό,τι άκουμπά ή ματιά της γίνεται λέξη, εικόνα σχεδόν έξ επαφής. Η σύνταξη της έχει ήσυχο ρυθμό, χαμηλό τόνο, αλλά και μελέτη κι ευγένεια κι ανιδιοτελή αγάπη. Έντύπωση «αθωότητας» πού δημιουργεί κοντράστο μέ τήν «πονηριά» τής κατασκευής της.

Περισσότερο από κάθε άλλην, διαβάζοντας ρωσική λογοτεχνία έχω άποκομίσει πέρα από τά άλλα φορτία της ίσχυρές έντυπώσεις για τό περιβάλλον τών αισθήσεων, για

θερμοκρασίες σωμάτων, για άποχρώσεις ήχων, για ήχο-χρώματα φωνών, σκιές και φωτισμούς σπιτιών, έντάσεις τών χρωμάτων, πράγματα δηλαδή πού δέν μπορούν ν' άποδοθούν μέ τό γράμμα, αλλά δέν είναι και πνεύμα. Αυτή ή διά τών σωματικών αισθήσεων ποιότητα τών πραγμάτων είναι κάτι πού αναδίδεται μέ τήν άνάσα του και από τό μυθιστόρημα αυτό.

Μέ τέτοιες δυνατότητες καταλαβαίνουμε πώς στέκεται ικανή ή Νίκη Άναστασέα νά πλάσει πρόσωπα φορείς και δράστες μαζί τής αφήγησης, σημεία και φακούς συγχρότως. Καταλαβαίνουμε πώς μέσα στόν σημειωτόν χρόνο μιάς μέρας μπόρεσε νά χωρέσει ένα ιστορικό πενήντα χρότων. Καταλαβαίνουμε γιατί άνέλαβε νά διηγηθεί, τουτέστιν νά παρουσιάσει, τά πάντα γύρω από μιά μέρα, τά πάντα γύρω από μιά άναστολή-κυφορία, τά πάντα γύρω από ένα «πείσμα», τά πάντα γύρω από ένα τραγικό γεγονός. Τά πάντα γύρω από τή βροχή πού όφειλε νά πέσει για νά σταματήσει ο άέρας.

Τά πάντα, δηλαδή τήν ύλη του γεγονότος.

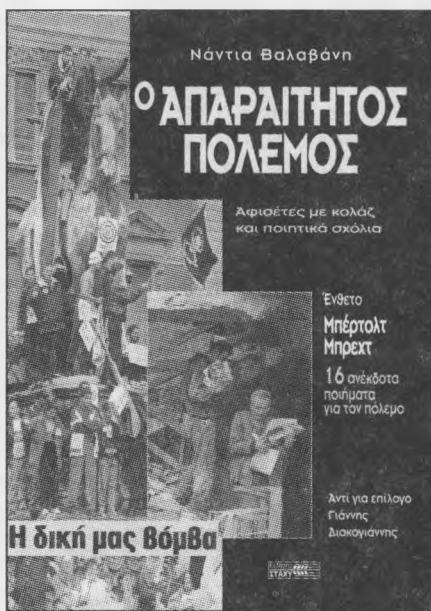
ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΝΑΝΤΙΑ ΒΑΛΑΒΑΝΗ - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΑΧΥ
Ο ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Αφισέτες με κολάζ και ποιητικά σχόλια

Ένθετο: Μπ. Μπρεχτ 16 ανέκδοτα ποιήματα για τον πόλεμο

Αντί για Επίλογο Γ. Διακογιάννης

Τα έσοδα από τις πωλήσεις του βιβλίου θα διαθετούν για να ανοίξει ξανά ένα από τα βομβαρδισμένα σχολεία στο Βελιγράδι

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΠΡΟΟΔΟΣ ΑΕΕΕ
Αθήνα: Μεσολογίου 5, Τηλ.: 38.30.889-38.21.001, Fax: 38.29.207
Θεσσαλονίκη: Προξένων 7, Τηλ.: (031) 235346, Fax: (031) 283523

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- **ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ**, *Ζεμφύρα ή τό μυστικό τής Παισιφάης*, φιλολογική επιμέλεια και επίμετρο Γιώργης Γιατρομανωλάκης, εκδόσεις Άγρα, σειρά «Ό άτακτος λαγός», Άθήνα 1998, σελ. 40.

Ή Ζεμφύρα είναι τό δεύτερο μέρος τής τριλογίας πού φέρει τόν τίτλο *Τά Χαιμαλιά του Έρωτα και των Άρμάτων*, ή όποια περιλαμβάνει ως πρώτο μέρος τής τή γνωστή μας *Άργώ ή Πλούς Άεροστάτου* και ολοκληρώνεται μέ τήν άδημοσίευτη *Βεατρίκη ή Ένας Έρωτας του Buffalo Bill*, τριλογία γραμμένη κατά τήν περίοδο 1944-1945. Ό Όδυσσεάς Έλύτης (*Άναφορά στον Άνδρέα Έμπειρικό*) πιστεύει πώς αυτά τά κείμενα «δέν αποτελούν παρά τούς δορυφόρους του Μεγάλου Άνατολικού», προσθέτοντας πώς «δέν μεταφέρουν παρά σέ σμίκρυνση τήν μεγάλη τοιχογραφία», ενώ αντίθετα, ό Γιώργης Γιατρομανωλάκης τά θεωρεί ανεξάρτητα και αυτότελή. Καί πρός έπίρρωση τής άποψής του ό έπιμελητής προστρέχει στό όμόθεμο ποίημα τής *Ύψικαμίνου*, «Λέοντες όρνώμενοι επί στήθους παρθένου», γιατί και τό «θέμα» τής Ζεμφύρας είναι ό έρωτας ενός λιονταριού μέ τήν όμώνυμη θηριοδαμάστρια.

Μά ή μοίρα έπεφύλαξε στήν *Άργώ* και στήν Ζεμφύρα διαφορετική τύχη, άμεσα συνδεδεμένη όμως μέ τόν Μεγάλο Άνατολικό. Άν ή πρώτη, κατά τήν ολοκληρωμένη δημοσίευσή της μεταπολιτευτικά, ευτύχησε νά αποτελέσει πνευματικό γεγονός, νά λειτουργήσει πολλαπλώς, ή έκδοση τής δεύτερης πέρασε σχεδόν άπαρατήρητη και ή μέχρι τώρα αντιμετώπισή της είναι μάλλον άδιάφορη. Μεσολάβησαν βέβαια πολλά, αλλά κυρίως ή έκδοση του Μεγάλου Άνατολικού. Άν ή *Άργώ* είχε συμβάλλει αποφασιστικά στήν άδημονία (μπορούμε νά μιλήσουμε γιά άναγνωστικό αίτημα) πού περιέβαλε τόν άνέκδοτο ή εκδιδόμενο Άνατολικό, ή εκ τούτου δημιουργηθείσα άπογοήτευση, ίσως κορεσμός ή και άδυναμία παρακολούθησης των έκτάσεών του, ακόμα και κάποια άπομυθοποίηση του ποιητή, συνέβαλαν στήν κακή τύχη τής Ζεμφύρας.

Έν όλίγοις, φράγματα ηνώθηκαν εκεί πού έμεινε τό πάθος άνανδρο και ενώ αί γενεαί πάσαι τής Μεταπολίτευσης ένηλικιώθηκαν μέ Έμπειρικό και ή *Άργώ* γνώρισε μέρες άνεπανάληπτης δόξας, τή Ζεμφύρα πρέπει νά τήν ψάξεις στό βιβλιοπωλείο, οι έφημερίδες τήν άγνοούν και οι «ένημερωμένοι» ή έστω έξοικωμένοι μέ τά ψυχαναλυτικά (οι όλίγοι πλέον τόν αριθμόν) μάλλον τήν σνομπάρουν. Άπομένουν οι συστηματικοί άναγνώστες του Έμπειρικού, όσοι θά τήν άγοράσουν γιά νά έχουν πλήρη τή σειρά του ποιητή και οι γραμματολόγοι ή οι μελετητές πού θά τήν περιλάβουν στις σχετικές παραπομπές.

Ύπάρχουν βέβαια οι άνάγκες τής κάθε εποχής, όσα εκφράζει ή καταλύει ένα λογοτεχνικό έργο κατά τή στιγμή τής δημοσιοποίησής του, ενδιάθετες, περιωρούσες ή δυναμικές τάσεις μέ τίς όποιες συν-αρθρώνεται. Αυτά καθορίζουν τήν ύποδοχή του. Ύπάρχει ή διακριτή και σ' ένα με-

γάλο βαθμό ανεξάρτητη διαδρομή τής ίδιας τής λογοτεχνίας, αυτά πού προϋποθέτει και αυτά πού προσθέτει ένα λογοτεχνικό έργο, όσα εκ των προηγηθέντων ξεναφωτίζει ή και αναδιατάσει, όσα εκ των έπομένων επηρεάζει. Αυτά καθορίζουν τή λογοτεχνική του «σημασία». Καί πώς εντάσσεται λοιπόν στή λογοτεχνία μας ή Ζεμφύρα; Άφορά τήν πεζογραφία, συμπληρώνοντας ως δορυφόρος τόν Μεγάλο Άνατολικό; Είναι μιά προβολή τής ποίησης του Έμπειρικού έξω από τούς οικείους χώρους τής ποίησης; Μά πόσο συγκεκριμένα μπορούμε νά τούς δρίσουμε αυτούς, ιδιαίτερα όταν μιλάμε γιά τόν Έμπειρικό; Γιά παράδειγμα, τά κατ' έξοχήν ψυχαναλυτικά του ποιήματα δέν είναι λιγότερο ποιήματα από τά υπόλοιπα. Τά κείμενα τής συλλογής *Όκτάνα* σέ ποιά «παράδοση» πρέπει νά ενταχθούν; Στήν ποιητική ή στήν πεζογραφική; Μέ λίγα λόγια, εκτός απ' τόν ποιητή Έμπειρικό υπάρχει και πεζογράφος Έμπειρικός; Νομίζω πώς όχι, όπως δέν υπάρχει και πεζογράφος Παλαμής, παρά τίς σχετικές παρεκβάσεις του. Όπως τά *Άνοιχτά χαρτιά* και τό *Έν λευκώ* δέν προσθέτουν κάποια επιπλέον ιδιότητα στον Έλύτη. Καί ακόμα, πολύ μικρή σημασία έχει ό αριθμός των τυπωμένων σελίδων απ' τό ένα ή τό άλλο είδος ή ό αριθμός των τίτλων. Άν δηλαδή ό Έμπειρικός είχε συγγράψει και έναν σεβαστό αριθμό λογοτεχνικών ή ψυχαναλυτικών δοκιμίων θά έπρεπε νά του επισυνάψουμε και τόν τίτλο του δοκιμιογράφου; Στό κείμενό του γιά τόν Έγγονόπουλο (*Νικόλαος Έγγονόπουλος ή τό θαύμα του Έλμπασιάν και του Βοσπόρου*) ή σ' αυτό γιά τόν Καρυωτάκη (*Όταν οι εκάλυπτοι θροΐζουν στις άλλες*) όμιλεί ό ποιητής ή κάποιος «άλλος» Έμπειρικός; Δηλαδή, τά συγκλονιστικά αυτά κείμενα θά μπορούσε νά τά είχε γράψει άλλος από τόν ποιητή Έμπειρικό;

Ή γλώσσα, ή εικονοποιία, ή θεματική και κυρίως ή δομή τής Ζεμφύρας, κατά τή γνώμη μου συναρτώνται άπολύτως μέ τό «άντίστοιχο» ποίημα και από αυτή τήν άποψη νομίζω πώς ή Ζεμφύρα θά πρέπει νά διαβάζεται σχετιζόμενη μέ αυτό και κατά κάποιο τρόπο ως μιά άλλη έκδοχή του. Μά όπωσδήποτε θά πρέπει νά διαβάζεται ανεξάρτητα από τόν Μεγάλο Άνατολικό γι' αυτό και θά ήταν προτιμότερο νά εκδοθεί μαζί ή μάλλον στήν ίδια σειρά μέ τήν *Άργώ* και τήν *Βεατρίκη*. Τό έγχείρημα του έν λόγω μυθιστορήματος (πρόκειται αλήθεια περι μυθιστορήματος;) δέν μπορεί νά συγχέεται μέ αυτές τίς τρεις μικρές ιστορίες-παρεκβάσεις. Μά ανεξάρτητα απ' όλα αυτά, ή Ζεμφύρα αξίζει νά διαβαστεί, γιατί είναι ένα ακόμα, αντιπροσωπευτικό, κείμενο του ποιητή Άνδρέα Έμπειρικού.

Και ενώ μέχρι τής εισόδου τής Ζεμφύρας, ή βραδιά εκείνη ήτο μιά βραδιά συνήθης σ' ένα τσίρκο, αφ' ής στιγμής επάτησε τό πόδι της ή νεαρά δαμάστρια στον στίβο, ό τσίρκος μετεβλήθη σέ χώρον ιερών, σέ τόπον μεγίστου μυστηρίου, όπου όσον διαρκούσε τό

νούμερον μέ τά λεοντάρια, οί θεαταί, συνεπαρμένοι, ἤρχοντο ἐκ νέου εἰς ἐπαφήν μέ τά βαθύτερα ἐκείνα ἀρχέτυπα τοῦ γένους, ἐγγίζοντες εὐθέως καί κάθετα, ἤ διά τῆς τεθλασμένης, τό μυχιαίτατον, καί μπορῶ νά πῶ, κοινόν ὑπόστρωμα τῶν δύο εἰδῶν, ἀπ' ὅπου ἐκπηδᾷ καί ἐκπορεύεται ἐν τῇ κυριολεξίᾳ, ὡς ἀφρός καί πῆλο τῆς ζωῆς, τό σπέρμα καί τό αἰμοσφαίριον τό ἐρυθρό τοῦ ζώου καί τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἔρωτας καί ἡ ἡδονή, ἡ δύναμις καί ἡ ἐνέργεια ἐν ἀπολύτῳ ἀλληλεγγύῃ τῶν ἀνθρώπων μέ τά μεγάλα ὁρμήφυντα καί τά ἀδελφά θηρία, μέ τά στοιχεῖα δηλαδή ἐκείνα ἄνευ τῶν ὁποίων ἦτο ἀδύνατον νά υπάρξει ζωή, κατὰ συνέπειαν οὔτε ἡ σάρξ, οὔτε τό πνεῦμα, οὔτε καμμιά πραγματική ἀνθρώπινη μεγαλοσύνη. Καί, τέλος, οἱ στεγαζόμενοι τήν ὥρα ἐκείνη κάτω ἀπό τήν τεράστιαν τέντα τοῦ ἵπποδρομίου, ὡς εἰς ἀγάλας μιᾶς μητρός πανδήμου, ἐπεκοινωνοῦν, ἄλλοι συνειδητά, οἱ πλείστοι ὁμως ἐντελῶς ἀσυνειδητῶς, μέ τούς βαθύτερους ρυθμούς τῆς Οἰκουμένης, μέ τά πλείστα συγκλονιστικά θέσφατα τῆς Φύσεως, τῆς παντανάσσης Φύσεως μέσω τούτου τοῦ ὠραίου συνάμα δέκτου καί πομποῦ πού ἐλέγετο Ζεμφύρα.

- ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Συμπαθητική μελάνη*, Θέματα - συγγραφείς - ἔργα νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἐκδ. Ἐρμής, Ἀθήνα 1999, σελ. 221.

Ὁ Δημήτρης Δασκαλόπουλος, ἐπί σειρά ἐτῶν, διακονεῖ τό βιβλίον καί τή λογοτεχνία μέ τρόπους πού δέν συσσωρεύουν εὐκόλα τά ἀπαιτούμενα «κεφάλαια», τά ὁποῖα ἐξασφαλίζουν δικαίωμα συμμετοχῆς στήν ἐφήμερη δόξα ἢ ἐπενδύονται στήν ὑστεροφημία μέσω ἀποδοτικῶν «μετοχῶν». Συνήθως ἀσχολεῖται μέ δύσκολα, στριφνά καί κυρίως χρονοδώρα πράγματα ὅπως ἡ βιβλιογραφία, πού εἶναι καί ἡ μεγάλη του ἀγάπη. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη εἶναι χαρακτηριστικός, ἴσως καί ἀπολογιστικός, ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου. Ἀξίζει λοιπόν ἐπαινος στόν Ἐρμή πού ἀνέλαβε νά ἐκδόσει αὐτό τό συνονθύλευμα κειμένων, ἐργασιῶν καί παρεμβάσεών του, γιατί μέσα σ' αὐτό ἀκριδῶς τό χάος ὑπάρχει ὁ Δασκαλόπουλος, ἐδῶ πέρασε μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς του.

Ἡ νεοελληνική λογοτεχνία καί ἰδιαίτερα ἡ ποίηση εἶναι τό σταθερό σημεῖο ἀναφορᾶς τῶν κειμένων του, ἔστω καί ἂν μιλά περί αὐτοβιογραφίας, καταθέτει προτάσεις γιά τήν ἀνάγνωση ἢ ἐξετάζει προβλήματα τῆς λεξικογραφίας. Ὁ Καβάφης καί ὁ Σεφέρης, χρόνιες ἐμπλοκές του, τόν ὀδηγοῦν σέ θέματα ἀλεξανδρινά ἢ κυπριακά, μέ ἐμφραση στά περιοδικά πού ἐκδίδονται στήν Ἀλεξάνδρεια. Ὅλα τά κείμενα καταλήγουν σέ χαρακτηριστικές βιβλιογραφικές ἀναφορές, ἐνῶ στό τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου ἀκόμα καί τά θέματά του εἶναι βιβλιογραφικά, δηλώνοντας ἴσως καί τήν ἐνδιάθετη ροπή τοῦ Δασκαλόπουλου σέ αὐτή τήν «περιοχή». Ἄν κανεῖς ἤθελε νά χαρακτηρίσει τήν ὅλη διαδρομή του —συνταξιούχου πιά, κατὰ τά βιοποριστικά— Δασκαλόπουλου μέ μιὰ φράση, αὐτή δέν θά ἦταν ἄλλη ἀπό τόν τίτλο ἐνός ἀπό τά κείμενα τοῦ βιβλίου: *βιβλιογραφίας ἐγκώμιον*.

Κώστας Βούλαρης

• ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- Χάρης Βλαβιανός, *Ὁ ἄγγελος τῆς ἱστορίας*, ποιήματα, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1999, σελ. 118.
- Κωνσταντῆς Καντοῦνας, *Τῆς καλῆς ἐμπορίας*, μυθιστόρημα, ἐκδ. Ἴστος, Ἀθήνα 1999, σελ. 221.
- Μολυβδο-κονδυλο-πελεκητής, *Περιοδική ἐκδοση τῆς νεώτερης ἐκδοτικῆς φιλολογίας*, τχ. 6, 1998/9, Σπουδαστήριο Νέου Ἑλληνισμοῦ.
- Μάρκος Μέσκος, *Μουχαρέμ*, διηγήματα, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1999, σελ. 144.
- Δημήτρης Κόκορης, *Ὅψεις τῶν σχέσεων τῆς Ἀριστερᾶς μέ τή λογοτεχνία στό μεσοπόλεμο (1927-1936)*, Ἀρχαϊκές ἐκδόσεις, Πάτρα 1999, σελ. 255.
- Γιώργος Φρέρης, *Εἰσαγωγή στή Γαλλοφωνία. Πανόραμα γαλλόφωνων περιοδικῶν*, ἐκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 354.
- Ἐλένη Χανδούλη - Τούντα, *Γιατί ἡ ἀγάπη ἦταν ἡ φταιχτρα... Παραμύθια ἀπό τή Μικρά Ἀσία*, ἐκδ. Ἄγκυρα, Ἀθήνα 1999, σελ. 114.
- Γιώργος Κοτανίδης, *Ἀπρόσμενα αἰσθήματα*, μυθιστόρημα, ἐκδ. Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 1999, σελ. 203.
- Θεώη Κοτίνη, *Μικρογραφία*, ποιήματα, ἐκδ. Πλανόδιον, Ἀθήνα 1999, σελ. 47.
- Ἐλένη Νίκα Μανωλιτσάκη, *Ἡ πάνινη κοίτλα*, μυθιστόρημα, ἐκδ. Φιλίστωρ, Ἀθήνα 1999, σελ. 159.
- Διονυσίου Σολωμοῦ, *Αὐτόγραφα ἔργα*, Ἡ γυναίκα τῆς Ζάκυθος, ἐπιμέλεια Λίνος Πολίτης, κοινή ἐκδοση ΑΠΘ, ΜΙΕΤ, ΕΚΕΒΙ, Ἀθήνα 1998.

• ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ - ΔΟΚΙΜΙΑ

- Francoise Dastur, *Ὁ θάνατος. Δοκίμο γιά τό πεπερασμένο*, μτφρ. Βίκυ Σιδηροπούλου, ἐκδ. SCRIPTA, Ἀθήνα 1999, σελ. 104.
- Βασιλική Γρηγοροπούλου, *Γνώση, Πάθη καί Πολιτική στή φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα*, εἰσαγωγή Κοσμᾶς Ψυχοπαίδης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1999, σελ. 236.
- Fredric Jameson, *Τό μεγαλοστέρο ἢ ἡ πολιτισμική λογική τοῦ ὑστερου καπιταλισμοῦ*, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1999, σελ. 323.

• ΑΡΧΑΙΟΓΛΩΣΣΙΑ

- Παντελής Μπουκάλας, *Ἐπιτάφιος Λόγος. Ἀρχαῖα ἑλληνικά ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα*, ἐπιλογή καί εἰσαγωγή Denis Rocquiel, ἐκδ. Ἄγρα, Ἀθήνα 1999, σελ. 238.
- Δ. Ἰακώβ, Ι. Καζάκης, Α. Ρεγκάκος (ἐπιμ.), *Ἐπιστροφή στήν Ὀδύσσεια. Δέκα κλασσικές μελέτες*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 367.
- Δ. Κυρτάτας, Χ. Μπάλλα (ἐπιμ.), *Ἡ μετάδοση τῆς γνώσης στήν ἀρχαιότητα*, ἐκδ. Ε.Μ.Ε.Α., Ἀθήνα 1999, σελ. 171.

• ΙΣΤΟΡΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

- David Nicholas, *Ἡ ἐξέλιξη τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου. Κοινωνία, διακυβέρνηση καί σκέψη στήν Εὐρώπη (312-1500)*, μτφρ. Μαριάννα Τζιαντζή, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1999, σελ. 762.
- Γιώργος Α. Γιωργιάδης, *Σοσιαλισμός. Προβλήματα θεωρίας, ἐφαρμογῆς καί πράξης*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 1999, σελ. 350.

Λευτέρης Δρακόπουλος, *Καύκασος και Κεντρική Ασία. Ίσλαμική ταυτότητα και διακρατικές σχέσεις*, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σελ. 94.

Alain Mine, *Η ευτυχής παγκοσμιοποίηση*, Πρόλογος - εισαγωγή Φίλιππος Πιέρος, μτφρ. Μάριος Π. Ανδρικόπουλος, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σελ. 254.

Ρόλφ Πόλι, *Τό όνομά μου είναι άνθρωπος. Η κομμένη συνέντευξη*, έκδ. Μαύρη Λίστα, σελ. 224.

Καπετάν Λευτεριάς, *Από την Κοξαρά στά βουνά της Ρούμελης. Έθνική Αντίσταση 1940-1945. Η προσωπική μου μαρτυρία*, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σελ. 607.

Σταύρος Τζόκας, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους. Οδοιπορικό στον 19ο αιώνα*, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σελ. 298.

Eric Hobsbawm, *Γιά την Ίστορία*, μτφρ. Παρασκευάς Μάταλας, Αθήνα 1999, σελ. 339.

Άλίκη Νικηφόρου, *Δημόσιες Μελέτες στην Κέρκυρα κατά την περίοδο της Βενετικής κυριαρχίας (14ος- 18ος αι.)*, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σελ. 526.

«ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ»

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (ΑΣΚΙ)

Κυκλοφόρησε τό πρώτο τεύχος της περιοδικής έκδοσης των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ίστορίας (ΑΣΚΙ), τό ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ, από τίς εκδόσεις «Θεμέλιο». Προϊόν συλλογικής προσπάθειας όσων συμμετέχουν στίς δραστηριότητες των ΑΣΚΙ, τό νέο περιοδικό επιδιώκει νά αποτελέσει ένα δῆμα και ένα εργαστήρι όπου θά παρουσιάζονται οί συλλογές και οί δραστηριότητες των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ίστορίας και θά φιλοξενοῦνται κείμενα συναφή μέ τήν Ίστορία του σοσιαλιστικού και εργατικού κινήματος.

Η πρόθεση του περιοδικού νά καλύπτει όσο τό δυνατόν μεγαλύτερο φάσμα θεμάτων για τά όποία υπάρχει σχετικό αρχειακό υλικό στά ΑΣΚΙ εικονογραφείται από τό πρώτο αυτό τεύχος. Οί εκθέσεις του Άνδρέα Τζήμα για τήν Αντίσταση, οί εφημερίδες τοίχου της ΕΠΟΝ και οί χειρόγραφες μαρτυρίες πολιτικών κρατουμένων των φυλακών της Αίγινας· αρχειακές ενότητες συγκροτημένες ή υπό κατασκευή όπως τό Αρχείο του Ραδιοφωνικού Σταθμού «Έλεύθερη Ελλάδα / Φωνή της Αλήθειας», τό αρχείο της Ένωσης Τεχνικών Έλληνικού Κινηματογράφου πριν τή

δικτατορία του '67, τό Αρχείο της ΕΚΟΝ «Ρήγας Φεραϊός» και των όργανώσεων της «έξωκοινοβουλευτικής αριστεράς», αλλά και συλλογές τεκμηρίων για τούς Έλληνες πρόσφυγες που διασώζονται ακόμη στην Ούγγαρία· στιγμές από τήν Ίστορία των συλλογών του ΚΚΕ και του φωτογραφικού του αρχείου· ή μαρτυρία των λογοτεχνών όπως της Μέλπως Αξιώτη στά γράμματά της από τά χρόνια της πολιτικής προσφυγιάς και του τομέα διανοομένων της προδικτατορικής ΕΔΑ· αλλά και διασταυρώσεις μέ συγγενή έρευνητικά κέντρα συγκέντρωσης αρχείων όπως τό «Κέντρο Συντήρησης και Μελέτης Τεκμηρίων Σύγχρονης Ίστορίας» (Μόσχα) και τό «Διεθνές Ίνστιτούτο Κοινωνικής Ίστορίας» (*Αμστερνταμ). Τέλος ή πληροφοριακή διάσταση αναδεικνύεται από τίς στήλες των συναντήσεων, των βιβλιοπαραουσιάσεων για πρόσφατες εκδόσεις καθώς και ενός χρονικού και ήμερολογίου των ΑΣΚΙ.

Η ύλη του περιοδικού, οί νέες προσεγγίσεις, υπογραμμίζουν μέ τόν σαφέστερο τρόπο και τό αίτημα για «άνοιχτά αρχεία» και τήν ανάγκη δεύτερων αναγνώσεων και αναστοχασμών.